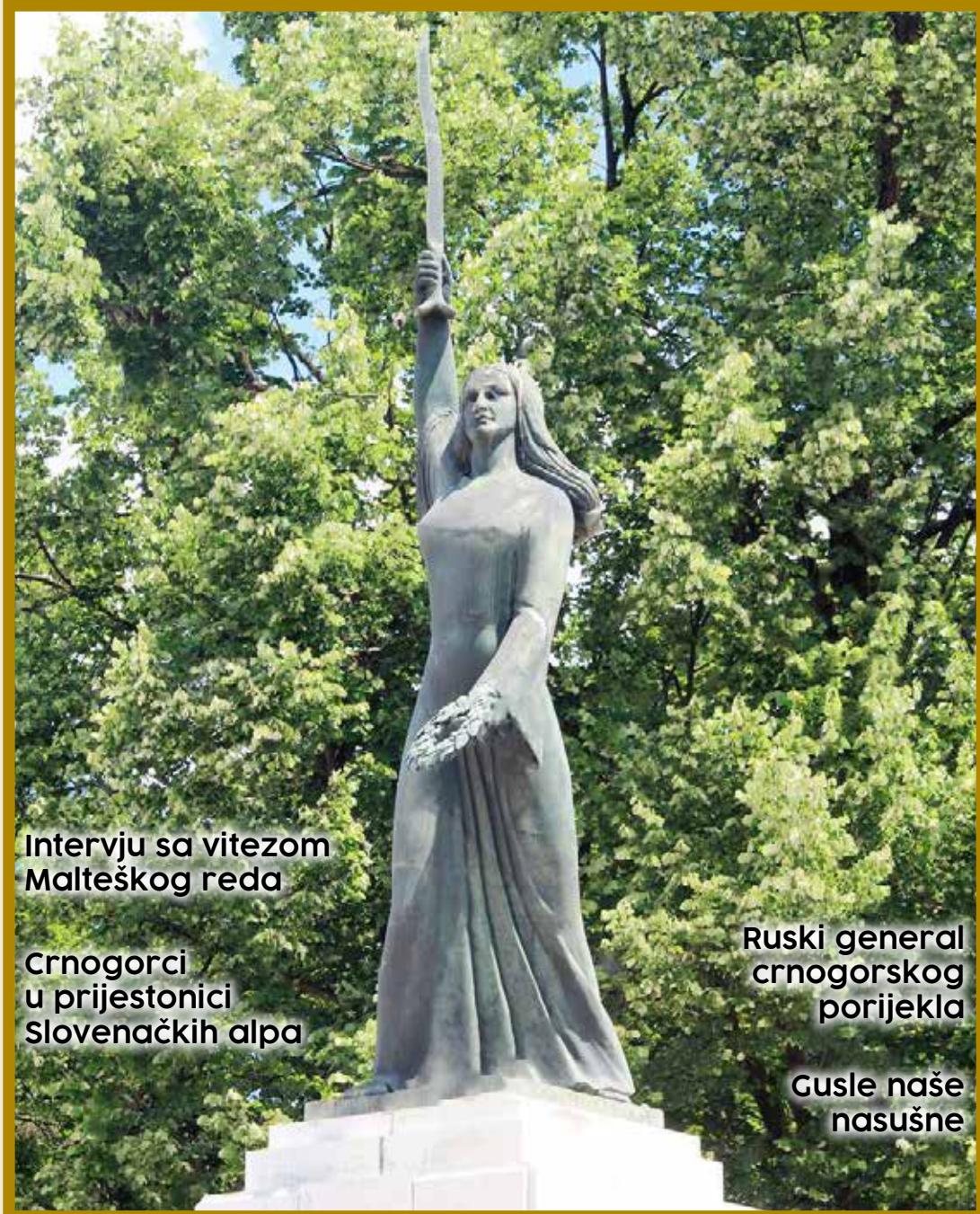

Cetinje, ljeto 2021. | broj 6, godina III | cijena 3 eura | ISBN 2704-4912

identitet

ČASOPIS ZA KULTURU, NAUKU, POLITIKU, ISTORIJSKA I DRUŠTVENA PITANJA CRNOGORKE DIJASPORE

Intervju sa vitezom
Malteškog reda

Crnogorci
u prijestonici
Slovenačkih alpa

Ruski general
crnogorskog
porijekla

Gusle naše
nasušne

Izložba Huana Vladimira Martinovića iz Buenos Ajresa u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu.
(više na str. 48-49)

IDENTITET 6/2021

SADRŽAJ

Uvodna riječ	5
Italija Ksenija Vujović Catapano: Intervju sa vitezom Malteškog reda	6
Velika Britanija Vladimir Pekić: Redefinisanje Crne Gore i nova veza sa lojalnom emigracijom	10
Njemačka Nenad Popović: Iz iseljeničke galerije boraca za obnovu nezavisnosti Crne Gore	22
Brazil Milka Dragović: Iseljenička priča iz Brazila	26
Argentina Silvana Ines Marković: Crna Gora moja životna i umjetnička inspiracija	29
Slovenija Čedo Đukanović: Crnogorci u prijestonici Slovenačkih alpa	32
Hrvatska Željko Rutović: Sjećanje: Milka Babović (1928-2020)	36
Rusija Igor Kosić: Ruski general crnogorskog porijekla	40
Srbija Nenad Stevović: Miris Boke u vojvođanskoj ravni	43
Jana Krivokapić: Izložba Huana Vladimira Martinovića	48
Crna Gora Anastazija Miranović: Gusle naše nasušne	50
Dušan Pejaković: (Ne)vidljivost kulturnog identiteta Crne Gore	54
Srđa Martinović: Brigadiri crnogorske vojske u egzilu – tragom ekskluzivnih dokumenata	58
Politika Rade Bojović: Osnove društvene i političke misije građanske inicijative „21. maj“	65
Književnost Crnogoraca u iseljeništvu Milivoje – Miško Abramović: Monodrama - Miluša Mrgudova	70
Crnogorska kužina Nataša Žurić: Crnogorska priganica	83
Crnogorska emigrantska poezija Tomislav M. Šarović	86

IDENTITET
časopis za kulturu, nauku, politiku, istorijska i društvena pitanja
crnogorske dijaspore

Izdavač: Crnogorski identitet, Cetinje

Uređuje redakcijski kolegijum
Glavni i odgovorni urednik: Nenad Stevović

Prelom: Pal Aniko
Fotografije: Mijat & STEV design
Prevod: Akademija Oxford

Kontakt: cg.identitet@gmail.com
Žiro račun: 520-34743-24 Hipotečarna banka, Podgorica

Časopis izlazi kvartalno
Štampa: Panonia-print, Bačka Topola
Tiraž: 500 primjeraka

Rješenjem Ministarstva kulture Crne Gore broj: 05 – 2582/2 od 12.07.2019. časopis
Identitet je upisan u registar medija pod rednim brojem 796.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2704-4912 = Identitet
COBISS.CG-ID 39342864

UVODNA RIJEČ

Poštovani čitaoci,

Pred vama je šesti broj IDENTITET-a, časopisa za kulturu, nauku, politiku, istorijska i društvena pitanja crnogorske dijaspore.

U proteklom periodu putovali smo svjetom kroz sjajne autorske tekstove, izvještaje, reportaže i intervjuje naših saradnika iz Argentine, Češke, Albanije, Italije, Srbije, Meksika, Egipta, Slovačke, Australije, Brazila, Hrvatske, Slovenije, Rusije, Kosova, Sjedinjenih Američkih Država, Novog Zelanda, Španije, Rumunije, Severne Makedonije, Velike Britanije, Urugvaja, Norveške i Crne Gore. U ovom broju objavljujemo i prvi tekst iz Njemačke, tako da nastavljamo da širimo mrežu saradnika sa ciljem da dopremo do svakog dijela svijeta đe žive crnogorski iseljenici i njihovi potomci bilo koje generacije.

Redakcija časopisa se posebno zahvaljuje uvaženom crnogorskom iseljeniku iz Sjedinjenih Američkih Država gospodinu Blažu Sredanoviću, na podršci koja je omogućila izlazak štampanog izdanja ovog broja.

Ostajemo otvoreni za komunikaciju i saradnju sa patriotskom crnogorskom emigracijom, intelektualcima, kulturnim i društvenim pregaocima, kao i sa prijateljima Crne Gore širom svijeta.

Crna Gora u srcu!

Redakcija

KSENIJA VUJOVIĆ CATAPANO

INTERVJU SA VITEZOM MALTEŠKOG REDA

Ksenija Vujošić (1995) udata Catapano, rođena je u Kotoru. Diplomirala je na Filozofskom Fakultetu u Beogradu na katedri za Sociologiju. Magistrirala je na Američkom Univerzitetu u Rimu na interdisciplinarnom programu Mirovnih studija - politika i religija. Trenutno živi u Napulju i radi kao predavač engleskog jezika, a govori tečno italijanski i španski jezik. Članica je Udruženja Italia-Montenegro „Regina Elena“ iz Peruđe.

Ikona Presveta Bogorodica Filermosa predstavlja relikviju od velikog istorijskog i religijskog značaja i oduvijek je budila pažnju javnosti. Ovaj religijski artefakt trenutno je predmet mnogih rasprava i sučeljavanja mišljenja koja se odnose na to ko polaze pravo na nju i de i kako bi trebala biti izložena. Ikona Filermosa je u vlasništvu države Crne Gore, i od 2002. godine pod okriljem Ministarstva kulture izložena je u Narodnom Muzeju na Cetinju u namjenski projektovanom prostoru, tzv. *Plavoj kapeli*.

Monsignor Fra Giovani Scarabeli (Jovan Skarabeli)

Neizbjježni akter u bilo kojoj priči koja se tiče ove ikone svakako je Malteški red, katolički red osnovan u Jerusalimu u 11. vijeku, za čije vitezove ikona Filermosa predstavlja najvažniju relikviju, kao i vid kulta u okviru Reda. Od 1994. godine Malteški red ima status posmatrača pri Ujedinjenim nacija-ma.

Saradnja Malteškog reda sa organizovanim crnogorskim zajednicom u Italiji počinje 2017. godine kada je Red ustupio Udruženju Italia-Montenegro „Regina Elena“ zamak u Mađoneu kod Peruđe za potrebe organizovanja tribine posvećene Kraljici Jeleni. Tom događaju prisustvovao je visoko pozicionirana ličnost Malteškog reda, Visokoprosvećeni Monsinjor Fra Giovani Scarabeli (Jovan Skarabeli) nosilac titule Apostolskog protonotara, Samostanskog kapelana velikog krsta suverenog vojnog Malteškog reda i Patrijaršijskog arhimandrita Ukrainske grkokatoličke crkve. Monsinjor Skarabeli ovoga puta ekskluzivno za časopis crnogorske dijaspore „Identitet“ govori o Malteškom redu i ak-

Vitezovi Malteškog reda, foto Reuters

tuelnim dilemama oko statusa ikone Filarmose.

Rijetka je prilika razgovarati sa članom Malteškog reda. Kažete nam nešto više o samom Redu. Šta je ono što biste izdvojili kao važno?

Sve je počelo u Jerusalimu nakon 1060. godine kao djelo benediktanskog monaha po imenu Gerardo di Sasso. Izgradio je lat. *Ospicium* (*hospitium*), i namjerno koristim latinsku riječ, s obzirom da je različito značenje riječi, pa i sama funkcija *ospiciuma* u odnosu na današnji pojam bolnice, italijanski *hospitale*. Naime, svrha *ospiciuma* bila je da pruža medicinsku pomoć i njegu bolesnima, ali i da smješta i ugošćuje hodočasnike koji su posjećivali Jerusalim. Godine 1130. Red biva priznat kao red u okviru katoličanstva i dobija počasnu privilegiju od strane Pape Paskala II (Papa Pasquale II). Malteški red od tada se oslanja na tri osnovne vrijednosti religije: siromaš-

two, čestitost i odanost. Kasnije je ovaj red preuzeo i vojne karakteristike, s obzirom na okolnosti i dešavanja koja su danas istorijski poznata. Red ostaje u Svetoj Zemlji sve do pada Akre 1191. godine. Vitezovi su nakon toga prvo stigli na Kipar, zatim na Rodos, na kojem se zadržavaju do 1522. godine. Kasnije, 1530. naseljavaju se i borave na Malti izvršavajući svoju misiju do kraja 1798. godine. Malteški red je nekoliko puta kroz istoriju mijenjao svoje lokacije, da bi se sredinom tridesetih godina 18. vijeka stacionirao za stalno u Rimu, koji je i danas njegovo sedište. Malteški red predstavlja entitet koji počiva na zakonima internacionalog prava i poseduje svoj suverenitet.

Koja je danas po Vašem mišljenju najvažnija uloga Malteškog reda?

Danas je Malteški red sa svojim različitim diplomatskim institucijama i organizacijama za asistenciju, prisutan zapravo svude u svijetu i obavlja ulo-

Zastava Malteškog reda

gu u humanitarnom ambijentu u vidu medicinske pomoći i dobrotvornog rada. Malteški red i danas nastavlja da bude religijski red u okviru Katoličke crkve, što je uvijek i bio u svojoj osnovi. Pomaganje siromašnima i odbrana vjere su najvažnije uloge njegovih članova.

Koje su najznačajnije relikvije za Malteški red? Da li biste izdvojili najvažniju?

Najvažnije relikvije našeg reda su Ruka Svetog Jovana Krstitelja, Čestica Časnog Krsta Gospodnjeg i Ikona Bogorodice Filermose. Sve tri relikvije se nalaze na Cetinju u Crnoj Gori. Najveći značaj za Malteški red ima Ikona Filermosa.

Koliki je značaj Ikone Filermose za Malteški red i koji je Vaš stav po pitanju njene trenutne lokacije? Da li smatrate da je izložena na odgovarajućem mjestu?

Mišljenja sam da je ova ikona predstavljala i da će uvijek predstavljati vid kulta u okviru reda Svetog Jovana (Malteškog reda). Njen značaj bio je toliki da je na Malti izgrađen pose-

ban oltar đe su pripadnici Reda dolazili da se mole i da joj odaju počast. Kao i prije i danas je 8. septembar važan datum za naš Red, jer se tog dana slavi rođenje presvete Bogorodice. Ovaj datum je značajan i zbog šećanja na pobjedu misionara nad Osmanском vojskom 1565. godine. Snažna veza između istorijske misije i Ikone Filermose rađa se u epohi boravka na Rodosu, kada su je Vitezovi Malteškog Reda pronašli u jednom starijem manjem svetištu i tako stvorili jedan značajan i poznat kult. Ja sam išao na Cetinje da odam počast Ikoni Filermosi koja se danas čuva u Narodnom muzeju Crne Gore sa značajnom pažnjom i velikim poštovanjem, kako dolikuje Ikoni. Moram reći da sam tim tretmanom bio impresioniran, jer se radi o religijskom artefaktu, a ne umjetničkom djelu. Svjestan sam takođe da danas postoje problemi oko restauracije, koja je neophodna, ipak govorimo o djelu starom više od deset vjekovima. S druge strane, trenutna lokacija Filermose zaista garantuje slobodan pristup i vizibilnost svima koji žele da je posete. Opet, naravno da bi po mom mišljenju religijski značaj Filermose dobio na još većoj valorizaciji ukoliko bi se izgradilo svetilište đe bi pripadnici i Pravoslavne i Katoličke vjeroispovjesti mogli da dolaze i mole se u miru. Za mene bi to predstavljalo jedno ekumensko zajedničko mjesto svih redova i ogranaka u Hrišćanstvu.

Da li je koncept hodočašća dio tradicije Malteškog reda? Ako jeste, da li je ikada postojala inicijativa za organizaciju hodočašća u Crnoj Gori?

Postoji, naravno. Kao što sam već prethodno rekao, lat. Ospicium u Jerusalimu, rađa se prevashodno kao mjesto

ukazivanja pomoći bolesnima, ali i kao smještaj za hodočasnike. S tim u vezi, hodočašće i danas ostaje važan dio tradicije Malteškog reda te se organizuje veliki broj hodočašća svake godine. Najvažnije hodočašće je u Lourdesu, đe se uglavnom ide sa oboljelima, a drugo hodočašće svih vitezova je u svetilištu Loreto, u blizini Ankone. Postoji i veliki broj manjih hodočašća u Italiji, pa tako svaki dio ogranka Malteškog reda ima po jedno na lokalnom nivou u zavisnosti od regije u kojoj žive.

Sada bih izrazio isključivo svoje, lično mišljenje. Naime, Kada je u pitanju Crna Gora, siguran sam da bi izgradnjom jednog zajedničkog univerzalnog svetilišta, u kojem bi Filermosa bila izložena, došlo do redovne organizacije hodočašća Malteških vitezova. Mnogi vitezovi već su dolazili da odaju počast Filermosi iz svih krajeva svijeta, ali individualno i samostalno na svoju inicijativu, kao što sam to i ja uradio. Tadašnji kustos Muzeja, koji je danas koliko znam penzioner, bio je jako ljubazan, povukao se i dao je mir i prostor drugom vitezu iz Malteškog reda i meni. Ja sam zaista pri svojoj individualnoj posjeti imao lijep utisak, jer sam se molio u miru i odao sam svoju počast Ikoni. Ipak, smatram da bi pravi utisak hodočašća i njegova organizacija u potpunosti bili omogućeni kroz postojanje svetilišta.

Da li imate neku poruku za naše čitaocе u Crnoj Gori ili možda preporuku za neku od naših institucija?

Odgovor bih započeo pričom o jednom događaju. Naime, prije tri godine u Viareggio organizovan je seminar u saradnji sa tadašnjim ambasadorom Crne Gore pri Svetoj Stolici, posvećen vašoj zemlji. Upravo se sada završava priprema izdanja knjige koja će biti posvećena ovom skupu, sadržće 130 strana.

U okviru ovog izdanja biće objavljen i tekst crnogorske akademkinje Olivere Popović o kardinalu Vinčencu Vanuteliu (Vincenzo Vannutelli). Ovo pričam jer su Italija i Crna Gora „susedi“: razdvojene su samo jednim potezom mora, a mnogo je više zajedničkih istorijskih elemenata i to treba da ima svoju težinu u recipročnoj razmjeni. Želim takođe da kažem da postoji duboka želja i namjera za produbljivanjem veza i odnosa sa Crnom Gorom, ne samo iz razloga što se tamo nalazi Ikona presvete Bogorodice Filermose već i zbog jedne zaista važne istorijske ličnosti na koju smo jako ponosni i zahvalni Crnoj Gori, a to je Kraljica Jelena Savojska. Prije svega ona je bila žena od velike vrijednosti, primjer humanosti i posvećenosti, što je iskazivala tokom cijelog svog života a posebno prema narodu čija je bila kraljica. Štaviše, postoji potreba i za proširivanjem znanja o Crnoj Gori, prije svega iz domena kulture, uzimajući u obzir mogućnost prijema Crne Gore u Evropsku Uniju, zemlje koja je uvijek bila punopravni „član“ jedinstvenog područja zvanog Mediteran.

Ikona Presvete Bogorodice Filermosa

VLADIMIR PEKIĆ

REDEFINISANJE CRNE GORE I NOVA VEZA SA LOJALNOM EMIGRACIJOM

Mg Vladimir Pekić (1970) rođen u Londonu, istraživač, novinar, dopisnik i analitičar više specijalizovanih britanskih i američkih novinskih agencija iz oblasti ekonomije za Latinsku Ameriku, Iberijsko i Apeninsko poluostrvo, portugalsko govorno područje u Africi, kao i za jugoistočnu i istočnu Evropu. Magistar je biljne genetike a oblasti profesionalnog interesovanja su obnovljivi izvori energije, nuklearna energija i fosilna goriva, poljoprivreda i ishrana, industrija probiotika, biljni genetički resursi, ravnomeran razvoj. Autor je izvještaja o usklađenosti planova održivog razvoja multinacionalnih industrija hrane i pića sa 17 ciljeva UN za održiv razvoj (SDG 2030) za 2019. i saradnik izvještaja za 2020. godinu.

Usvojoj knjizi „Kolaps – kako društva odluče da propadnu ili opstanu“, američki profesor Jared Diamond

Jared Diamond

sa Univerziteta u Kaliforniji detaljno analizira slučajeve brojnih istorijskih društava koja su u jednom trenutku, postepeno ili naglo, došla do prekretnice. Neka su opstala, neka su propala.

Crna Gora je na svojevrsnoj prekretnici nakon 100-godišnje uspavanosti od nestanka države 1918. godine. Obnovljena je nezavisnost, ali pitanje koje nije riješeno je - šta uraditi sa tom nezavisnošću? Nezavisnost nikada nije bila konačni cilj Crnogoraca ili Crne Gore, ona je bila sredstvo kroz istoriju. Nezavisnost je lansirna rampa za crnogorsko društvo, nije cilj sam po sebi. Obnovom nezavisnosti, nastao je idejni vakum u Crnoj Gori koju su zloupotrebile sile koje su direktni oponenti crnogorske nezavisnosti. No, to se dešava. Bezidejnost savremene Crne Gore je veći problem. Nezavisnost Crne Gore je kroz istoriju bila katalizator za: kulturni napredak, za ulaganje resursa u obra-

zovanje, pravednije društvo, za promovisanje uzornog društva zasnovanog na moralu, pomaganje bližnjima i susjedima, suživot sa prirodom, stvaranje kulturnih i tehnoloških čuda (Gorski Vjenac, štamparija Obod, ...) kao i savezništvo sa najprogresivnijim civilizacijama i državama svijeta. Čemu služi crnogorska nezavisnost danas?

Učmala civilizacije propadaju, uspješne civilizacije se redefinišu

Diamond u svojoj knjizi analizira mnoge primjere uspjeha i neuspjeha ljudskih društava. Propast civilizacije na Uskršnjem ostrvu, uspjeh Inuita na Grenlandu ali i propast Nors vikinga na istom Grenlandu, genocid nad Tutsima od strane Hutu naroda u Ruanđi, uspjeh srednjovjekovnog Japana da se oporavi od masovne šeće šuma, neuspjeh polinezijских civilizacija na ostrvima Pitcairn i Henderson, nasuprotnost uspjeha na drugim polinezijskim ostrvima. Razloge propasti pojedinih civilizacija Diamond grupiše u pet grupa: ljudski ekološki utjecaji, klimatske promjene, uticaj neprijateljski raspoređenih susjeda, prijateljski nastrojeni

susjadi koji se udalje, i na kraju, nespremnost društva da se prilagodi promjenljivim okolnostima.

U slučaju moderne Crne Gore svi ovi faktori su trenutno u opticaju, stim da su dva jako izražena, i zahtijevaju brzu reorientaciju crnogorskog društva. Jasan je da je Crna Gora djelimično okružena, minimum tri decenije, odrijeđenim brojem neprijateljski raspoređenih susjeda koji potpiruju podjele u društvu. Crna Gora nije iznašla dugoročna rješenja za ove faktore destabilizacije, iako pokušava da reguje. Ovaj faktor destabilizacije društva se intenzivirao tako što su ti susjedi (Srbija i manji entitet iz Bosne i Hercegovine) - a i neke velike sile sa daljine - uspjeli da nadu mehanizam koji potpiruje podjele u crnogorskem društvu iznutra. Ovo je povezano velikim dijelom i sa vrlo limitiranim vizijom države Crne Gore o svojoj budućnosti i suštinske nespremnosti društva da se prilagodi promjenjivim okolnostima i da ulaže značajne resurse u obrazovanje stanovništva.

Puko štikliranje rubrika (članstvo u UN, članstvo u EU, članstvo u NATO) nije

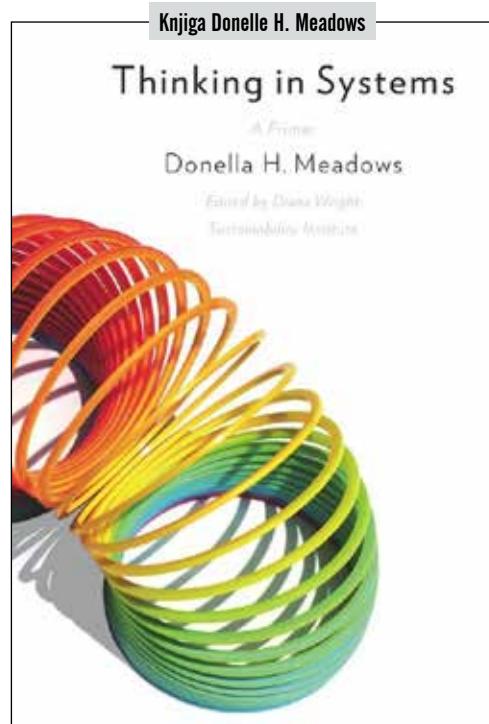

Crna Gora - NATO (foto Reuters)

dovoljno za malo društvo okruženo sa par većih neprijateljski raspoloženih susjeda, koje je istovremeno velikim dijelom gluvo na probleme unutar zemlje (uništavanje vrijednih ekoloških resursa i zaduživanje budućih generacija, raslojavanje, uništavanje moralnog kodeksa, bogaćenje mini elite). Kombinovano sa rastućim tradicionalizmom, konzervativizmom i opsednuću misticizmom SPC nalik na mračni period Raspućina u Rusiji – Crna Gora se nalazi na važnoj raskrsnici.

Sistemske promjene mogu nastupiti tek nakon analize stanja

Suština pravih promjena je tačna analiza stanja. Svaki sistem se sastoji od tri dijela: elemenata (u ovom slučaju građani, institucije, organizacije, Ustav, zakoni, privreda, priroda), veza između elemenata i funkcije tj. cilja sistema. Sistem je mnogo više od pukog zbirka djelova. On može biti adaptivan,

dinamičan, statičan, usmjeren ka samo-održanju, u nekim slučajevima i evolutivan.

Šta je sistem moderne Crne Gore? Nakon proglašenja nezavisnosti, osim formalnih elemenata (članstvo u međunarodnim organizacijama) jasno je da nije bilo dubljeg napretka u emancipaciji stanovništva Crne Gore. Opšte je mišljenje da je veliki dio fokusa usmjeren na turističko-urbanističke projekte, sa tvrdim monopolom jednog dijela društva (vladajuće političko poslovne elite). Jedan od najpoznatijih autora teorije o sistemima, Donella H. Meadows u svojoj knjizi „Razmišljanja o sistemima“ tvrdi da nijedan od ova tri dijela sistema (elementi, veze i funkcija) nije manje važan. Ali, funkciju nekog sistema je najteže odrijediti. Elemente vidimo najlakše (ustanove, partije, građane, vjerske organizacije, kompanije, itd), njihove veze se posmatranjem, nekad teže, takođe mogu otkriti. Međutim, funkciju, svrhu sistema je najteže otkriti. Ona često nije izgovorena, napisana ili direktno izražena. Svrha se često vidi samo dok sistem radi i ako se posmatra njegovo funkcionisanje. „Najbolji način da se otkrije svrha nekog sistema je da se posmatra kako se sistem ponaša“, kaže Meadows. Moderna nezavisna Crna Gora, svela se na žalost na sistem prelivanja javnog dobra u vlasništvo dijela elite, kroz razne vidljive i nevidljive interakcije elemenata sistema. Deklarativna funkcija sistema je bila dobrobit Crne Gore, ali stvarna funkcija sistema je bila dobrobit jednog dijela društva na račun ostatka. Ovaj dizbalans između deklarativne funkcije crnogorskog nezavisnosti i države i stvarne funkcije (uzurpacija resursa i bogaćenje dijela društva na račun svih) je izazvao mnoge probleme, oslabio je tradicionalne stubove – tj. veze crnogorskog društva (briga o prirodi, želja za obrazovanjem, moralno ponašanje, društvena solidar-

nost, požrtvovanost i nesobičan moralni kodeks). Konačno, sve je ovo dovelo do unutrašnje aktuelne egzistencijalne krize crnogorskog društva koja je otežana dolivanjem benzina na vatru spolja.

Imitacija je improvizacija, strategija zahtijeva umove

Imitacija je bila dobra strategija nezavisne Crne Gore nakon proglašenja nezavisnosti... do jednog trenutka. Ograničenja ove taktike su se pokazala u punom svjetlu u dubokoj političko-ekonomskoj krizi koja počinje 2020. godine. Temelji državnosti su uzdrmani. Imitacija je inače biološka i društvena taktika da se nadoknadi zaostatak. Ne znate kako da spremite neki ispit? Kopirajte najuspješnijeg studenta. Kako unaprijediti telekomunikacionu strukturu? Pogledajte šta rade napredne zemlje. Japan nakon Drugog svjetskog rata nije sebe samo redefinisao kao demokratsku i miroljubivu monarhiju, već je i privredno krenuo da opornaša SAD da bi je sustigao po ekonomskom razvoju. Zatim je i Kina krenula da oponaša Japan, sa sličnim uspjehom. Indija je slično tome, na ekonomskom planu krenula strategijom oponašanja privrednog uspjeha Kine i iz tog enormnog kvantiteta proizvodnje je nastao novi kvalitet – Indija kao sve jača ekomska sila.

Nakon proglašenja nezavisnosti Crna Gora je imala dva prioriteta. Taktičko pozicioniranje da brže napreduje i strateško pozicioniranje da obezbijedi dugotrajnu stabilnost. Međutim, strategije zemalja istočne Evrope (nezavisnost, članstvo u NATO i EU, odbacivanje socijalizma) su bile prave strategije davnih 80-ih godina. U slučaju Crne Gore, koja je zakasnila sa proglašenjem nezavisnosti, zakasnila sa članstvom u EU i NATO, ovo više nije strateški izbor – to su taktičke odluke.

One nemaju taj značaj jer je prošao voz i to se vidi i po činjenici da EU nije primila Crnu Goru još uvjek, a NATO je do nedavno bio uzdrman. Ove odluke dolaze sa 30 godina zakašnjenja. To je sve već viđeno u razmjerama istočne Evrope. Ne treba se porediti sa najgorim đacima u regionu (Srbijom i BiH), već sa boljima od sebe. Oni su već 30 godina ispred nas.

Đe je strategija nezavisne Crne Gore? Taktičke odluke nijesu zamjena za strategiju

Fokus na betonizaciji obale i dominantnom oslanjanju na turizam uz bogaćenje političke kaste, se pokazalo kao pogrešna strateška odluka, jer je doveo do takvog dizbalansa da je poljuljan čitav sistem. Strategija nezavisne Crne Gore se svela na nagrađivanje samoidentifikovanih prvoboraca za nezavisnost i njihovih porodično-prijateljskih klika.

Bez strategije, nema zajedničkog faktora koji objedinjuje građane i državljane Crne Gore. Crna Gora, kao uvjek u istoriji mora da ima ambicioznu i smjelu viziju sebe u budućnosti. Mnoge opcije su otvorene. Moralno, pravedno društvo bez kleptokratskih kasta? Obrazovanje i održiv razvoj? Nordijska socijaldemokratija? Evropski Singapur? Najobrazovanije društvo Evrope? Magnet za talente? Hub obnovljivih resursa i blockchain i digitalnih tehnologija? Mogućnosti su tu, ali neće se nijedna ostvariti ako Crna Gora svoju budućnost ne povjeri u ruke najtalentovanim kćerima i sinovima. Mora biti što biti ne može. No, promijenimo temu nakratko. Crna Gora gubi svoj najvažniji resurs. Ljudi koji cijene njen osnovni bedem – državnost Crne Gore. Srećom, još uvek postoji patriotska emigracija i postoje rješenja kako da se oni povrate pod orkilde države.

Sudbina jednog Libanca u Nemačkoj kao pouka

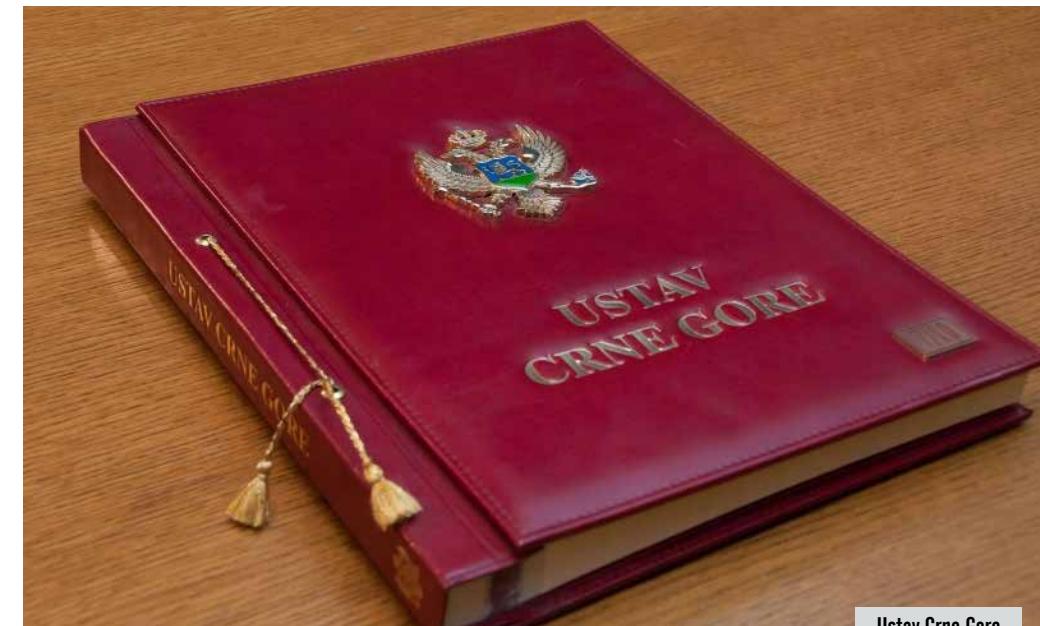
Ahmed El Khoury je imao puno razloga da bude, kao i njegova porodica, ponosan na sebe. Ovaj Libanac se preselio u Njemačku 2002. godine i od tada je nizao uspjeh za uspjehom. Nakon što je završio srednju školu, zahvaljujući njemačkom inkluzivnom obrazovnom sistemu, uspješno je upisao i završio studije medicine. Nakon toga, lokalno društvo ga je priglilo kao svojeg i doktor El Khoury se zaposlil na lokalnoj klinici, uprkos činjenici da nije imao njemačko državljanstvo. Zahtjev za državljanstvo podnio je 10 godina nakon dolaska u Njemačku, tražeći da mu se ono odobri putem naturalizacije 2012. godine. Naravno kao priлог ovom zahtjevu, El Khoury je potpisao deklaraciju lojalnosti njemačkom ustavu i deklaraciju protiv ekstremizma. Ne samo da je postao odličan doktor, već je postao u svakom smislu ugledni njemački građanin.

Svoj test naturalizacije položio je s najboljim mogućim rezultatom, dokazavši da kada se neko potrudi – sve granice su relativne. Konačno 2015. godine, kada je uspjeh krunisan vrhunskim rezultatom na testu naturalizacije, Savezna Republika Njemačka je odbila da mu dodijeli državljanstvo. Kao razlog navedeno je to da se El Khoury odbio rukovati sa odgovornim činovnikom prilikom predaje potvrde o naturalizaciji. Činovnik u ovom slučaju je bila žena – i ova njemačka službenica je zbog toga zadržala potvrdu i na licu mjesta odbila zahtjev za naturalizaciju. Ovaj libanski ljekar se branio time da se ne može rukovati sa ženama iz vjerskih razloga. Međutim, Upravni sud u Baden-Württembergu (VGH) presudio je da je neko tko odbija rukovanje zbog „fundamentalističke konцепције kulture i vrijednosti“ ... odbacio „integraciju u njemačke uvjete života.“ U ovom slu-

čaju sud je dodao da svako ko odbije da se rukuje zbog rodno specifičnih razloga krši jednakost svih građana koja je garantovana u ustavu. El Khoury je promijenio argument i insistirao da ni muškarcu ne bi stisnuo ruku, ali sud je odbio njegov pokušaj, tvrdeći da je to „samo taktički potez“. (Ahmed El Khoury je izmišljeno ime, pravi identitet ovog Libanca nije otkriven zbog poštovanja prava na privatnost.)

Bedemi crnogorske državnosti: Ustav, Deklaracija o nezavisnosti i Rezolucija o tzv. Podgoričkoj skupštini

Crna Gora nije filijala duboko konzervativne Srpske pravoslavne crkve, niti je 28 izborna jedinica zločinačkog režima Slobodana Miloševića, nije ograničen moderni politički izolovane i kompromitovane Srbije, niti je produžetak nedavno izmišljenog entiteta Republike Srpske koja je čedo njenih tvoraca Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Crna Gora nema šta da traži u tom društvu neuspješnih i propalih ideologija. Državnost Crne Gore ne određuju episkopski krugovi u Beogradu ili poklonici poraženog četničkog pokreta, saradnika okupatora iz Drugog svjetskog rata. Crna Gora mora hitno da podigne štit svoje državnosti i da pomoći tog štita odbije sve retrogradne ideje - i sve potencijalne aspirante – koji ne dijele vrijednosti koje predstavlja njen

Ustav Crne Gore

1000-godišnja državnost. Jedini način da Crna Gora ojača je da ojača svoj tim i da svjesno izabere sport u kojem se takmiči. Ako se takmiči u disciplini državnost, ne može nikada da izgubi. Sve što jača državnost, jača Crnu Goru. Tu se misli na ekonomsku pravednost, ekologiju, ukidanje političkih monopola, jačanje lokalne vlasti, priznavanje grešaka, suočavanje sa sopstvenim nedemokratskim tendencijama. Nije sve što je slabilo Crnu Goru dolazilo sa strane, već i sopstvena uspavanost, u kojoj se nije gledao interes svih, već samo jedne manjine koja je monopolisala društveni život. Naravno, državnost jača i nepokolebljivo građanstvo koje želi da odbrani tu državnost.

Ono što objedinjava i definiše Crnu Goru je istorija, tradicija, vrijednosti, granice, ali i pre svega Ustav. Nije slučajno da u SAD postoji pravi kult Ustava. On je nit koja spaja, koja definiše. Ustavne vrijednosti i mehanizmi čine današnju modernu crnogorsku državu mogućom i garantuje njen opstanak.

Nema države bez pravnog poretku. Ali ustav nije jedini bedem crnogorske državnosti. Naime, 3. juna 2006. godine donijeta je Deklaracija o nezavisnosti Crne Gore. Konačno, 29. novembra 2018. godine crnogorski parlament usvojio je Rezoluciju kojom se proglašavaju ništavnim odluke tzv. Podgoričke skupštine iz 1918. godine.

Crna Gora mora prestati da ignorise sopstvenu lojalnu emigraciju, već da sa njom gradi odnos na zdravim temeljima. Crna Gora kao mala država nalazi se u začaranom krugu naizgled nerješivog problema. Kako da obezbijedi državljanstvo svojim lojalnim emigrantima i naturalizaciju građanima koji žele državljanstvo – a koji su lojalni ideji njene državnosti? Istovremeno, logična je i racionalna želja države da ne nagradi državljanstvom one potencijalne kandidate koji ne dijele vrijednosti države Crne Gore, koji su u praksi ili u teoriji protivnici građanskog i multi-etničkog koncepta Crne Gore.

Skupština Crne Gore

Redefinisanje Crne Gore

Crna Gora mora da se redefiniše. Šta predstavlja Crna Gora za svakog svog državljanina?

Bez definicije, svako inputira ono što želi. Danas je Crna Gora nekima odskočna daska za emigraciju, nekima poligon za litije po Budvi. Sve je to poraz Crne Gore. Čemu mogu da se nadaju državljeni Crne Gore i njihovi potomci? Da budu poslušni statisti u jednom raslojenom društvu ili da budu generatori promjena na bolje? I ko je državljanin ili da li treba da se plašimo lojalne emigracije?

Crna Gora treba da prigriji svoju lojalnu emigraciju koja živi u inostranstvu, kao i sve lojalne građane Crne Gore koji žele da se naturalizuju i koji se kvalifikuju. Ali se to mora uraditi kroz proces naturalizacije – polaganjem testa o naturalizaciji i dokazivanjem lojalnosti državi Crnoj Gori, njenim vrijednostima i njenom Ustavu. Dvojno državljanstvo ne treba da bude prepreka onima koji

dijele vrijednosti države Crne Gore. Ako neko hoće da bude lojalniji nekoj ortodoksno konzervativnoj vjerskoj zajednici koja sebe vidi iznad zakona Crne Gore i negira attribute crnogorske državnosti, neka se zamonaši – ali neka ne pretenuje na državljanstvo Crne Gore. Ako neko hoće da bude lojalan ideji „srpskog sveta“ bez granica sa jednim liderom na Andrićevom vencu, neka se bavi time u slobodno vrijeme – ali neka ne pretenuje na državljanstvo Crne Gore. Ako se neko zanosi idejama o ujedinjenju Crne Gore sa nekom drugom državom ili želi da postavlja pitanje o validnosti državnih simbola ili da relativizuje istoriju Crne Gore, neka se bavi time u slobodno vrijeme – ali neka ne pretenuje na državljanstvo Crne Gore.

Ako neko naziva crnogorske gradove tuđim, kršeći multi-etnički sklad zagonitovan ustavom, neka ne pretenuje na državljanstvo Crne Gore. Ako neko prisvaja crnogorske dinastije, crnogorsku istoriju, veliča privremeno razmontiranje crnogorske države kroz istoriju, neka ne pretenuje na državljanstvo Crne Gore.

Test naturalizacije

Test naturalizacije bi predstavljao kompleksno sítu za filtriranje kandidata i izdvajanje samo onih kandidata za koje država Crna Gora ima interes da dodijeli državljanstvo. Dodatno, kandidat za crnogorsko državljanstvo bi potpisao deklaraciju protiv ekstremizma, a prijavio bi organima države sve svoje naloge sa društvenih mreža radi provjere da ih ne koristi za dijeljenje ekstremističkih sadržaja koji su u neskladu sa vrijednostima države Crne Gore. Ovaj test naturalizacije i deklaracija protiv ekstremizma bi se izradili zajedničkim snagama od strane Ministarstva vanjskih poslova, Ministarstva unutrašnjih poslova, Uprave za dijasporu i uz saradnju sa vodećim patriotskim udruženjima emigracije iz svijeta. U izradi ovog testa i deklaracije ne bi trebala učestvovati udruženja koja su u bilo kojoj formi ili bilo kom periodu (od svog nastanka) negirala bilo koji element državnog subjektiviteta Crne Gore, njene jezike, vjere, pisma, državnu samostalnost, članstvu u NATO ili EU. Troškovi polaganja testa naturalizacije bi se u potpunosti pokrivali od kandidata tako da bi aplicirale samo osobe koje cijene crnogorsko državljanstvo. Mogućnost aplikacije bio bila otvorena za emigrante koji mogu dokazati rodbinsku povezanost sa Crnom Gorom, u skladu sa pravilnicima. Test bi se polagao isključivo na službenom jeziku Crne Gore, crnogorskom, jer su pitanju kandidati za državljanstvo koji treba da dokažu mogućnost naturalizacije. Pošto su u pitanju strani državljeni, potrebno je da dokažu sposobnost integracije prihvatanjem službenog jezika u procesu aplikacije za državljanstvo. Naravno, ako steknu državljanstvo Crne Gore, mogli bi naknadno da koriste svaki jezik koji je u službenoj upotrebi u državi Crnoj Gori.

Test naturalizacije bi mogao da se organizuje u saradnji sa diplomatsko

konzularnom mrežom Crne Gore, dok bi organizacija priprema za test mogla da se povjeri i patriotskim udruženjima iseljenika širom svijeta. Iz ovog procesa bi bila isključena ona udruženja koja su u bilo kojoj formi dovodila ili i dalje dove u pitanje bilo koju državnu, jezičku, nacionalnu, istorijsku, vjersku, ustavnu vrijednost savremene Crne Gore.

Primjeri mogućih pitanja za test naturalizacije

Da li ste za članstvo Crne Gore u NATO?

Da li ste za Crnogorsko vojno prisustvo u misijama NATO? Ako je odgovor Ne, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Nije pročitao ili nije razumio uvodni dio Ustava Crne Gore u kojem stoji da se Ustav donosi polazeći od „privrženosti ravnopravnoj saradnji sa drugim narodima i državama i evropskim i evroatlantskim integracijama“. Takođe, nije svjestan da je Skupština Crne Gore odlučila da Crna Gora pristupi NATO paktu, 28. aprila 2017. godine. Ne prihvata Deklaraciju nezavisne Crne Gore u kojoj stoji da je Crna Gora čvrsto opredijeljena da pristupi evropskim i evroatlantskim bezbjednosnim strukturama i da nastavi da doprinosi učvršćivanju regionalne stabilnosti i bezbjednosti.

Da li ste za članstvo Crne Gore u EU?

Ako je odgovor Ne, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Nije pročitao ili nije razumio uvodni dio Ustava Crne Gore u kojem stoji da se Ustav donosi polazeći od „privrženosti ravnopravnoj saradnji sa drugim narodima i državama i evropskim i evroatlantskim integracijama“. Takođe, nije svjestan da je država Crna Gora odlučila da pristupi EU i da je kandidat za članstvo. Ne prihvata Deklaraciju o nezavisnosti u kojoj stoji da Crna Gora potvrđuje kao strateški prioritet ubrzano integriranje u Evropsku uniju.

Da li su Crnogorci Srbi? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Ustav (Član 6: „Crna Gora jemči i štiti prava i slobode. Prava i slobode su nepovrjetivi. Svako je obavezan da poštuje prava i slobode drugih.“) U Crnoj Gori postoji sloboda nacionalnog izjašnjavanja.

Da li je Crna Gora pravoslavna država? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Ustav (Član 14: „Vjerske zajednice odvojene su od države“).

Da li su odluke tzv. Podgoričke Skupštine iz 1918. legitimne? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Rezoluciju parlamenta kojom se proglašavaju ništavnim odluke tzv. Podgoričke skupštine iz 1918. godine.

Da li je dinastija Karađorđević vladala Crnom Gorom legitimno? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Rezoluciju parlamenta kojom se proglašavaju ništavnim odluke tzv. Podgoričke skupštine iz 1918. godine.

Da li je referendum o nezavisnosti Crne Gore odražavao stvarnu volju građana? Ako je odgovor Ne ili Možda, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Deklaraciju o nezavisnosti

Crne Gore u kojoj se navodi „Na osnovu slobodno izražene volje građana na referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore odžanom 21. maja 2006. godine, a koji je sproveden u skladu sa međunarodnim standardima i u saradnji sa Evropskom Unijom“

Da li se slažete da je Kosovo nezavisna država sa punim međunarodnim subjektivitetom? Ako je odgovor Ne, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata suverenu odluku države Crne Gore.

Da li je Radovan Karadžić / Ratko Mladić / itd. nepravedno osuđen pred Haškim tribunalom? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Deklaraciju o nezavisnosti Crne Gore u kojoj стоји да će Crna Gora poštovati principe međunarodnog prava, odluke Međunarodnog suda pravde. Ne prihvata pravni poredak Crne Gore i Ustav Crne Gore.

Da li su odluke Haškog suda političke? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata Deklaraciju o nezavisnosti Crne Gore u kojoj стоји da će Crna Gora poštovati principe međunarodnog prava, odluke Međunarodnog suda pravde. Ne prihvata odluke suda Ujedinjenih Nacija, organizacije kojoj pripada Crna Gora kao punopravni član.

Montenegro-EU

Da li biste podržali ujedinjenje Crne Gore sa nekom susjednom zemljom? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne prihvata član 15. Ustava Crne Gore: „Crna Gora ne može stupiti u savez sa drugom državom kojim gubi nezavisnost i puni međunarodni subjektivitet.“

Da li je Crna Gora imala dva oslobođilačka pokreta u Drugom svjetskom ratu? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: U Crnoj Gori nije izvršena rehabilitacija izdajničkih zločinačkih pokreta, saradnika okupatorskih snaga predvođenih Hitlerom i Musolinijem u Drugom svjetskom ratu.

Da li je za Crnu Goru bolje da bude vojno neutralna? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Nije pročitao ili nije razumio uvodni dio Ustava Crne Gore u kojem стојi da se Ustav donosi polazeći od „privrženosti ravnopravnoj saradnji sa drugim narodima i državama i evropskim i evroatlantskim integracionima“. Takođe, nije svjestan da je Skupština Crne Gore odlučila da Crna Gora pristupi NATO paktu, 28. aprila 2017. godine.

Da li koristite latinično pismo? Ako je odgovor Ne, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Nije pročitao ili nije razumio Član 13. u kojem стојi da su cirilično i latinično pismo ravnopravni u Crnoj Gori. Naravno, pravo je svakoga da ne koristi neko pismo, ali podnošenjem zahtjeva za državljanstvo se dokazuje sposobnost za naturalizaciju kandidata.

Da li je crnogorski jezik poseban jezik? Ako je odgovor Ne, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Član 13 Ustava.

Da li je dinastija / Vojisavljević / Balšić / Crnojević / Petrović Njegoš / srpska dinastija? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne priznaje istorijski tok državnosti Crne Gore

Da li su Zeta i Duklja bile srpske države? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne priznaje autohtonu državnost Zete i Duklje, državnih preteča moderne države Crne Gore

Da li Cetinjski Manastir / Manastir Ostrog / pripada jednom narodu i vjeri? Ako je odgovor Da, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne priznaje subjektivitet države Crne Gore, njeno kulturno nasleđe i ravnopravnost svih njenih građana.

Ko je stvorio crnogorsku naciju? Ako je odgovor bilo koja osoba, politička organizacija ili država, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: U Crnoj Gori postoji sloboda nacionalnog izjašnjavanja, bilo kakve sugestije da je crnogorska nacija izmišljena su protivne slobodi nacionalnog izjašnjavanja koja je zagarantovana ustavom.

Da li je poštujete vjernike Crnogorske Pravoslavne Crkve? Ako je odgovor Ne, kandidat je diskvalifikovan za državljanstvo. Zašto: Ne priznaje da su vjerske zajednice u Crnoj Gori ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova.

Teme iz Ustava koje se mogu koristiti za test naturalizacije

Član 1: Crna Gora je nezavisna i suverena država, republikanskog oblika vladavine. U prevodu, ko se zalaže otvoreno ili prikriveno za ukidanje samostalnosti Crne Gore ili za obnavljanje prava tuđe okupatorske dinastije (bilo otomanske,

austrougarske, italijanske, srpske, itd..), automatski se diskvalifikovao za državljanstvo Crne Gore. Naravno, svako ima pravo da zastupa svoje stavove i ima pravo na slobodu govora. Ali i država Crna Gora ima pravo da ne dodijeli državljanstvo osobi koja ima „fundamentalističke koncepcije kulture i vrijednosti“ ... i koja je odbacila „integraciju u crnogorske uvjete života.“

Član 1: Crna Gora je građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava. I u ovom slučaju, zastupanje anti-demokratskih vrijednosti, „smjene režima“, revolucionarne pravde i sličnih anahronih vrijednosti diskvalifikuju potencijalnog pretendenta na državljanstvo. Da li je Crna Gora dio „srpskog svestra“? Možda jeste u svijesti odrijeđenog građanina koji želi da aplicira za državljanstvo Crne Gore. I to je legitimno. No, država Crna Gora mu ne može dodijeliti državljanstvo zbog „fundamentalističke koncepcije kulture i vrijednosti“ ... i odbacivanja „integracije u crnogorske uvjete života.“

Član 2: Ne može se uspostaviti niti priznati vlast koja ne proističe iz slobodno izražene volje građana na demokratskim izborima, u skladu sa zakonom. Primjer: Matija Bećković je izjavio da nije iznenađen odlukom crnogorskog parlamenta da proglaši ništavnim odlukom Podgoričke skupštine iz 1918., čime su, kako kaže, poništili sami sebe. (Politika, 30.11.2018). Naravno ovaj stav je validan sa tačke gledišta Matije Bećkovića, ali u slučaju da ga izgovori potencijalni pretendent na crnogorsko državljanstvo, ovaj stav bi ga automatski diskvalifikovao za tu privilegiju. Odluke legitimne Skupštine Crne Gore se ne mogu porediti sa odlukama nelegitimne tzv. Podgoričke skupštine i samim tim ukažu na fundamentalni raskorak sa vrijednostima savremene Crne Gore. Ne-

poštovanje demokratski izabrane vlasti u državi Crnoj Gori i posljedica njenih odluka ukazuje na „fundamentalističke koncepcije kulture i vrijednosti“ ... i odbacivanja „integracije u crnogorske uvjete života.“

Član 3: Teritorija Crne Gore je jedinstvena i neotuđiva. Možda pretendent na crnogorsko državljanstvo smatra npr. da je Herceg-Novi srpski grad. Ne bi bilo čudo jer i odrijeđeni politički lideri izjavljuju slične poruke. „Ako je Herceg Novi srpski grad, a jeste, ako je Herceg Novi grad u kome su otvorene litije, na primorju, u Želenici, ako je Herceg Novi utemeljen u vjeri, onda je prirodno da Herceg Novi odabere Ivana Otovića i njegov tim iz koalicije Za budućnost Herceg Novog i Boke zato što je ona uradila najviše na privlačenju turista, a ovaj grad živi od turizma“ - poručio je jedan od lidera DF-a Andrija Mandić (07.05.2021. Tanjug). Međutim, Mandić je crnogorski državljanin i on može da to izjavи, pošto je u Crnoj Gori zagarantovana sloboda govora. Sa druge strane, pretendent na državljanstvo bi morao da bude svjestan da ne može dobiti državljanstvo ako zastupa vrijednosti da je Herceg Novi srpski grad, jer je u pitanju multietnički grad a teritorija Crne Gore je jedinstvena i neotuđiva – a država je građanska.

Član 4: Grb Crne Gore je zlatni dvoglavi orao sa lavom na prsima. Zastava Crne Gore je crvene boje sa grbom na sredini i zlatnim obrubom. Himna Crne Gore je „Oj svijetla majska zoro“.

Zdravko Krivokapić u intervjuu (20.9. 2020.) tvrdi da je himnu Crne Gore napisao Sekula Drljević („Da li vi smatrate da je logično, da jedan fašista napiše himnu, koja je danas i zvanična himna Crne Gore“). Dok Zdravko Krivokapić ima slobodu da plasira šta god želi, potencijalni kandidat za crnogorsko državljanstvo se odmah diskvalificuje

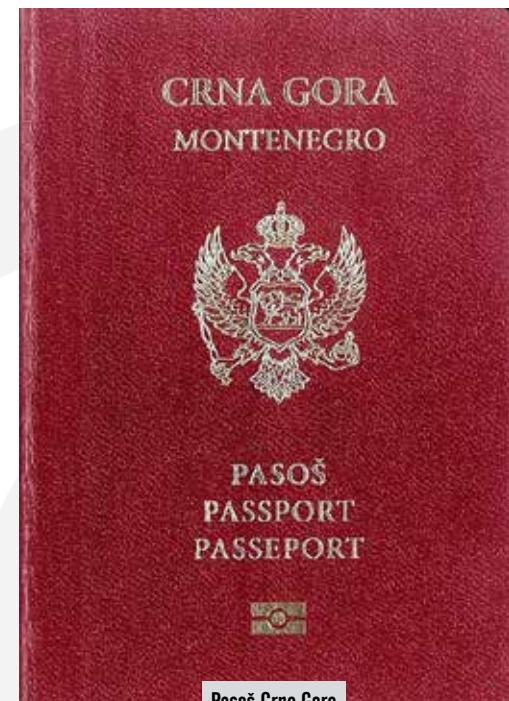
ovakvim stavovima. Jer oni ukazuju na „fundamentalističke koncepcije kulture i vrijednosti“ ... i odbacivanja „integracije u crnogorske uvjete života.“

Član 7: Zabranjeno je izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu. Očigledno je da po osnovu ovog člana, za crnogorsko državljanstvo je automatski diskvalifikovan svaki pretendent koji je iskazivao ili iskazuje otvorene simpatije prema fašističkim pokretima kao što su ustaški, četnički i razni irentistički pokreti.

Član 9: Potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretku, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uredjuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. Ne priznavanje genocida u Srebrenici, Holokausta, i negiranje presuda međunarodnih sudova pravde u vezi zločina počinjenih na tlu bivše Jugoslavije su automatski diskvalifikujući faktor za dobijanje crnogorskog državljanstva.

Član 13: Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Ćirilično i latinično pismo su ravноправni. U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik. Negiranje crnogorskog jezika je crveni karton za potencijalnog pretendenta na crnogorski pasoš. Ovakav kandidat ima „fundamentalističke koncepcije kulture i vrijednosti“ ... i odbacuje „integracije u crnogorske uvjete života.“

Član 14: Vjerske zajednice odvojene su od države. Vjerske zajednice su ravноправne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova. Podrška mješanju crkve u bilo koje državne poslove, bilo izbore ili odluke o školskom programu, diskvalificuje svakog pretendenta na državljanstvo.

Pasoš Crne Gore

Član 15: Crna Gora ne može stupiti u savez sa drugom državom kojim gubi nezavisnost i puni međunarodni subjektivitet. Žastupanje ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, Turskom, Angolom, El Salvadorom, ili Maldivskim ostrvima je u protivnosti Ustavu Crne Gore i ukazuje na „fundamentalističke koncepcije kulture i vrijednosti“ ... i odbacuje „integracije u crnogorske uvjete života.“

Član 46: Svakome se jemči pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti, kao i pravo da promijeni vjeru ili uvjerenje i slobodu da, sam ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, ispoljava vjeru ili uvjerenje molitvom, propovijedima, običajima ili obredom. Da ne bi rijeđali dalje primjere, dovoljno je pročitati članove ustava Crne Gore koji predstavljaju nepremostivu prepreku poklonicima ekstremističkih ideologija, velikonalacionalnih projekata iz regionala i podržavaocima klerikalno-nacionalnih fundamentalističkih pokreta.

NENAD POPOVIĆ

IZ ISELJENIČKE GALERIJE BORACA ZA OBNOVU NEZAVISNOSTI CRNE GORE

Dr Nenad Popović (1967) rođen u Kotoru, diplomirao na Stomatološkom fakultetu u Beogradu, specijalizirao u Frankfurtu. Visiting profesor državnog Univerziteta Sao Paulo i privatnog Univerziteta Uni-Mar u gradu Marilia, Brazil (2013-2017). Član je njemačke, evropske, američke i svjetske asocijacije ortodonata. Autor je web stranice www.grbalj.org, s intencijom očuvanja crnogorske tradicije u crnogorsko-primorskom plemenu Grbalj. Jedan je od osnivača i prvi predsednik „Saveza crnogorskih asocijacija Evrope“ (2000). Bio je predsednik prvog saziva Savjeta za saradnju sa dijasporom Vlade Crne Gore (2016-2020).

Branko Martinović je rođen 3. aprila 1925. godine na Gorniću kod Cetinja u porodici Boža Perova. Kao učenik Cetinske gimnazije priključio se Narodnooslobodilačkoj borbi u julu 1941. godine. Od 1943. borio se u sastavu Lovćenskog partizanskog odreda, a od oktobra 1943. godine u sastavu 1. čete 3. bataljona 6. crnogorske udarne brigade. Kao puškomitrailjer je ranjen u borbama protiv Njemaca na Grahou 1944. godine. Nakon oporavka postavljen je za partizanskog komesara. Učestvovao je u svim borbama od Crne Gore, Bosne do Kosova. Iz rata je izšao kao ratni vojni invalid. Odmah nako rata postavljen je za zamjenika političkog komesara 3. bataljona, a u avgustu 1945. godine za instruktora za agitaciju i propagandu u političkom odjeljenju 6. crnogorske brigade. Od 1947. godine nalazio se u političkom odjeljenju 2. proleterske divizije. Od januara 1948. godine postavljen je za komesara 326 puka za vezu 3. vojne oblasti u Nišu. Na toj dužnosti uhapšen je 12. avgusta 1950. godine po IB rezoluciji. Više godina proveo je na Golom Otoku, nakon čega je oficirski čin zamjenio pravnom strukom i nastanio se u Parizu. Sakupio se adresar svih Martinovića po svijetu. Odlikovan je Ordenom za hrabrost, Ordenom zasluga za narod III reda i Ordenom bratstva i jedinstva II reda.

Ratna fotografija Branka Martinovića

Iz arhive dr Srđe Martinovića

Branko Martinović i Nenad Popović

Neđelja popodne marta mjeseca 2000 godine. Sijedam u francuski TeZeVe (TGV) voz za Frankfurt na pariskoj stanicu Gare de l'Est i tek od toga momenta imam vremena da sažimam utiske prošlog vikenda provedenog sa našim Crnogorcima iz Pariza. Tu smo boravili na poziv prijestolonasljednika crnogorske Krune, princa Nikole Petrovića Njegoša. Nakon našeg upoznavanja u Nürnbergu i izlaganja moje ideje o asocijacijama crnogorskih udruženja prvo na nivou nacionalnih država zapadne Evrope, pa onda i na evropskom nivou, princ Nikola je nama iz njemačke uputio poziv da dođemo na savjetovanje i budemo gosti njegovog pariskog udruženja „Solidarite France-Montenegro“. Da je

savjetovanje i planiranje bilo uspješno, govori podatak da smo nekoliko mjeseci kasnije uistinu osnovali Savez crnogorskih asocijacija Njemačke i Savez crnogorskih asocijacija Evrope.

Susret sa pariskim Crnogorcima je bio dirljiv. Dočekali su nas kao najrođenije i oproštaj nakon dva i po dana je bio kao da smo godinu proveli zajedno. Neobjasnjava je ta hemija ili možda bolje reći magija, kad se sretnu zemljaci daleko od domovine. Udruženje „Solidarite France-Montenegro“ je tada bilo šarolika skupina naših iseljenika iz raznih perioda crnogorskih iseljavanja. Prvom sloju pripadaju princ Nikola sa porodicom i Erik Starčević potomak nekog službenika kraljevske

Vlade u izbjeglištvu đe su se našli tokom Prvog svjetskog rata. Tek kasnije su se u Parizu obreli Cetinjani Stevo Strugar i Branko Martinović ili roditelji Rama Mustafića iz Mrkojevića kod Bara, a još kasnije moj drug iz kvarta Plagenti u Kotoru Svetu Bulatović.

Za tih dva dana čuo sam puno interesantnih životnih priča, tragičnih sudbina naših ljudi u tuđini, pogotovo kod prvog talasa političkih iseljenika nakon pada tada 900 godina stare države, Kraljevine Crne Gore, ali i puno uspješnih priča i uspona u visine francuskog društva.

Ipak daleko najjači utisak na mene ostavlja lik i život već pomenutog Branka Božova Martinovića rodom iz Bajica kod Cetinja. Samo prezime pri upoznavanju izaziva moje interesovanje zbog kumovske veze sa kućom Martinovića. Toliko koliko smo jedan drugome stigli ispričati o sebi i našim planovima za organizaciju crnogorske dijaspore, bilo je dovoljno da odlučimo da ostanemo u uskom kontaktu. Branku koji je bio spiritus movens udruženja „Solidarite France-Montenegro“ i perfektan domaćin savjetovanja crnogorske dijaspore i meni kao prezentatoru ideje piridalnog organizovanja našeg iseljeništva u Evropi, te obaveze nijesu dozvolile da ulazimo u dublje opise Brankovog života. Za Frankfurt sam otisao sa saznanjem da je bio žrtva unutar komunističkog obračuna izazvanim rezolucijom Informbiroa i da je bio stradalnik logora na zloglašnom Golom otoku.

Branko, iako kao svaki Crnogorac komunističkog opredijeljenja bio je ujedno i nepokolebljivi Jugosloven cijelog života, ali već te 2000-te godine je potpuno deziluzirani pobornik obnove nezavisne crnogorske države.

U junu 2000-te godine smo se Branko i ja opet sreli u Bergheimu kod Kölna prilikom osnivanja Saveza crnogorskih asocijacija. Jedan od razloga za osnivanje istih je bilo i korišćenje naših ličnih kontakata sa ljudima iz politike i privrede zemalja u kojim živimo i lobiiranje kod njih za nezavisnu Crnu Goru. Pošto je tadašnja crnogorska vlast napravila odlučujući otklon od Miloševića, tako smo mi htjeli pojačati utisak crnogorske posebnosti u odnosu na zvanični Beograd. Predstavio sam mu ideju da lobiramo da evropske zemlje parcijalo ukinu vize samo za građane Crne Gore. Pri razradi tih naših planova, ja sam saznao koliko uticajnog Crnogorca imam pred sobom. On mi je povjerio da se jednom mjesечно sastaje na doručku sa tadašnjim predsednikom Francuske, Žakom Širakom. On je bio njegov neformalni savjetnik, a možda je to imalo i neki institucionalni oblik koji meni nije bio ili nije trebao da bude poznat. Nekih mjesec i po nakon te moje ideje, Branko mi se javio da mi kaže da ga je Širak učitivo odbio, sa obrazloženjem da se oni boje da bi taj izuzetak mogao biti zloupotrebljavan od nekih još uvijek jugoslovenskih građana sa Kosova koji su držali tržište trgovine opijatima u Francuskoj.

Branko Božov Martinović je ubrzo u našoj evropskoj asocijaciji kojom sam predsedavao, postao podpredsednik i uključio se sa svim svojim organizatorskim sposobnostima u rad iste, dok nas jednog januarskog dana 2002. godine nije iznenadila vijest o njegovoj tragičnoj smrti u saobraćajnoj nesreći.

Branko je bio čovjek od akcije i čovjek koji je gledao u budućnost. Vidio je u svojim planovima Crnu Goru kao nezavisnu, NATO i EU zemlju, ali nažalost nije doživio ništa od toga. O prošlosti i njegovim stradanjima nije pričao mnogo, a njegovim stvarnim položa-

jem u francuskom društvu i politici i državi skoro ništa. Njegova pogibija je, bez imalo tendence prema teorijama zavjera, čiji sam i sam žestok protivnik jer obrazovanjem dolazim iz egzagnih prirodnih nauka, vrlo kontraverzna. On je poginuo u ulici, đe kažu ljudi koji tu žive, prođe dnevno 3 do 4 auta i vrlo je simptomatično da baš jedno od tih par auta toga dana, udari Branka Martinovića i usmrti ga. Slučajnosti se dešavaju u životu, ali ova pobuđuje sumnju da je neko ovoj Brankovoj sudbini odlučujuće pomogao da se to toga dana desi.

Crna Gora je time ostala bez vrlo jakog pomagača na svojem evroatlantskom putu, možda po nečijoj želji. Ovaj životni kraj Branka Božova Martinovića, prekaljenog partizanskog borca iz ratničke i slobodarske familije i posle-

ratnog oficira jugoslovenske vojske, neodoljivo podseća na smrt i gubitak Nikole Petanovića, perjanice crnogorskih independentista iz Ševerne Amerike, koji je u naponu svoje snage i kreativnosti iznenada umro na neskriveno olakšanje diplomatskih predstavnika tadašnje Kraljevine SHS u USA kojima je Nikola Petanović bio veliki trn u oku.

Branko Martinović je sahranjen uz sve vojne počasti francuske države na groblju ratnih veterana Mont Valerien u Parizu, čime je crnogorska independentička dijaspora izgubila jednog od najznačajnijih boraca za crnogorsku nezavisnost 4 godine prije ispunjenja naših i njegovih snova.

Neka je vječna hvala i slava Branku Božovome Martinoviću! Neka je vječna Crna Gora!

Sa Osnivačke skupštine Saveza crnogorskih asocijacija Evrope

MILKA DRAGOVIĆ

ISELJENIČKA PRIČA IZ BRAZILA

Milka Dragović (1940), brazilska modna dizajnerka, kreatorka i stilistkinja rođena je u Metohiji u crnogorskoj familiji prvoborca Petra Dragovića. Diplomirala je na Pravnom fakultetu u Beogradu, a od 1966. godine živi u Južnoj Americi, prvih 8 godina u Urugvaju i već 46 godina u Brazilu. Uspješnu modnu karijeru gradila je stilom „Chanel“ ali i modelima inspirisanim elegancijom i bogatstvom ženske crnogorske narodne nošnje.

Pripadam prvoj generaciji koja je svoje djetinство i mladost provela u socijalističkoj Jugoslaviji, u njoj se fakultetski obrazovala, naučila strane jezike i zatim otisla u svijet. Životni put me je odveo u Južnu Ameriku u kojoj živim već 55 godina. Sav taj period bila sam društveno angažovana osoba i kroz kulturne, poslovne i diplo-

matske aktivnosti trudila se da promovišem i u najljepšem svjetlu predstavim Jugoslaviju, a posebno moju veličanstvenu Crnu Goru.

Diplomatska aktivnost

Od 1966. pa narednih 8 godina živjela sam u Montevideu, prijestonici

8 žena - 8 nacionalnosti, Milka Dragović sa suprugom predsednika Urugvaja i suprugama diplomata iz SAD, Holandije, Bolivije, Emirata, Argentine i Libije

Urugvaja. Znanje latinskog mi je pomoglo da za 6 mjeseci u potpunosti savladam španski jezik. Kao supruga jugoslovenskog diplomata organizovala sam veliki broj prijema, koktela za 100 i više žena iz diplomatskog kora, supruga ambasadora i konzula, kao i za novinarke, spisateljice, slikarke, glumice i druge ličnosti iz javnog života Urugvaja. Priprema prijema, to jest organizacija cijelog događaja, trajala je minimum dva mjeseca. Dvije sedmice prije održavanja koktela u novinama su objavljivane pojedinosti i informacije o samom prijemu, spisak žena koje su pozvane kao i spisak nacionalnih jela i pića koje će biti služeni. Publikovani su i recepti nacionalnih jela pod naslovom: „Jugoslovenski recepti za urugvajsku ženu“ Naravno, crnogorski specijaliteti su bili nezaobilazni. Na jednom od tih koktela došla je i Angelica Klein de Pacheco Areco supruga tadašnjeg predsednika Urugvaja. Štampa je redovno i opširno pisala i objavljivala fotografije sa tih događaja.

Moda

Od 1974. godine živim u Brazilu. Prvo u malom gradiću Urugvajana koji se nalazi na samoj granici sa Argentinom, zatim u Porto Alegre, glavnom gradu države Rio Grande do Sul, a posljednjih 23 godine u metropoli Sao Paolu. Kao diplomirana pravnica, koja je obrazovana i školovana u Beogradu, nijesam mogla graditi karijeru u struci zbog ogromne razlike i u sistemu i u zakonima. Posvetila sam se modi kao estilist, kreirajući modnu liniju, uglavnom stil „Chanel“. Ubrzo je stigao uspjeh, veći od očekivanog. Interesovanje za moje modne revije je bilo sve veće i veće, posjećivali su ih ne samo zainteresovani iz Brazil-a, već iz cijele Latinske Amerike, posebno iz Argentine. Inspirisana stilom, elegancijom i bogatstvom ženske crnogorske nošnje kreirala sam

Model haljine inspirisan crnogorskom narodnom nošnjom

Tradicionalno brazilsко piće sa delegacijom Jugoslavije

model ženske dugačke haljine koja je godinama privlačila pažnju na revijama. Haljina je izrađena od somota iz Pariza i ručno vezena zlatnom sromom iz Turske.

Poslovne aktivnosti

U gradu Porto Alegre imala sam kompaniju Intermediações e Repesentações Internacionais (Posredovanja i međunarodna zastupanja), skraćeno IRI, koja je svojim poslovnim aktivnostima pokušala da izbalansira neuravnoteženu komercijalnu razmjenu između Brazila i Jugoslavije. Naime, tadašnja Jugoslavija je mnogo više uvozila nego što je izvozila iz Brazila. U tom smislu inicirali smo i organizovali dolazak više državnih i privrednih delegacija iz naše domovine. Ovom prilikom izdvajam pošetu delegacije koju je predvodio ministar poljoprivrede u vlasti SFR Jugoslavije Milorad Stanojević, naš Crnogorac. U delegaciji je bio i ambasador Jugoslavije u Brazilu Vojislav Pekić, takođe Crnogorac, kao

i još sedam članova, predstavnika privjede i vladinih institucija.

Na kraju ...

De god sam živjela u Južnoj Americi aktivno sam sarađivala sa jugoslovenskim ambasadama i konzulatima (Montevideo, Brazilija, São Paulo), načičito učestvovanjem i organizacijom manifestacije „FIESTAS“ na kojoj su predstavljane naše narodne nošnje, a za crnogorsku, kojom sam fascinirana, mogu slobodno reći da je jedna od najljepših i najluksuznijih na svijetu. Ona je uvijek bila „mamac“ koji je privlačio kamere, fotoreportere, ali i veliki broj posetilaca koji nijesu skrivali oduševljenje njenim izgledom i kvalitetom.

Kad god pomislim na moju staru postojbinu, osećanja i doživljaji moje duše su izmiješani. Preovladava sreća, osećaj ljubavi i privrženosti, ali je uvijek tu i nezbježna tuga zbog velike daljine koja me, evo već šestu deceniju, razdvaja od voljene Crne Gore.

SILVANA INES MARKOVIĆ

CRNA GORA MOJA ŽIVOTNA I UMJETNIČKA INSPIRACIJA

Silvana Ines Marković (1974) argentinska umjetnica iz Buenos Ajresa, profesorica likovne umjetnosti i dizajnerka visoke mode. Njen pradjeđ je crnogorski emigrant iz Pipera. Aktivna u kulturnim aktivnostima crnogorske zajednice u Latinskoj Americi.

Uako sam pranuka crnogorskog emigranta, zbog specifične porodične situacije, tek od 2014. počela sam se susretati i intezivno družiti sa potomcima crnogorskih iseljenika u Argentini. Priče o crnogorskim legendama i mitovima su me posebno zanimali i sa oduševljenjem sam ih slušala. Tako sam saznala i Prčanjsku legendu o „Tri sorele“. Priča je to o tri sestre koje su se zaljubile u istog mladića, Jerka, pomorca iz Herceg Novog čija je priroda bila nestabilna. Mornar se nije mogao odlučiti koja od sestara mu se najviše dopada i odlučio je krenuti na dugo put-

tovanje kako bi razmislio. Po povratku, ona sestra koja bude najupornija i koja bi ga sačekala postala bi njegova žena. Sestre su obećale i čekale, i umirale jedna za drugom, a Jerko je ostao zauvijek izgubljen.

Dosta toga iz ove legende prepoznam i u povijesti mojih đedova i baka. Žena koja čeka ljubav, mirnu luku, more koje udaljava sastanak, iščekivanje, život koji prolazi. Priče koje sam kasnije čitala o toj legendi aktivirale su moju umjetničku kreativnost i tako dovele do stvaranja umjetničkog djela od

Tri sorele. Kombinovana tehnika - Arte textil

tekstila „Le tresorelle“. Godine 2016. počela sam istraživati tradicionalne nošnje Crne Gore i tako sam inspirisana njima odlučila uključiti ovu simboliku na slikama. Rad je predstavljen 2018. godine na zajedničkoj izložbi „Dani Crne Gore u Brazilu“ na Univerzitetu Belas Artes u gradu Sao Paolo, u organizaciji Ambasade Crne Gore u Buenos Airesu i uz koordinaciju i logistiku Počasnog konzula Crne Gore u Sao Paulu, gospodina Marka Brajovića.

Tokom razgovora sa Crnogorcima saznala sami i o neobičnom običaju s kraja devetnaestog vijeka. Taj fenomen je u sjajnoj priči pretočen u film pod nazivom „Virdžina“ (1991) reditelja Srđana Karanovića. Film opisuje porodičnu dramu koja se dogodila u izolovanom gradu blizu Jadranskog mora. Supruga jednog seljaka rađa četvrtu kćer. Otac odlučuje da će devojčica postati takozvana „Virdžina“ i da će živjeti kao muškarac, da se neće udavati, kako bi mogla raditi i biti nasljednica porodičnog imanja i prezimena. Da se loza ne ugasi. Ova srceparajuća priča duboko me šokirala. Poput te glavne junakinje, i ja sam četvrta i najmlađa kći u mojoj porodici. Nitko me nije očekivao, nijesam bila dio porodičnog projekta. Moji su roditelji tražili muško dijete, to će biti četvrti i posljednje. Kad sam odgledala film, dugo sam razmišljala o tome kakva bi moja bila sudbina da sam rođena u nekom izolovanom dijelu Crne Gore, možda bi bila „Virdžina“. Obećala sam sebi da ću stvoriti seriju slika sa ovim iskustvom. Ali, i dalje razmišljam o nizu slika koje bi činile to djelo...

Walter Castillo Anizán, tenor, producent i reditelj Opere Viva ponudio mi je 2017. godine da izradim kostime za operu u jednom činu „Đani Skiki“ (Gianni Schicchi) za koju je muziku napisao čuveći Đakomo Pučini (Giacomo Puccini).

Kreacija inspirisana crnogorskim vezom

Radnja ovog djela je inspirisana stvarnim događajem u Firenci u 13 vijeku, a koji spominje Dante Alighieri u svojoj „Božanstvenoj komediji“. Jedini uslov koji se trebao ispoštovati je bio da cijela garderoba mora biti bijela. Da bih postigla nijanse i teksture predložila sam ugradnju različitih materijala, tkanina i detalja veza. Inspirisama motivom veza na crnogorskog muškog prsluka, odlučila sam se da ga skiciram i upotrebim u kreacijama. Tako sopranistica Eleonora Gaudelli, koja se u operi pojavljuje u liku „Cesce“, nosi pelerinu sa motivima crnogorskog veza.

Također 2017. godine predložila sam, već spomenutom Walteru, da uradimo lirske verzije Himne Crne Gore i, osim toga, španjolsku verziju tradicionalne crnogorske pjesme „Još ne svije rujna zora“. U julu mjesecu iste godine obije su verzije predstavljene na manifestaciji obilježavanja Dana državnosti Crne Gore u Buenos Airesu, na kojoj je prisustvovao veliki broj akreditovanih diplomata, ali i potomaka crnogorskih iseljenika.

Rad „Detalji o crnogorskim ženama“ odabran je 2018. godine da bude izložen u Nacionalnoj dvorani tekstilne umjetnosti u Buenos Airesu. Iste godine u istom gradu moji radovi su predstavljeni na Izložbi tekstilne umjetno-

sti na „Forumu za integraciju, identitet i kulturu Crne Gore“.

I dalje uporno istražujem tradicionalnu crnogorsku odjeću i pronalažim stare fotografije. U svojim djelima umjetnički intervenišem na odšampanu fotografiju na tekstilu, sa vezom i različitim materijalima, ukrasima, koncem, vunom, kanapom....

Srećna i ponosna sam na pomisao da bi mogao doći dan da moji radovi budu izloženi u Crnoj Gori i predstavljeni njenoj kulturnoj javnosti. Pradeda postojbina je moja životna i umjetnička inspiracija i voljela bih da ljudi tamo upoznaju emociju satkanu u onome što radim i daju sud o tome.

Detalji o crnogorskoj ženi. Kombinovana tehnika - Arte textil

ČEDO ĐUKANOVIĆ

CRNOGORCI U PRIJESTONICI SLOVENAČKIH ALPA

Čedo Đukanović (1957) rođen u Dajbabe pored Podgorice. U Sloveniji živi 40 godina. Osnivač i predsednik Crnogorskog kulturno pravosudnog i sportskog društva „Morača“ iz Kranja. Dugogodišnji potpredsednik Saveza crnogorskih asocijacija Evrope (SCAE). Aktivan u iseljeništvu za vrijeme referendumskih kampanja za obnovu crnogorske nezavisnosti.

Grad Kranj sa približno 38.000 stanovnika je centar Gorenjske regije i prijestonica slovenačkih Alpa. Kroz grad protiče rijeka Sava, a

tu se u nju uliva i rječica Kokra. Prva naselja na ovom mjestu postojala su još za vrijeme Kelta. Kasnije je, zbog svog važnog strateškog položaja,

Kranj

imao ulogu predstaza na putu germanskih plemena. U 13. vijeku Kranj je dobio gradske povlastice, a u srednjem vijeku je bio okružen visokim zidovima sa obrambenim kulama. Tokom 19. vijeka grad se pretvara u moćan industrijski centar regije. Više vjekova je bio u posedu Habsburgovaca da bi se 1918. godine priključio kraljevini SHS/Jugoslaviji.

Kranj je jedini grad u Sloveniji iz kojeg pogled doseže do Triglava, Stola i Grintavca, vrhova planina koje čine slovenačke Alpe. Romantična Ljubljana je udaljena pola sata vožnjom, a sa druge strane još kraće, za 20 minuta, se stiže do bajkovitog Bleda.

U očuvanom šarmantnom starom jezgru grada na svakom koraku se oseća naklonost prema kulturi i tradiciji. U bogatoj viševjekovnoj istoriji mnoge su zanimljive ličnosti ostavile trag u gradu, među njima i najveći slovenački pjesnik France Prešern. Gotovo da nema kutka u Kranju koji ne evociraju spomenu na ovog velikog poetu, kosmopolitu i filantropa, koji je Sloveniju obilježio paneuropskim duhom razdoblja romantizma. U Kranju je živio sredinom 19. vijeka, njegova kuća je zaštićeno kulturno zdanje u kojoj je sačuvan i originalni namještaj. Prešernova *Zdravljica*, čiji stihovi govore o prijateljstvu svih naroda, je nacionalna himna Slovenije od 1989. godine.

Spomenik Francu Prešernu u Kranju

Bronzana statua ovog velikana visine 5 metara nalazi se u blizini luke gotičke crkve iz 15. vijeka.

U periodu nakon Drugog svjetskog rata i trajanja SFR Jugoslavije, ekonomska migracija, školovanje i potraga za poslom i boljim uslovima života dovela je u Sloveniju, a samim tim i u Kranju, veliki broj ljudi porijeklom iz Crne Gore. Prvo udruženje Crnogoraca i prijatelja Crne Gore organizovano u ovoj državi je Crnogorsko kulturno, pravosudno i sportsko društvo „Morača“ koje je zvanično osnovano u Kranju 8.

Planinarska sekcija društva Morača iz Kranja

maja 1998. godine. Danas društvo ima približno 130 članova koji svoje aktivnosti upražnjavaju u nekoliko sekcija, među kojima su najaktivnije folklorna, planinarska i pjevačka.

Folklorna sekcija je sa radom počela 2000. godine i može se reći da to predstavlja početak u crnogorskom iseljeničtvu u Evropi što se tiče folklornog angažovanja u nekom udruženju sa crnogorskim prefiksom u svom imenu. Poseban akcenat se daje na radu sa đecom. Kroz svoju folklornu sekciju društvo je prezentovalo narodne igre i kulturu Crne Gore pored Kranja i širom Slovenije, ali i u Hrvatskoj posredstvom izuzetno dobre saradnje sa Nacionalnom zajednicom Crnogoraca Hrvatske iz Zagreba.

Pored promocije crnogorske kulture i uzajamnog druženja svojih članova društvo „Morača“ je pokazalo i humanitarni aspekt u svom djelovanju. Nakon tragične željezničke nesreće na Bioču, organizovali su prikupljanje pomoći i donirali značajna sredstva za pomoć porodicama nastradalih. Školama na severu Crne Gore, kao i na Cetinju i u Dajbabama, društvo je doniralo IT opremu u vidu računara i monitora.

U sklopu svojih prostorija u Kranju „Morača“ ima biblioteku i čitaonicu sa nešto više od 2.000 naslova iz različitih oblasti koje se tiču Crne Gore, najviše iz književnosti i istorije. Knjižni fond se dopunjava poklonima iz postojbine, ali i od iseljeničkih organizacija sa kojima

društvo ima uspostavljenu saradnju. Subota je dan za druženje i okupljanje članova, pa je čitaonica tada izuzetno živa.

„Morača“ je organizacija otvorenog tipa u koju se može učlaniti svako ko poštuje Statut i pravila društva čija je suština poštovanje običaja i kulture crnogorskog naroda, tako da u članstvu ima pripadnika svih jugoslovenskih naroda, a naravno najviše njih porijeklom iz Crne Gore.

Doprinos uspostavljanju prijateljske saradnje i dobrih odnosa između Slovenije i Crne Gore, uvijek je važan motiv u aktivnostima društva „Morača“.

Istaknuti članovi društva su omogućili gostovanje prvog slovenačkog folklornog ansambla na tradicionalni međunarodni festival folklora na Cetinju, ali i poslovno edukativnu posetu Kranju predstavnika crnogorskih vatrogasnih društava. Bivši gradonačelnik Kranja Mohor Bogataj je oženjen Crnogorkom i njegova podrška je uvijek prisutna.

U Kranju djeluje i Zavičajno društvo Plava i Gusinja „Izvor“ sa kojim društvo „Morača“ ima dobru saradnju i česte zajedničke nastupe. Takođe, društvo ima dobru saradnju i sa ostalim crnogorskim udruženjima u Soveniji, kojih danas ima desetak.

Najmladi članovi folklorne sekcije i predsednik društva Čedo Đukanović.

ŽELJKO RUTOVIĆ

SJEĆANJE: MILKA BABOVIĆ (1928-2020)

Mg Željko Rutović (1966) rođen u Nikšiću, publicista, teoretičar kulture medija i sociologije politike. Autor više knjiga, rade objavljuje u domaćim i međunarodnim naučno-stručnim časopisima. Magistar je socioloških nauka, u Vladi Crne Gore je do 2020. godine, u više mandata, obavljao dužnost Generalnog direktora Direktorata za medije Ministarstva kulture.

Prolaziće vremena, dolaziće i odlatiti novinari i novinari, ali ljestvica gracioznosti izbora riječi, doživljaja profesionalnog i etičkog Milkinog bića, na koje su ponosni kako njeni savremenici, tako i oni koji posredno spoznaše veličinu ljudskog lika, ostace visoko podignuta i teško dostižna. U carstvo nebeskih zvijezda otisla je nesporna ljudska i društvena zvijezda, a iza nje je ostao svjetionik dobra koji nalik najljepšim bojama isijavaše iz tadašnje magije crno-bijelih tv aparata.

Odrastali smo uz televizijske slike nespornih veličina – autoriteta sportskog i glumačkog života kojima smo se istinski divili. Djetinje nevino i iskreno. U najboljem smislu riječi njihov profesionalni, etički, estetski svjetonazor, doživljavali smo vodičem nekog ljepšeg i srećnijeg mjesta života.

Jedno daleko vrijeme, jedan TV kanal i jedan, ne rijetko, na više domaćinstava TV aparat kao svjetionik nikšićkog radničkog naselja. Od „Velikog i malog mista“, „Jadranskih susreta“, „Otpisanih“, Kleja i Frejzera, do serije

„U registraturi“, derbija „Velike četvorke“, Mladena Delića, Bojana Križanja... Može li se i smijem se zaboraviti, i imam ovog nostalgičnog niza bez TV komentatorice, sportske novinarke, dame, Čovjeka, Milke Babović i njenog smirenog a uzvišenog tona profesionalne riječi. Trostruki luc, dvostruki tulup-samo iz njenih ustiju ove stilске figure umjetničkog klizanja na ledu dobijaju dimenziju nesvakidašnjosti, baš onakve kakva je i sama Milka bila – nesvakidašnja i autonomna u izrazu, onako kako samo rijetkim dolikuje. Na taj način, sve do danas, sačuvano je pojedinačno i arhivsko sjećanje na potinu njene riječi i vremena u kome se neponovljivom originalnošću predstavlja.

Svojim komentarima Milka bi nam dovela jedan nepoznati svijet u naše male radničke domove. Približila bi nam svojuvrsnu aristokratiju duha, koju u simbiozi riječi i umjetničkog pokreta, Milka predstavi gracioznošću višeg reda koji bi nas istovremeno i zbunjivao i oduševljavao. „Umjetnici dojam“, njena sintagma – ocjena

Milka Babović, 1978

– stav, nama njenim poklonicima nikada neće izaći iz sjećanja. Rijetki su dojmovi, nalik tom, Milkinom osobrenom dojmu. Umjetničkom dojmu.

Osobenom kulturom solidarnosti i empatije donijela i dočarala nam je Milka boje u naše crno-bijele TV slike. Ostaće njene riječi „za one s crno-bijelim televizorima ...“ što bješe uvod u

opisivanje boja kostima i drugih boja vrijednih detalja. Kakva kultura šarma, besprijeckornog, profesionalnog prijelosa umjetničkog klizanja. Zahvaljujući Milki, Sandu Dubravčić, hrvatsku sportistkinju, prvu damu umjetničkog klizanja bivše SFRJ i evropsku viceprvakinja 1981. godine, doživljavamo kao sebi bliski rod. Kao da je iz našeg dvorišta pošla da bude nosilac olimpijskog

plamena Žimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine. A sve to zahvaljujući kome, nego dragoj Milki, našoj Milki koju doživljavamo simbolom čistoće, znanja i ljudskog dobra.

Milku Babović sam upoznao 2017. godine povodom promocija crnogorskog časopisa za njegovanje baštine Komun@ u domu Crnogorske nacionalne zajednice u Zagrebu, susret kom je kumovao jedan od lidera Zajednice, agilni Danilo Ivezić. Susret za pamćenje. Spoj vremena i mirisa prošlog. Doživljaj umjetničkog klizanja na ledu, u naknadnom neposrednom susretu sa Milkom vraćaće dječje snove u neki novi doživljeni san, u neko novo iskustvo računanja vremena, vrijednosti i života.

Prolaziće vremena, dolaziće i odlaze novinari i novinari, ali ljestvica graci-

oznosti izbora riječi, doživljaja profesionalnog i etičkog Milkinog bića, na koje su ponosni kako njeni savremenici tako i oni koji su posredno spoznali veličinu ljudskog lika, ostaju visoko podignuti i teško dostižni. U carstvu nebeskih zvijezda, otišla je nesporna ljudska i društvena zvijezda, a iza nje je ostao svjetionik dobra koja nalik najljepšim bojama isijavaše iz tadašnje magije crno-bijelih TV aparata.

Vrijeme je tako htjelo i udesilo da na rečenici zagrebačkom susretu moji prijatelji i ja upoznamo Milku, da upoznamo čitav jedan svijet blagosti i radosti koji su nam za kratko vrijeme darivali, na način kako to samo ona zna. Svekoliki ljudski dojam. Besprekorna čistota, svjetski manirizam i kultura dobrote Milke Babović, kako to gospodski, kako uzvišeno i kako tačno zvuči. Ostaje nakon Milke Babović

misije civilizacijskog traga koji svakom narednom novinarskom djelatniku tiho i smjerno poručuje kako se ostavlja častan i dobar trag. Trag koji se pamti. Trag koji traje. Milkino iskustvo i zaostavština ostaju vrijednim baštinom školsko-sportskih novinarskih lekcija, koja zaslужuje naklon i naslon riječi poštovanja.

U ime nas, koji smo uz Tebe odrastali, hvala Ti na gracioznosti retoričkog stila i etosa kojima si nas nekom nevidljivom rukom vodila ka boljem svijetu,

tada za nas još naivnom i dječjem, ne slučajući kakva sve lice svijeta ima. Ti si tom svijetu dao najbolje i najljepše, i lice i ime koje pamtimos i sa kojim u sjećanju živimo. Tvoje lice kao najljepša slika najljepšeg svijeta kome je darovala svoje najbolje sportske i novinarske godine, ambicije i želje, svih svojih sanjanih i najljepših svjetova.

Naš svijet draga Milka, bez Tebe bi bio okrnjen, nedovršen, bio bi to svijet bez umjetničkog dojma!

Milka Babović i Željko Rutović

IGOR KOSIĆ

RUSKI GENERAL CRNOGORSKOG PORIJEKLA

Dr Igor Kosić (1960-2020), filozof, istoričar, pjesnik, novinar, prevodilac, filmski glumac. Rođen je u SSSR-u, u današnjoj državi Letoniji, u oficirskoj porodici potomaka ruskih industrialaca porijeklom iz Boke Kotorske. Diplomirao je na odsjeku za filozofiju Bjeloruskog državnog univerziteta u Minsku, a doktorirao iz istorije filozofije na Moskovskom državnom univerzitetu „Lomonosov“.

Iz dubokog pijeteta i dužnog poštovanja prema našem preminulom saradniku dr Igoru Kosiću, posthumno objavljujemo njegov autorski tekst.

Andrej Ivanovič Kosić se rodio 1. oktobra 1833. godine u plemičkoj porodici crnogorskog porijekla u Černigovskoj guberniji, где су се од времена Petra I naseljavali mnogi doseljenici sa Balkana, па тако и из Црне Горе и приморја. Vaspitavao se u Pavlovskom kadetskom korpusu, završio je prvu godinu naukovanja u Nikolajevskoj akademiji Generalnog štaba za 1. klasu. U službu je stupio kao podoficir, odnosno zastavnik u lakoj konjici u avgustu 1852. godine, dok je još bio u kadetskom korpusu.

Učestvovao je u odbrani Sevastopolja za vrijeme Krimskog rata. Dobio je čin poručnika 1858. godine i tada je bio poslat u pomenutu akademiju. Po završetku iste 1861. godine bio je primljen u Generalstab. U januaru 1862. godine dobio je čin kapetana 2. klase. Za odlično angažovanje pri gušenju Poljskog ustanka bio je unaprijeđen u čin kapetana u julu 1863. godine. U avgustu 1864. godine Kosića imenuju kao oficira za specijalne zadatke pri štabu Peterbugškog vojnog

General Andrej Ivanovič Kosić (1833-1917)

okruga. U februaru 1865. godine postaje načelnik štaba 1. gardijske konjičke divizije, a u julu dobiva čin pukovnika.

Približno u to vrijeme dolazi do njegovog susreta s ruskim piscom F. M. Dostoevskim, koji je pokazao ljubomoru prema ovom sjajnom oficiru zbog mlađe dame Aljone Kuzminove - Karavejeve s kojim se i sukobio u jednom od peterbugških salona. „Taj nemčić Kosić“ tako je ponižavajuće veliki ruski pisac nazvao našeg junaka (prezime majke Andreja Ivanovića bilo je Šubert) u svojim „Dnevnicima pisca“ dovodeći u zabludu ne mali broj ljudi. Ipak u stvarnosti Andrej Ivanović nije odobravao sve veće prisustvo Njemaca u ruskoj armiji i upozoravao je na opasnost skrivene germanske ekspanzije u Rusiju pod izgovorom raseljavanja njemačkih kolonista.

Andrej Ivanović je bio oženjen sa Aleksandrom Vadimirovnoj Kalačevoj, čerkom inženjera general-lajtnata Politkovskog, i imao je sina Aleksandra (rođ. 1867). U januaru 1870. godine premešten je na dužnost komandanta 7. husarskog Bjeloruskog puka. U general-majora unaprijeđen je 1875. godine i naimenovan za komandanta 2. brigade 9. konjičke divizije.

Balkanski pohod

Godine 1876. Kosić zauzima odgovornu dužnost pomoćnika načelnika štaba Odeskog vojnog okruga. Naredne godine dobiva novo imenovanje – načelnik štaba 12. armijskog korpusa, u čijem sastavu učestvuje u borbenim dejstvima Balkanskog rata od 1877. do 1878. godine. General Kosić je razrađivao i provodio najodgovornije operacije svog korpusa, te je za hrabrost, energičnost i ličnu odvažnost koje je pokazao u vrijeme tog ratnog pohoda, nagrađen oružjem sa posvetom, ordenjem i primljen je u svitu Njegovog Imperatorskog Veličanstva. O tom ratnom pohodu on je govorio u svojim memoarima „Rusčuk-ski odred“.

1879. godine Andrej Ivanović je naimenovan za komandanta 7. konjičke divizije. U junu 1880. godine on postaje načelnik štaba Kijevskog vojnog okruga i pri tom ostaje u istoj sviti. 1884. godine unaprijeđen je u general-lajtnata i stupa u građansku službu. Neko vrijeme bio je počasni mirovni sudija u Berdičevskom sredu Kijevske gubernije.

Saratovski general-gubernator

1887. godine naimenovan je za general-gubernatora Saratovske gubernije. Saratov – veliki centar na Volgi, koji se odlikuje šarenilom sastava svog stanovništva, где se prepliću i Rusi, i Tatari, i Njemci, pa čak i Francuzi. Kosić je u Saratovu ostao u dobrom šećanju. Lično Andreju Ivanoviću pripada ideja ozelenjavanja grada i otvaranje bulevara na mjestima Astrahanske i Kamišinske ulice – specijalno za tu svrhu one su bile proširene. Dugo su jedan od njih građani tako i nazivali – „Bulevar Kosića“ (sada je to ulica Rahova). Njegovom zaslugom mnoge škole i učilišta gubernije su uveli gimnastiku kao predmet, što je bilo nečuveno za to vrijeme. Nove velike građevine uveličale su grad za vrijeme Kosića – muška realka, gradska bolnica, sabor Kneza Vladimira, trgovačka berza – većina od njih u tom ili drugom svojstvu verno služe gradu do današnjih dana.

Na najizrazitiji i najhumaniji način gubernator Kosić ispoljio je svoju djelatnost u vrijeme najtežeg narodnog siromaštva u Saratovskoj guberniji – gladi 1891. godine. Ovdje se u najpotpunijoj mjeri ispoljila demokratičnost generala Kosića. U svrhu ukazivanja pomoći stanovništvu na njegovu inicijativu je stvoren specijalni komitet za pitanje ishrane, otvorene su gradske pekare za prodaju jeftinog hleba, jeftina menza i čajnica u domu rada. Zajedno s tim neke su njegove mjere bile dočekane s protivljenjem: za obezbjeđivanje gladnih seljaka guber-

nator naređuje lokalnom plemstvu da otvori lične zalihe hrane, što je izazvalo oštar protest s njihove strane. Za svoje zasluge Andrej Ivanović Kosić bio je kasnije udostojen zvanja „Počani građanin Saratova”. Andrej Ivanović ostao je na mjestu gubernatora u Saratovu do decembra 1891. godine kada je bio ponovo pozvan pod „vojni barjak”. Već krajem 1891. godine on je prihvatio komandovanje 4. armijskim korpusom u Kijevu, a potom je postao zamjenik komandanta trupa Kijevskog vojnog okruga.

Komandant Kazanskog vojnog okruga

Bez obzira na poodmakle godine, 1901. godine premješten je u Kazanj, grad na Volgi, na dužnost komandanta Kazanskog vojnog okruga, koji je po veličini teritorije kao nekoliko evropskih zemalja, i na toj dužnosti je ostao do 1905. godine. Ovdje je on dočekao Rusko-japanski rat i prvu rusku revoluciju. Poznato je da se u vrijeme prve ruske revolucije on protivio učešću vojske njegovog okruga u gušenju seljačkih pokreta, što je faktički predodredilo njegovu ostavku. Poznate su njegove riječi koje je izrekao u to vrijeme „Armija treba da ratuje sa neprijateljem, a ne da puca u sopstveni narod”. To nije

smetalo da 1905. godine bude uključen u sastav Državnog Savjeta, najvišeg zakonodavnog organa Ruske Imperije, a 1908. godine podnio je molbu za ostavku, protestujući protiv prijekih sudova i smrtnе kazne koje je uveo ruski premijer Stolipin. Izvesno je da mu ostavka nije prihvaćena ali u radu Savjeta Andrej Ivanović više nije učestvovao.

O poslednjim godinama njegovog života i okolnostima smrti ništa se ne zna. Andrej Ivanović Kosić je umro u Petrogradu 20. marta 1917. godine, nekoliko nedjelja poslije početka 2. (Februarske) ruske revolucije.

Andrej Ivanović Kosić je ostaje u šećanju vrijednom divljenja kao čovjek svestranog, širokog obrazovanja (po opštoj ocjeni „jedan od najobrazovanih generala ruske armije”), koji je mnogo učinio za razvoj ruske nauke, literarnih sposobnosti, demokrata, čovjek širokih pogleda. Praktično o svakom mjestu službovanja, o svakom pohodu on je ostavio svoja šećanja. Ta monumentalna figura vojnika i istaknutog vojskovođe, borca za oslobođenje slovenstva, primjer je za ugled za mnoge lidere Bijelog Pokreta u Rusiji, takve kao npr. general A. Denikin, još čeka svog istraživača i svoj spomenik.

A.I. Kosić dočekuje ruskog cara Nikolaja II i njegovu svitu pred polazak vojske u Rusko-japanski rat. Zlatoust, 30. juna 1904. godine.

nenad stevović

MIRIS BOKE U VOJVODANSKOJ RAVNICI

Nenad Stevović (1962), politikolog, publicista, istraživač i organizator crnogorske dijaspora. Objavio je više naučnih monografija o migracijama sa prostora Crne Gore, publikacija o crnogorskoj emigraciji, stručnih i naučnih radova u zemlji i inostranstvu. Pokretač i osnivač više nacionalnih organizacija, kulturno prosvjetnih društava i časopisa u crnogorskem iseljeništvu.

Feketić, vojvođanska varoš u bačkoj ravnici, smješten je na nekoliko brežuljaka između kojih protiče krivudava rječica Krivaja. Ovo lijepo mjesto nalazi se u ravnicaškom kraju na obodu Telečke visoravni na nadmorskoj visini od 96 metara. Sa Lovćencem je praktično spojeno, a od

Vrbasa je udaljeno 12 km. Po rezultatima popisa iz 2011. godine naselje je imalo je 3.980 stanovnika.

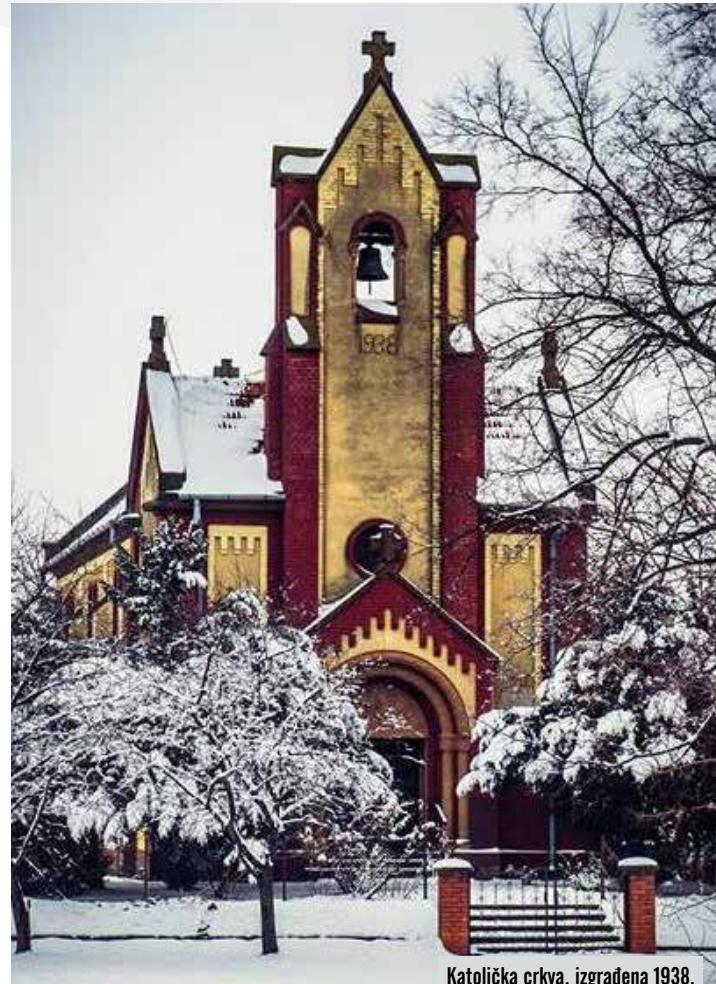
Neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata za vrijeme Agrarne reforme i kolonizacije, u Feketiću, jednom od tri naselja u opštini Mali Iđoš,

Feketić

naselilo se 386 crnogorskih porodica sa ukupno 1950 članova. Bile su to potrođice boraca i palih boraca iz narodooslobodilačke borbe, u najvećoj mjeri iz tadašnjeg Bokokotorskog sreza. Po rezultatima popisa iz 1948. godine u Feketiću je živjelo 5.903 stanovnika sa šarolikom nacionalnom strukturu u kojoj je mađarska zajednica bila većinski zastupljena.

U centru sela dominira Reformatska crkva, koja ima najviše vjernika koji pripadaju mađarskoj nacionalnoj zajednici. To nije smetalo da se prije nekoliko godina renovira i obližnja Evangelička crkva, koja je bila zapuštena

Katolička crkva, izgrađena 1938.

i koja nema vjernika u ovom mjestu. Primjer je to hrišćanske kulture i vjerske tolerancije. U Feketiću se nalazi i Rimokatolička crkva neubičajenog izgleda, sa otvorenim zvonikom. Izgrađena je 1938. godine, a jedan od glavnih ktorija je bio austrougarski veleposrednik Đuro Tomanović. Možda tu leži odgovor zašto crkva izgleda tako.

I danas, sedam i po decenija kasnije, druga, treća i četvrta generacija potomaka crnogorskih iseljenika u Feketiću ljubomorno čuva šećanje na svoj slavni zavičaj. Bokeljski rodoljub, narodni heroj Nikola Đurković zauzima posebno mjesto u njihovom kolektivnom šećanju. Njegovo ime nosi Osnovna škola i jedna ulica u ovom lijepom vojvođanskom mjestu koji se nalazi na sredokraći puta od Novoga Sada do Subotice i kojeg krase multikulturalnost i harmoničan suživot višenacionalnog stanovništva.

Nikola Đurković je rođen u Risnu, u Boki Kotorskoj, 19. maja 1908. godine u srednje imućnoj trgovачkoj porodici. Nakon završene osnovne škole u rodnom mjestu i gimnazije u Kotoru, akademsko zvanje je stekao u Francuskoj izučavajući pravne nauke u Monpeljeu i Parizu. Nakon odbrane doktorata vratio se u Jugoslaviju i kao advokatski pripravnik radio u Beogradu, Gnjilanu, Kruševcu i Strumici. U Komunističku partiju Jugoslavije primljen

Nikola Đurković (1908-1943)

je 1933. godine, a tri godine kasnije na izborima u rodnom Risnu pobjedio je režimskog kandidata i postao predsednik opštine. Aktivno je učestvovao u organizovanju i otpremanju dobrovoljaca za Španiju, i zbog tih aktivnosti u jesen 1937. godine smijenjen je sa funkcije predsednika opštine Risan. Advokat i slobodan čovjek, Nikola Đurković je duboko vjerovao u ideju ljevice i revolucionarnu borbu za bolji i pravedniji svijet. Iako stalno praćen, pretresan i na različite načine uzne-mirivan od policije, kao komunistički pregalac neumorno je radio na jačanju partijske organizacije i radničkog pokreta. Po nalogu vlade Cvetković - Maček uhapšen je u januaru 1941. i sproveden u zatvor u Smederevskoj Palanci где je boravio do puča 27. marta 1941. godine.

Jedan od organizatora trinaestostulskog ustanka Nikola Đurković je bio prvi politički komesar Krivošijske čete

koja je formirana u danima ustanka 1941. godine i prvi politički komesar kasnije formiranog Orjenskog bataljona. Istovremeno, bio je član Mjesnog komiteta KPJ u Herceg Novom i Okružnog komiteta KPJ za Nikšić.

Nakon izdaje na terenu, kada je fašistički plaćenik otkrio sklonište bokeljskih ilegalaca i prokazao ga Italijanima, Đurković je poginuo 21. januara 1943. godine na Podima, selu iznad Herceg Novog, zajedno sa još tri ratna druga, narodnim herojem Savom Ilićem i prvoborcima Danilom Pavićićem i Šćepom Šarencem. Opkoljeni sa blizu 300 italijanskih fašista, četnika Grahovskog bataljona i Antikomunističkog bataljona „Orjen“, četvorica revolucionara su se hrabro borila do posljednjeg metka. Njihovu pogibiju su posebno slavili četnici koji su na glavnom trgu u Herceg Novom, oko odjeće palih boraca, igrali takozvano „Krvavo kolo“. Taj necivilizacijski čin snimio je i trajno ovjekovječio, kroz prozorske škure, partizanski simpatizer Luka Cirigović. Nikola Đurković je za narodnog herroja proglašen ukazom Predsedništva AVNOJ-a, 11. jula 1945. godine.

Pored škole i ulice koje nose ime Nikole Đurkovića, feketičke koloniste iz Crne Gore na stari kraj podšećaju i nazivi ulica: Njegoševa, 13. jul, Jadranska, Save Kovačevića i Herojska. Sportski klubovi „Jadran“, morski talasi i bijeli galeb na grbu podšećaju na Boku Kotorsku... i plavetni dresovi i stadion koji nosi naziv po legendarnom fudbaleru i treneru iz ovog mesta Draganu Miranoviću Siji.

Nakon što su 2005. godine, na inicijativu udruženja „Krstaš“, opštine Mali Idoš i Cetinje potpisale sporazum o bratskim odnosima, uspostavljena je saradnja između osnovnih škola iz Feketića i Cetinja. Najzaslužniji za to su

bili Bela Bojtoš, tadašnji direktor feketičke škole „Nikola Đurković“ i Nikola Latković, direktor Osnovne škole „Đeđo“ sa Cetinja koji su uspostavili intezivnu saradnju i međusobne pošete učenika i nastavnika.

Vjerovatno najstariji djelovi ženske crnogorske narodne nošnje u Vojvodini se nalaze u Feketiću u familiji Radojičić. U toj kolonističkoj familiji iz Kruševca brižno se čuva koret i jaketa dugačkih rukava koji su stari više od 150 godina.

Novka Mirkova Radojičić

U Feketiću živi i veliki prijatelj crnogorske zajednice Pal Karolj, dugogodišnji predsednik Skupštine opštine Mali Idoš, društveni pregalac i politički lider mađarske zajednice. Pal Karolj je bio direktni učesnik u realizaciji pobratimstva opština Mali Idoš i Cetinje (2005) i ključna politička figura koja je dala podršku Crnogorskoj partiji da se u lokalnom parlamentu prihvati inicijativa udruženja „Krstić“ i crnogorski jezik uvede u službenu upotrebu na teritoriji te opštine (naselja: Feketić, Lovćenac i Mali Idoš).

Tokom proteklih 76 godina značajan broj Crnogoraca vratio se u svoju postojbinu ili se preselio u veće centre, Suboticu, Novi Sad i Beograd. Tradicionalno, crnogorske familije poseban akcenat daju na obrazovanje i školovanje svoje dece. Mladi potomci crnogorskih iseljenika nakon završetka studija odlaze, uglavnom trajno, iz Feketića u potrazi za poslom u veće gradove, a često i u neke druge zemlje. Seoba im je u krvi...a ona jednom kad krene, nikada više ne staje.

Nakon ratova na prostoru bivše Jugoslavije, devedesetih godina prošlog vijeka, nacionalna struktura stanovništva Feketića se značajno izminjenila dolaskom novih stanovnika sa prostora BiH i Hrvatske. Posljednjih 10-ak godina se dodatno mijenja iseljavanjem pripadnika mađarske zajednice u zemlje EU, imajući u vidu da su skoro svi dobili državljanstvo Mađarske i pasoše koji im otvaraju vrata Europe i pružaju široku lepezu životnih mogućnosti.

Crnogoraca u Feketiću je sve manje i manje. Starosna struktura je na nivoj demografske starosti i ima više domaćinstava sa samo jednim ili dva člana. Danas u ovoj varošici nailazimo na prezimena: Bututa, Backović, Begović, Beko, Bećir, Bogetić, Božović, Bojanić, Bošković, Bjelica, Bogdanić, Čelanović, Ćetković, Ćirović, Ćeklić, Đukić, Dapčević, Dangubić, Darmanović, Đukanović, Gudeljević, Giljen, Ivančević, Ilić, Ivanović, Janović, Jelušić, Jovičić, Konjević, Kosić, Klać, Knežević, Krivokapić, Kotlaš, Lazović, Lučić, Martinović, Milojko, Miranović, Mićunović, Mihović, Matijašević, Milošević, Miljanović, Matković, Maliković, Maroš, Milašević, Miljanović, Murišić, Mračević, Novaković, Nikolić, Pljošta, Pavlović, Prentović, Pustahija, Radojičić, Radulović, Radović, Radoman, Rakčević, Rajević, Roganović, Samardžić, Simović, Stanišić, Stojanović, Stevović, Strahinja, Šćepančević, Tujković, Tomašević, Tušup, Turčinović, Vušurović, Vukčević, Vučković, Vučurović, Vukasović, Vilov, Vukičević, Vujović, Vojvodić, Rudović, Žečević, Žvicer, Žmukić.

Milan i Natalija Andrić, kolonisti iz Mojdeža, opština Herceg Novi

najduža razdaljina između postojeće i nove domovine nijesu kilometri, nego vrijeme. Vremenom sve nestaje, vrijeme neprestano ubija, ono rađa zaborav. Bliži se 8 decenija od kada su u Feketiću stigli mirisi Boke, a oni se još osećaju, još uvijek pobjeđuju vrijeme...

JANA KRIVOKAPIĆ

IZLOŽBA HUANA VLADIMIRA MARTINOVIĆA

Jana Krivokapić (2000), recitatorka, studentica Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Unuka crnogorskih iseljenika koji su se nakon Drugog svjetskog rata naselili u Lovćenac. Dobitnica godišnje nagrade „Da je vječna Crna Gora – Milorad Mido Vujošević“ koju UCS „Krstić“ dodjeljuje za izuzetan doprinos u očuvanju nacionalnog identiteta crnogorske zajednice u Srbiji.

UGaleriji Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu održana je izložba reprodukcija slika Hua-

na Vladimira Martinovića, umjetnika iz Buenos Ajresa, potomka crnogorskih iseljenika u Argentini.

Huan Vladimir Martinovic

Njegov đed Savo Nikov Martinović bio je crnogorski oficir koji je nakon Božićnoga ustanka 1919. godine emigrirao prvo u Gaetu u Italiju, a odatle u Argentinu, где се konačno nastanio u provinciji Ćako. Huan Vladimir Martinović je rođen u gradu Kitilipi. U Ćaku je stekao akademsko zvanje magistra vizualnih umjetnosti. Karijeru je nastavio u Buenos Ajresu

đe, osim što se posvetio slikarstvu, radi i kao profesor umjetnosti, dizajna i komunikacije.

U izloženim radovima, dominantno u akvarelu i tinti, zapaža se da autor estetiku magijskog realizma, koja prepostavlja nešto prečerano, tumači kao sklad i savršenstvo. Na njegovim slikama inspirisanim crnogorskim motivima stvaraju se jedinstveni likovni doživljaji.

Organizator izložbe je Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstić“ uz podršku slikara Huan Vladimira Martinovića i Dragane Otašević istraživača crnogorske dijaspore iz Buenos Ajresa.

Izložbu je otvorio istraživač i organizator crnogorske dijaspore Nenad Stevović, a umjetnik se pošetiocima obratio putem video linka i tom prilikom po-

ručio: „Iako smo udaljeni hiljadama kilometara, danas su Ćako i Lovćenac bliži nego ikada, to su prepoznatljive tačke stare i nove crnogorske emigracije. Tamo se čuva crnogorski identitet. Ćako i Lovćenac ujedinjuje ljubav i odanost prema domovini Crnoj Gori. Kroz moja djela želim izraziti ponos što sam Crnogorac, pokazujući kulturu i vrijednosti jednostavnog naroda koji više od hiljadu godina hrabro brani svoje pravo na slobodu i nezavisnost. Narod koji je privržen planinama i zaljubljen u svoju domovinu.“

Ovaj kulturni događaj predstavlja uspješan početak saradnje između patriotskih crnogorskih udruženja iz Argentine i Srbije u cilju očuvanja i promocije nacionalnog, kulturnog, jezičkog, duhovnog i državnog identiteta.

ANASTAZIJA MIRANOVIC

GUSLE NAŠE NASUŠNE

Dr Anastazija Miranović (1967), istoričarka umjetnosti, likovna kritičarka, menadžerka u kulturi i turizmu, modna dizajnerka. Aktivni je sudionik kulturno-umjetničkog i modnog života Crne Gore. Selektor je i članica brojnih žirija iz domena likovnih umjetnosti. Uspješno se bavi modnim dizajnom, a inspirativno uporište joj je crnogorska tradicija, istorija i istorija umjetnosti. Bila je direktorica Uprave za zaštitu kulturnih dobara pri Ministarstvu kulture Crne Gore. Aktuelna je direktorica Nacionalnog muzeja Crne Gore.

Povodom izložbe Narodnog muzeja Crne Gore „Kad javorovo drvo zapjeva”, koja je otvorena 12.02.2021. godine u Etnografskom muzeju na Cetinju.

Iz vizure čovjeka dvadeset prvog vijeka osvrt na gusle i guslanje neminovno dovodi do uporednih paralela i ovovremenog, raznolikog kontekstuiranja. Otvaraju se brojna pitanja, prvenstveno, njihove fenomenologije i simbolike, višestrukih značenja i značaja. Nauka i struka daju odgovore o porijeklu, istoriji, strukturi i sl. gusala/guslanja. Ono što su nekad predstavljale – sredstvo i način pronosjenja glasa - informacija, poruka pojedinaca, zajednice i/ili naroda, u svijetu digitalnih medija i Interneta čine analogne prakse i formati – Twitter, Instagram, Facebook, Tik Tok i slične društvene mreže. I baš, kao i danas, informacija se „od usta do usta” vremenom, tokom prenošenja proširivala, dopunjavala, mijenjala ili današnjim žargonom rečeno – apdejtovala, šerovala, spinovala i sl.

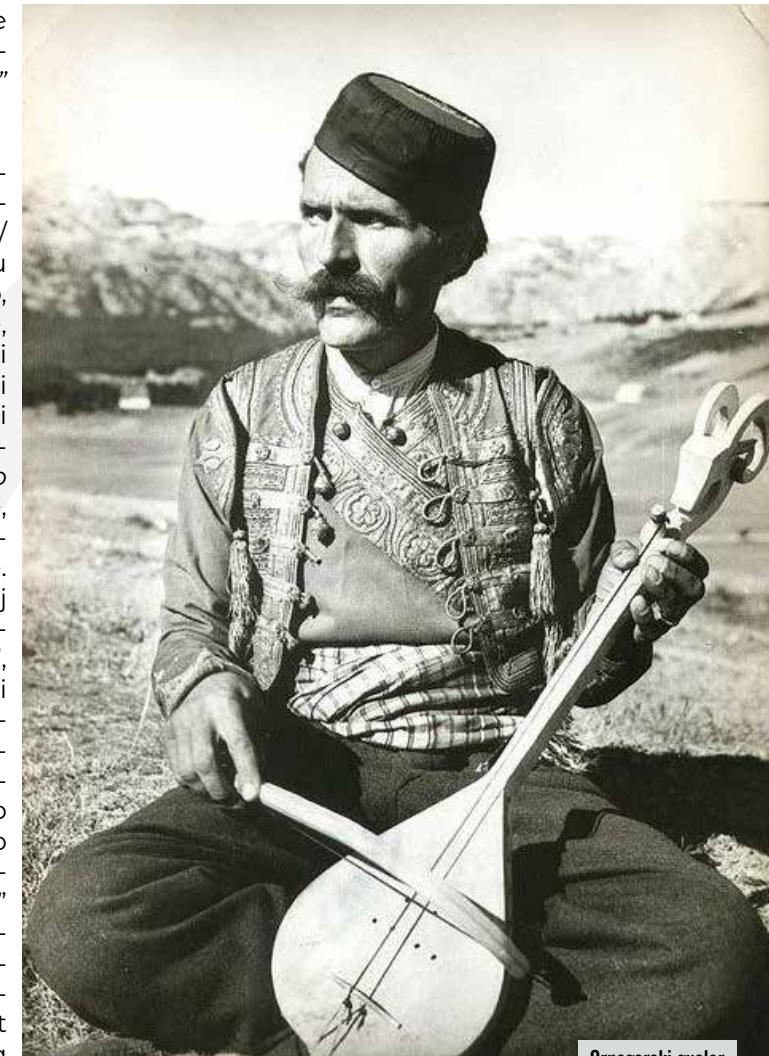
Iako porijeklo gusala/guslanja, po brojnim istraživačima, seže od Ilira, preko antičkog svijeta, grčke i vizantijske kulture, Azije i Istoka, ili ih vezuju za dola-

zak Slovena na Balkan, dinarski predio, narode regiona – gusle/guslanje su najkarakterističnije utemeljene u crnogorskem etnosu i patosu. Znameniti pisani izvori koji se vezuju za narode i prostore današnje Crne Gore, bilježe pomen gudačkih instrumenata još od Andreacićeve povelje s početka devetog vijeka, preko srednjevjekovnih spisa dvanaestog vijeka – Ljetopisa Popa Dukljanića, Miroslavljevog jevanđelja, potom Ilovičke krmčije iz trinaestog vijeka, da bi već u petnaestom vijeku imali konkretnе pomene „pjevaca” – pjevača uz gusle u bugaršticama (najstarije zapisane, srednjevjekovne narodne pjesme dugog stiha) i kasnijim deseteračkim epskim formama. Od „Braja Bjelopavlića”, prvog zabilježenog pjevača uz gusle sa teritorije današnje Crne Gore iz XV vijeka, do posljednjeg, autentičnog guslara, pjesnika-pjevača, Bjelopoljca – Avda Međedovića (1875-1953), „balanskog Homera” iz XX vijeka, kako ga je nazao američki naučnik Milman Perry profesor na Univerzitetu Harvard, brojne su se pjesme pojale/pjevale uz

gusle u kojima je uvijek bilo „više istorije nego poezije” (Vuk Karadžić).

Ove svojevrsne „epске hronike” veličale su, slavile, vječno/trajno „zakivale” u nezaborav junaštvo, ratničke podvige, istorijske ličnosti i događaje, hrabrine i podsticale borbeni duh. One su istovremeno bile posijelo i opijelo, tužbalice, jadikovke, ali i svadbarske radosnice. Ništa se u Crnoj Gori nije moglo dogoditi „bez gusal”, pa se ta krilatica i danas često, žargonski u kolokvijalnom govoru upotrebljava da kratko i jezgrovito/slikovito opiše neki savremeni „dramatičan” događaj. Upravo taka i tolika utemeljenost gusala/guslanja u fundament crnogorskog bića svrstava ih, uz tradicionalnu, crnogorsku narodnu nošnju i crnogorski oro, u najupečatljivije identitetske idiome crnogorskog kulturnog nasljeđa.

Gusle su kao narodni instrument skromnih tonskih karakteristika, kao i pjevanje uz njih, zbog čega je u nedovoljno upućenoj javnosti uvriježeno pogrešno mišljenje da su Crnogorci nenađareni i nedostatni vokalno-muzikološkim mogućnostima, što, zapravo, govori koliko nas identitetski kodifikuju spram njih.

Crnogorski guslar

Gotovo i danas svaka crnogorska kuća posjeduje gusle, više kao „trofej” ili obvezni „suvener” prošlih vremena i tradicije, a činjenica da je vještina/umijeće guslanja – sviranje i pjevanje uz gusle i izrada gusala „živa tradicija”, kojoj ne prijeti izumiranje, referišu opravdanost njihove zakonske zaštite kao nematerijalnih kulturnih dobara Crne Gore od nacionalnog značaja.

Jedinstvenost/specifičnost gusala/guslanja i pjevanja uz gusle ogleda se

Njegoševe gusle iz 1801. godine

u njihovoj heterogenoj primjeni i karakteru, čime se izdvajaju od većine, današnjem svijetu, poznatih muzičkih instrumenata. Sinhrono sviranje, pjevanje, igranje, dramaturgija, kostimografija, naracija i sl. doprinose da ukupan ugođaj praktikovanjem ove tradicionalne vještine i umjeća dobija auru svojevrsnog, kompleksnog, etnomuzikalnog, nerijetko, umjetničkog performansa. Ova „muška rabota” svojstvena je samoukim (u junačkoj, crnogorskoj prošlosti često slijepim

izvođačima), guslarima, koji sviraju „po služu” i osjećaju – bez nota, poju dubokim, razgovjetnim glasom, teatralnog stava i specifične, u zavisnosti od prilike i tematike, mikrofacijalne ekspresije, što doprinosi dramatičnosti cjelokupnog događaja. Simplicifirana preklopljenošć/uskladenost i jednočinost guslarevog glasa i zvuka/tona gusala nadomješta se i nadograđuje kompleksnošću narativa/fabule, „držeći” pažnju konzumenata. Nerijetko, isključivo posredstvom pomenutih elemenata – gusljanjem/pojanjem ona prelazi u egzaltiranu tenzičnost.

Fascinantna, scenska statičnost guslara, svedenost notnog/tonskog izvođenja/muziciranja, i istovremena, raskošna narativnost is(o)pjevanog opravdavaju, u ovom kontekstu, čuvenu krilaticu njemačko-američkog arhitekte, Ludwig-a Mies-a van der Rohe-a: „Manje je više”. Vremenom se značenje ove izreke permutovalo u „manje je dosadno”, a slično se dogodilo sa gusljanjem u današnjem vremenu. Mlađe generacije upravo tako (najblaže rečeno) karakterišu praktikovanje guslanja – kao dosadno. Kako je došlo do ove „antiguslarske retorike”? Kako se značenjsko klatno epistemološke amplitude pomjerilo iz afirmativne, pozitivističke u „prezrvu”, nihilističku krajnost? Kako u vrijednovanju gusala/guslanja od „svetinja/e” i svjedočanstava burnih, čojsko-junačkih vremena (poput fakata da putnik/namjernik nije htio zanoći u kuću bez gusala, ili vjerovanje u njihove iscjeliteljske moći, zaklinjanje „mljekom sa gusalama”, a u slučajevima određenih nepredviđenih okolnosti ukoliko bi se morala napustiti kuća – prvo su se gusle iz nje iznosile), dođosmo do njihove upotrebe u ovovremenim, pežorativnim izrekama, poput „ne guslaj” i sl., pitanje je kvalitativno – vrijednosnih sudova i atribucija. Kako god kontek-

stuirali (pozitivno ili negativno), svakako, najcjenjenija je narativna uloga guslanja, duboko ukorijenjena u crnogorsku epiku i istorijsku svakodnevnicu/tekovinu, čineći da „omiljeni razgovor” postaje aksiom kojem se bezpogovorno vjeruje i kojeg gusle/guslanje legitimisu/e. Otuda izjava knjaza Danila: „Crnogorci! Za svaku svoju rabotu pomislite što će gusle kazati.”

Iz savremene vizure ova izjava bi se mogla konotirati kao politički diskurs i/ili svojevrstan „politički medij”, preko kojeg pojedinac i/ili plebs provjerava i potvrđuje sopstvene istine i mišljenja. I danas je slično – iščekujemo s oprezom, radošću ili strahom što će se obznaniti na portalima i društvenim mrežama. Na tragu još jedne zapisane misli knjaza Danila: „...I same gusle nisu činile onoliko koliko bi trebalo i koliko su mogle...”, dogodila se i ova izložba. Upravo, u želji da se ne

zaboravi, da ostane u kolektivnom sjećanju „ono što je crnogorski guslar znao, a vrag zaboravio”, da ono što sjeća ne bude fenomen „ratnog folklora” ili „srastlost gusala sa ubijanjem”, niti njihova „fatalna supstancijalna karakterističnost”, već da finim mehanizmima oblikovanja i ispoljavanja patriotsko-rodoljubivog narativa, kroz očuvanje kulturno-komunikacijske memorije dekonstruišemo uvriježene tradicijske vrijednosti, artikulišući vlastita ograničenja, nesposobnosti i neprihvatanja drugosti i drugaćijeg unutar zajedničke kulturološke matrice.

„Baš zato ne treba odbacivati ovaj meos, već naprotiv, cijeniti. Možda će mu pripasti sasvim druga uloga – umjesto da mi njega objasnimo, on će osvjetiti naše nepotpuno znanje”, zapisao je Ludvig Kuba, (1863-1956), češki slikar, muzičar, folklorista i pisac.

Sa izložbe u Etnografskom muzeju

(NE)VIDLJIVOST KULTURNOG IDENTITETA CRNE GORE

Dušan Pejaković (1991) je magistrand Fakulteta političkih nauka u Podgorici, volonter, socijalni preduzetnik i književnik. Bavi se i pisanjem eseistike i analitičkih tekstova iz domena struke. Osim na jezicima balkanskog jezičkog područja, stvara i na engleskom, italijanskom i španskom jeziku. Autor je 3 knjige, a radovi su mu objavljivani u zbornicima i antologijama poezije i proze širom svijeta. Dobitnik je više međunarodnih nagrada.

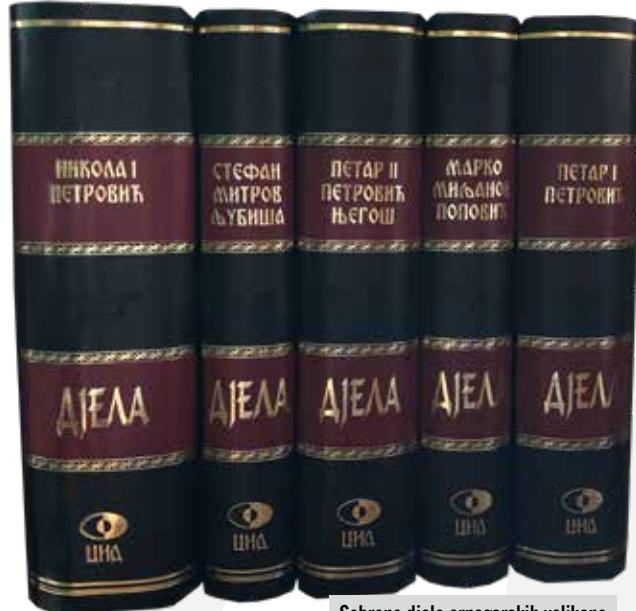

mi, kao stanovnici Balkana, odvajkada smo svjedoci bez malo burnog života; jednog svojevrsnog *perpetuum mobile* karusela koji neumitno vrti zaostale konstrukte, a koji nam naprosto ne dozvoljavaju da krenemo naprijed. Kroz magnovene, smjenjuju se (kao na nekoj izlizanoj traci); periodi ratova, periodi tzv. tran-

zicije, mnoge promjene vrijednosnog obrazca; ustanovljavanje i usvajanje novih vrijednosti, a u istom i ne toliko rijetko – nepotvrđivanje i zaboravljanje starih obrazaca, koji ostaju zatočeni kao u nekom tranzicijskom vakuumu. U svemu tome, najviše iskrivljenja i nepravde trpe redom: istorija, tradicija i nadasve kultura i kulturno nasljeđe.

Dvor kralja Nikole na Cetinju

Sabrana djela crnogorskih velikana

Kultura je jedno *par excellence* vezivno tkivo, najvažniji materijal od kojeg se gradi identitet jedne nacije. U sociološkoj teoriji postoji puno tipologija i definicija kojima se određuje predmet i značenje kulture, ali jedna od najopštijih kaže - pod kulturom se obično podrazumijeva skup svih materijalnih i duhovnih vrijednosti čovjekovog rada u prirodi, društvu i mišljenju. Kultura jeste nadasve kompleksan fenomen, ali u principu, ona izražava kompletno duhovno-materijalno stvaralaštvo čovjeka. Kultura kao takva, jeste i onaj najznačajniji element u samom identitetu jednog naroda. Gradivni blok samog društva. *Conditio sine qua non*.

Krajnji cilj je održavanje kohezije grupnog identiteta, koji je po svojoj prirodi refleksivan, gdje su elementi shvaćeni kao takvi upravo jer se odražavaju u svijesti njenih članova. Permanentnost koncepta kolektivističke memorije kao jasno definisana potrebitost memorije koja se izražava trajno u vremenu jedne kulture i koja je u velikoj mjeri implicitna jer je uključena u njene materi-

jalne i simboličke dimenzije. Jer po svojoj prirodi, društvene uloge jesu identiteti. Ono kako mi vidimo i očitavamo sebe u odnosu prema drugima i u odnosu na druge – jeste odraz siluete naše ličnosti kroz koju će i drugi zauzimati recipročan stav. Narušenost te jedne osjetljive konstrukcije balansa između identiteta pojedinca kao jedinice i grupnog identiteta sviju nas kao jedne nacije, zapravo i jeste to što nas čini ranjivim i otvorenim za različite napade i kvazi-interpretacije.

Ono gdje mi grijemo je način nepridavanje dovoljno pažnje kulturi, kulturnim obrascima i monumentima prošlosti koji su ostavljeni nama na čuvanje. Nalazeći se na uvijek burnom Balkanu i baveći se mnogobrojnim krizama koje zahvataju bezmalo sve sfere društva, sama kultura nekako kao da uvijek padne u zapećak, kao da je tuđa briga, zadnja rupa na svirali. Neke od grešaka koje se provlače kroz našu sredinu, a koje možemo primijetiti i na koje se mora skrenuti pažnja, jesu recimo: stavljanje Njegoša u naklapačko-čaršijski kontekst političkih prepiranja (što je samo po sebi svetogrđe, stavljati Njegoša u bilo koji kontekst osim genijalnosti njegove poetske i vladarske veličine); ruiniranje i neočuvanje Duklje (nenadmašnog svjedoka prošlih vremena); odnošenje, otimanje i krađa eksponata iz Narodnog muzeja na Cetinju (čija brojka varira od članka do članka ali se radi o nekoliko hiljada eksponata!), kao i razni drugi maliciozni pokušaji dekonstrukcije identitetske pripadnosti – to su već užasne greške koje jedna nacija ništa ne smije dopustiti. Ne, ukoliko želi da održi taj neprekinituti kulturni identitet i jedinstvo naroda, u ovom slučaju crnogorskog.

Oktoih

Kako ističe jedan od mojih omiljenih profesora, čuveni antropolog Čedomir Čupić – „Vrijednosti su životni orientirici – svjetionici života. One su vodiči ljudima u međusobnom odnosu i odnosu prema svijetu. Ža društveni život od izuzetne važnosti, neophodnosti, potrebne su vrijednosne orientacije, odnosno kategorije vrijednosnih orientacija. Tamo gdje su vrijednosti urušene ili onemogućene, život se urušava i onemogućava.“

Nije mi intencija da zvučim pesimistično, ali iskreno, stoje bojazan da se našće naše kulture i neminovnog pada vrijednosnih orientacija koji proizilazi iz nepravilnog odnošenja prema istoj – isuviše dobro očitava u ovim riječima. To je ta nedovoljna vidljivost naše kulture, kao što je navedeno i u samom naslovu - (ne)vidljivost.

Kroz obnavljanje gradiva (da se tako izrazim) i ponovnog pregledavanja krajnje interesantne materije iz serijala „Alhemija Balkana“ autora Gorana Milića – čovjek zaista dobije priliku za sagledavanje šire slike čitavog ovog našeg regiona. Tu se sa lakoćom može

uvidjeti da je odnos pojedinih zemalja iz okruženja prema njihovim kulturnim vrijednostima – upravo onakav kakvom bi i mi trebali da stremimo. Očuvanje sadržaja, prezentacija spomenika, valorizacija kroz muzeje, postavke i druge slične oblike. Jedna ideja koja se umnogome izdvojila, a koju bi vrlo lako u praksi mogli sprovesti i u Crnoj Gori, jeste ideja naših susjeda, Hrvatske - tzv. „Walk of Fame“.

To je projekat Hrvatske koji je u Opatiji 2005. godine pokrenula agencija *Apriori Communications* kao simboličan poklon svim ljudima čiji su sportski, naučni, kulturni ili umjetnički napori značajno doprinijeli svjetskoj promociji Hrvatske. Potencijalne kandidate za uključivanje nominuje nezavisna komisija za imenovanje koja se sastoji od nekoliko upisanih javnih lica. Nakon nominacija odbora, čitaoci medijskih sponzora potom glasaju kako bi se odlučili koja bi dva kandidata (jedan koji živi, jedan posthumno dodijeljen) trebalo da imaju svoje zvjezde u hrvatskom šetaliju slavnih. Spomenemo ovdje samo neke od lauerata (Dragutin Tadijanović, Miroslav Krleža, Miroslav Radman, Janica Kostelić, Krešimir Ćosić, Oliver Dragojević, Dražen Petrović, Rade Šerbedžija, Tin Ujević).

Ponavljam, kao što vidite, nije lično moja ideja, ali je u svakom slučaju smatram vrijednom i krajnje primjenjivom u našem slučaju. Sada više nego ikad. Možemo se složiti da postoji veliki broj crnogorskih uglednih

ličnosti, od vladara, diplomata, preko vojnih lica raznih rangova, umjetnika svih vrsta (slikara, poeta, novelista), do sportista i mnogih drugih. Takvih ljudi – koji su zadužili Crnu Goru u bilo kojem datom obliku stvaralaštva, zaista ne fali, ima ih i više nego dovoljno za jednu, po brojkama malu državu, kao što smo mi.

Nakon iskazanog idejnog koncepta, dozvoliće sebi i jednu slobodu: lično smatram da bi po uzoru na ovaj projekt, mogli da, recimo negdje na nekom platou ili trgu u Podgorici, Budvi, Kotoru, Tivtu (u principu bilo gdje gdje ima prostora za takvu vrstu projekta), izložimo njihova imena urezana u kamen. Imena svih onih koji su svojim trudom, zalaganjem, znanjem, sposobnostima, pa čak i sopstvenim životima dali impetus nastanku crnogorskog nacionalnog identiteta. Konstrukta koji već decenijama nije bio pod tolikim pritiskom kao sada. Ostaje samo nuda da će neko od ljudi koji budu u prilici ovo pročitati – iznaći načina da se navedeno i realizuje, te da će gradski oči i drugi organi imati sluha za jedan ovakav (ili makar sličan) koncept održivog razvoja.

Kraljevsko pozorište Zetski dom, Cetinje

BRIGADIRI CRNOGORSKE VOJSKE U EGZILU – TRAGOM EKSKLUZIVNIH DOKUMENATA

Dr Srđa Martinović (1988), predavač na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Autor četiri monografije iz oblasti vojne istorije i više stručnih i naučnih tekstova u zemlji i inostranstvu. Dobitnik državne nagrade Crne Gore „Miroslavljevo jevanđelje” i nagrade prijestonice Cetinje „13. novembar”.

Ustali da brane svoje domove, potom turobne godine egzila njihove ličnosti pretvorile su se u mit koji i danas traje. Njihovom junaštvu nijesu bili naklonjeni ni ratovi ni vrijeme, a ni godine koje su slijedile ali ostali su prkosno da stoe i prkoseći i sebi i drugim, vjerni danoj riječi. Činove koje su nosili zaboravili su svi ali nijesu ideju za koju su se i u tuđini i u zemlji borili. Na srcu sa Crnom Gorom kao zakletvom zauvijek su okončali svoje oficirske i životne karijere, žrtvujući sebe da bi još jednom neka nova smjena mogla ustatiti da oživi njihove ideale.

U činove brigadira i divizijara proizvodio je kralj Nikola kao Gospodar Crne Gore i vrhovni komandant crnogorske vojske na prijedlog ministra vojnog ili po svom nahođenju. Zakonom o vojsci iz 1910. godine pravo proizvođenja u čin brigadira imao je komandir koji je imao najmanje osam godina provedenih u ovom činu, ako je za to vrijeme najmanje četiri puta učestvovao u manevrima ili većim taktičkim vježbanjima kao načelnik odreda sastavljenog iz svih rodova

Pečat Ministarstva vojnog Kraljevine Crne Gore

oružja i kada se za to ukaže upravljeno mjesto. Za divizijara se mogao proizvesti brigadir koji je u tom činu služio najmanje deset godina ukoliko komanduje brigadom, a ukoliko je služio u Ministarstvu vojnog onda da je najmanje četiri puta na velikim manevrima komandovao vojskom sastavljenom iz svih rodova oružja i da je od Gospodara ocijenjen kao sposoban za komandovanje velikim jedinicama. Za proizvođenje u više činove prinčeva kao članova dinastije Petrović-Њegoš vrijeme pro-

vedeno u jednom činu nije bio neophodan uslov.

U januaru 1916. godine crnogorska vojska doživjela je slom, iz zemlje je uspio otići samo manji broj oficira i vojnika, a crnogorski suveren i dio Vlade sklonili su se u Francuskoj. Od januara te godine počinje teška golgota crnogorske države jer nestanak vojske bila je uvertira i za njen nestanak 1918. godine. Nakon Božićnog ustanka 1919. godine značajan broj oficira i vojnika našao se u emigraciji i to uglavnom na obala Tirenskog mora u Gaeti, dok je sedište Vlade i Dvora bilo u Francuskoj. Iako je u decembru 1918. godine formirana država Kraljevina SHS, Kraljevina Crna Gora formalno-pravno i dalje je postojala, ali daleko u egzilu. Na tutoj teritoriji nalazila se i vojska, dvor i vlasta, a najveće svjetske sile i dalje su priznavale međunarodno-pravni subjektivitet Crne Gore, o čemu najbolje govori činjenica da su sa njom održavale diplomatske odnose i imale razmijenjene diplomatske predstavnike u periodu 1918., 1919. i 1920. godine. Osim

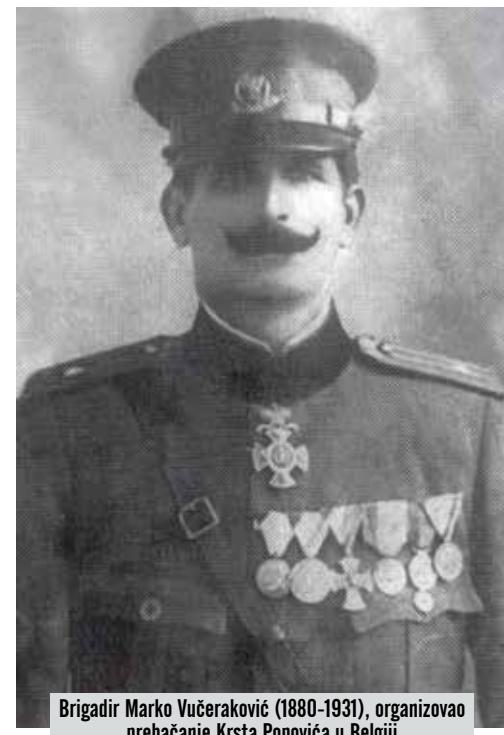
međunarodno-pravnog subjektiviteta, u ovom periodu Crna Gora je imala i puni unutrašnji legitimni i legalni kapacitet da proizvodi u više činove ili nagrađuje oficire vlastite vojske. Crnogorski oficiri koji su se borili na strani saveznika i dali veliki doprinos u Prvom svjetskom ratu nijesu bili nagrađeni za svoje junaštvo kao njihove kolege savezničkih armija. Crnogorska vlada i kralj u egzilu proizveli su određeni broj komandira crnogorske vojske u viši čin jer su neki od njih ispunjavali zakonske uslove, drugi su se pak istakli svojim junaštvom u komandovanjem u ratu, dok su treći zasluge dobili u odbrani crnogorske posebnosti tokom borbi. Za pravo, čast i slobodu Crne Gore. Slično kao i u balkanskim ratovima kralj je određeni broj komandira proizveo u brigadire još tokom borbi na frontu u periodu 1914.-1916. godine, naročito krajem 1915. i početkom 1916. godine. Međutim, ova unapređenja nije zabilježio „Glas Crnogorca“ kao službeno glasilo u kojem su se objavljivala imenovanja, postavljenja, unapređenja i ukazi o odlikovanjima. Nakon toga ubrzo je

Oficirski kadar crnogorske vojske u Gaeti

uslijedio slom crnogorske vojske, godine internacije ali i emigracije, tako da je najveći dio ovih unapređenja ostao van saznanja šire javnosti bez formalne objave, a radilo se o oficirima koji su ostali vjerni zakletvi, ljudima koji su zbog Crne Gore poveli borbu u šumi i pretrpjeli teški lični i porodični teror i duge godine emigracije.

U periodu od 1919. do 1921. godine od strane crnogorske vlade u emigraciji proizведен je jedan divizijar i više brigadira crnogorske vojske u egzilu. Po dolasku u Francusku brigadir Milutin Vučinić kao dugogodišnji komandant brigade i divizije, na mjestu ministra vojnog i predsednika vlade u egzilu proizведен je u čin divizijara crnogorske vojske. Ovde treba napomenuti da se oko emigrantske vlade koja se borila za pravo, čast i slobodu Crne Gore od generala nalazio i divizijar Luka Gojnić i brigadir Jovan Popović-Lipovac. Kada

Brigadir Marko Vučeraković (1880-1931), organizovao prebačanje Krsta Popovića u Belgiji

je Andrija Raičević došao u aprilu 1919. godine iz Crne Gore u Gaetu, postavljen je na mjesto komandanta crnogorske vojske u egzilu umjesto komandira Petra Milova Lekića. Raičević je još u januaru 1916. godine proizveden u brigadira ali je njegovo unapređenje dolaskom u Italiju formalizovano i kao najviši po vojnom činu u Gaeti preuzeo je komandovanje vojskom. Nakon njega u čin brigadira proizведен je Marko Vučeraković dekretom kralja Nikole od 27. januara 1920. godine, a nakon njega brigadinski čin dobio je komandir Krsto Popović. Ova dva elitna crnogorska oficira okončala su Prvi svjetski rat kao kapetani, a u emigraciji za zasluge u ratu i borbi za pravo, čast i slobodu avanzovani su u komandire, a potom i brigadire crnogorske vojske. Crnogorska vlada nastojala je nagraditi za služne oficire za žrtvu podnešenu na oltar domovine, ali je bila svjesna i trenutnih okolnostima u kojima se nalazila. Iz jednog akta od 15. avgusta 1919. godine koji potpisuje kapetan Lazar Tomović vojni delegat Generalnog kraljevskog konzulata u Rimu, a u vezi zahtjeva Jola Ivaniševića da mu se prizna starještvo u čin brigadira, vidi se stav Vlade da „što se tiče proizvodstva u čin brigadira za njega ima važiti rješenje kao i za sve ostale komandire t.j. da proizvodstvo ne može biti prije nego što se vaspostavi Crna Gora“. Njenu namjeru da proizvede grupu starih komandira u viši čin uočavamo iz povjerljivog akta koji je Jovan Plamenac, kao predsednik vlade i zastupnik ministra vojnog uputio, 20. septembra 1920. godine, lično na ruke komandantu trupa u Gaeti. Na ovom povjerljivom spisku našla su se imena: Petra Gvozdenovića, Sima Čukića, Joka Martinovića, Petra M. Lekića, Mila Martinovića, Vojina Lazovića, Stevana Pavlovića, Đura Ivovića, Petra Vukova Lekića, Krsta Popovića, Marka Vučerakovića, Vlada Žimonjića, Blagote Martinovića, Pera Vukovića i Ivana Bulatovića. U originalu rukom su precrtana imena Đura Ivovića, Vlada Žimonjića i Blagote Martinovića, podvučena su takođe rukom imena Petra Gvozdenovića i Sima Čukića, dok je dopisano rukom ime A. J. Stankovića (riječ je o komandiru Andriji Stankoviću koji se takođe nalazio u emigraciji). Crnogorska vlada je preko komande trupa u Gaeti naredila 15-orici komandira „da načine uniforme brigadirske“, ali navodi „da s ovijem dotični neka ne smatraju, da su dobili pravo na čin brigadira“. Jasno je da je crnogorska vlada imala namjeru u skorijoj budućnosti da proizvede ova lica u čin brigadira konstatujući da „ovo čini radi toga, što im se u danom momentu može dati taj visoki čin“. Iako je crnogorska vlada pravdala ovu naredbu činjenicom da navedena lica „neće imati prilike da naprave uniformu i pribave sve znakove, koji odgovaraju tom činu“, već „da to još ovde u Italiji poruče i drže u pripravnosti“, očito je htjela da im stavi do znanja da ih uskoro planira okititi hrastovim znamenjem. Međutim, kako sloboda Crne Gore nije povraćena za lica sa navedenog spiska nije lako utvrditi da li su dobila brigadirske činove, jer u arhivskoj građi crnogorskih trupa u Italiji, nema podataka o tome. Nedostatak dokumentacije dovodi se u vezi sa tim da su ove namjere crnogorske vlade dogodile krajem 1920. godine kada već dolazi do rasformiranja crnogorske vojske i kada kralj Nikola gubi snagu i približava se kraju svog životnog puta.

Ipak nekih tragova o sudbini brigadirske činove imamo kroz kasnija do-

ca, Pera Vukovića i Ivana Bulatovića. U originalu rukom su precrtana imena Đura Ivovića, Vlada Žimonjića i Blagote Martinovića, podvučena su takođe rukom imena Petra Gvozdenovića i Sima Čukića, dok je dopisano rukom ime A. J. Stankovića (riječ je o komandiru Andriji Stankoviću koji se takođe nalazio u emigraciji). Crnogorska vlada je preko komande trupa u Gaeti naredila 15-orici komandira „da načine uniforme brigadirske“, ali navodi „da s ovijem dotični neka ne smatraju, da su dobili pravo na čin brigadira“. Jasno je da je crnogorska vlada imala namjeru u skorijoj budućnosti da proizvede ova lica u čin brigadira konstatujući da „ovo čini radi toga, što im se u danom momentu može dati taj visoki čin“. Iako je crnogorska vlada pravdala ovu naredbu činjenicom da navedena lica „neće imati prilike da naprave uniformu i pribave sve znakove, koji odgovaraju tom činu“, već „da to još ovde u Italiji poruče i drže u pripravnosti“, očito je htjela da im stavi do znanja da ih uskoro planira okititi hrastovim znamenjem. Međutim, kako sloboda Crne Gore nije povraćena za lica sa navedenog spiska nije lako utvrditi da li su dobila brigadirske činove, jer u arhivskoj građi crnogorskih trupa u Italiji, nema podataka o tome. Nedostatak dokumentacije dovodi se u vezi sa tim da su ove namjere crnogorske vlade dogodile krajem 1920. godine kada već dolazi do rasformiranja crnogorske vojske i kada kralj Nikola gubi snagu i približava se kraju svog životnog puta.

Pečat Komande crnogorskih trupa u Gaeti

umenta i na posredan način. Da je Krsto Popović zaista bio unaprijeđen u čin brigadira saznajemo iz više izvora i to: u ukazu o odlikovanju Spomenicom Božićnog ustanka koji je potpisao kralj Mihailo napisano je brigadir Krsto Popović, takođe u njegovom dnevniku postoji zapis o tome kada je dobio čin brigadira, a kao brigadir potpisuje se i na nekim drugim dokumentima. O brigadirskom činu Marka Vučerakovića saznajevo iz pisma Jovana Plamenca koji navodi 27. januar 1920. godine da ga je kralj izveo u brigadira, što je mnogo ranije od najave vlade da bi mogao biti proizведен u brigadira. Ni za Ivana Bulatovića nema neposrednih podataka, osim što ga predsednik Komiteta za nezavisnu Crnu Goru iz San Marina, Krsto Vukov Martinović u jednom pismu 1931. godine oslovljava sa „brigadire“. Za Joka Martinovića postoje dva posredna podatka: tekst u tadašnjoj „Politici“ iz 1922. godine u kojoj se zajedno sa Petrom Lomparom navodi kao brigadir i nekrolog u novinama povodom njegove smrti u kojem se navode „brigadirske kvalifikacije“. Ovde treba napomenuti da je i Petar Lompar bio proizведен u brigadira uoči sloma crnogorske vojske, o čemu se u njegovoj dokumentaciji čuvaju svjedočenja i iskazi Radomira Vešovića i Petra Pešića da je bio predložen za brigadira ali da uslijed propasti države taj prijedlog nije formalizovan. Na jednom spisku oficira i podoficira pristalica Krsta Popovića iz 1942. godine kao „general“ navode se imena Petra Lompara i Mila Stankova Martinovića. Brigadirski čin Mila

Stankova Martinovića potvrđuje se u dokumentu iz 1942. godine kada se pored njegovog imena navodi „đeneral”. Kada su u pitanje Petar Gvozdenović i Stevan Pavlović oni se navode u tekstu profesora Dušana Gvozdenovića koji je publikovan 1990-ih godina u kojem kaže da mu je stariji brat Milan, koji je bio u Gaeti, pričao da je u egzilu nekoliko oficira proizvedeno u brigadirske činove navodeći imena - Petar Gvozdenović, Joko Martinović, Stevan Pavlović i dalje stavljajući tri tačke. Ili profesor Gvozdenović nije mogao da se šeti svih ili nije smatrao za važnim da navede imena svih, ali time smo ostali uskraćeni makar i posrednih podataka o konačnom spisku unaprijeđenih brigadira u egzilu. Za Đura Ivovića, Sima Čukića, dvojicu Lekića, Vlada Žimonjića, Blagotu Martinovića, Vojina Lazovića i Pera Vukovića nijesmo uspjeli pronaći ni posredne dokaze o njihovom eventualno brigadirskom zvanju. Što više Blagota Martinović i Pero Vuković tokom Drugog svjetskog rata tretirani su kao potpukovnici što upućuje da nijesu bili proizvedeni u brigadire. Ovim licima treba priroditi i imena Blaža Markovića i Jovana Vujovića. Iako u emigrantskim dokumentima nema pomena njih dvojice kao brigadira, Marković se u svojstvu načelnika štaba Krsta Popovića na više mesta isključivo potpisuje kao brigadir, dok je tadašnji „Glas Crnogorca” povodom pogibije Jovana Vujovića 1943. godine objavio nekrolog u kojem se navodi kao brigadir.

Iako sam se temom generala crnogorske vojske bavio dugi niz godina i objavio dvije knjige na tu temu i više tekstova, ovom prilikom ekskluzivno smo predstavili povjerljivi dokument kao

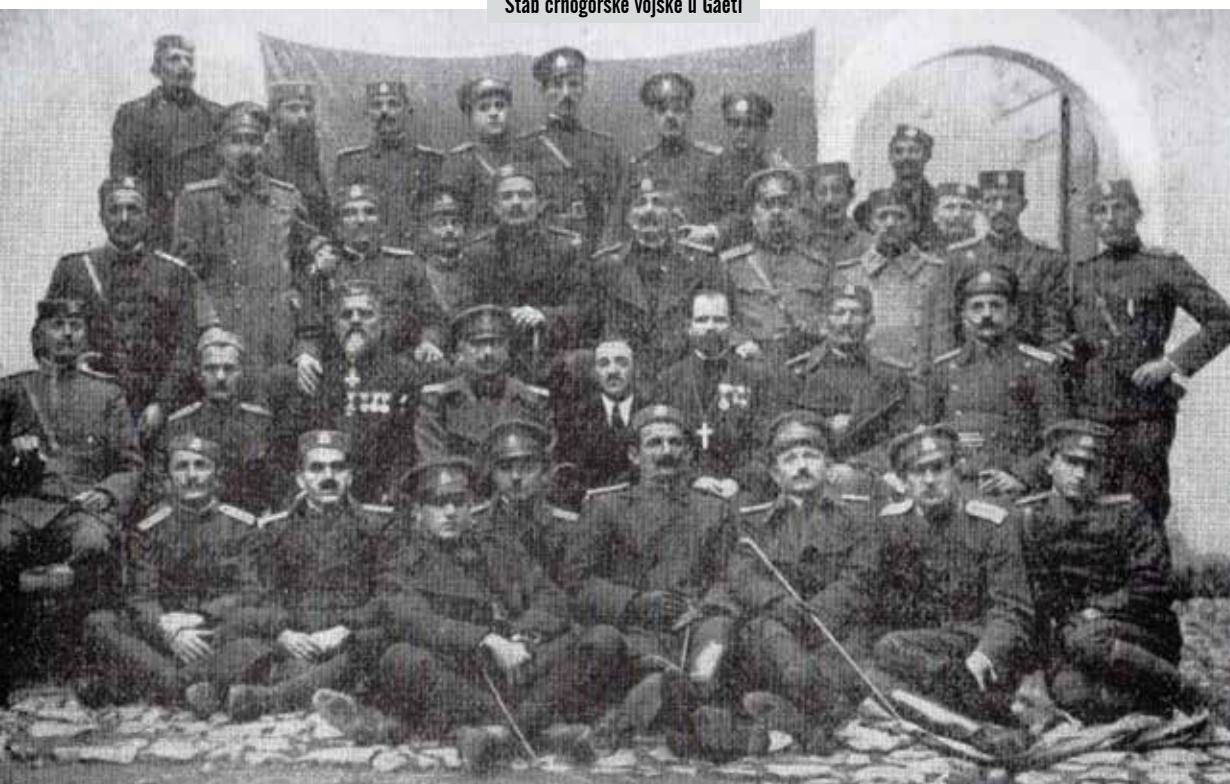
novi arhivski doprinos rasvjetljavanju dodjeljivanja brigadirskih činova u emigraciji. Na osnovu dostupnih podataka možemo zaključiti da je u periodu od 1919. do 1921. godine crnogorska vlada proizvela više lica u brigadirske činove ali svakako da ih nije dodjeljivala lako, već da je imala namjeru da najviše generalske činove dodijeli po povratku u slobodnu Crnu Goru. Međutim do tog povratka nikada nije došlo, pa samim tim ni planovi iz navedenog dokumenta nijesu do kraja realizovani. Ukoliko nema detaljnih izvora o vremenu za nama, ne znači da ono nije proteklo ili da se nešto nije dogodilo ili postojalo već jednostavno da smo oskudni sa dokumentima. U periodu u kojem su djelovali i živjeli činovi i titule su bili jako važni i vrijedni i njima se niko nije mogao, niti bi mu bilo dozvoljeno od drugih, da se služi bez stvarnog utemeljenja. Stoga se ipak može na posredan način zaključiti da su u emigraciji u čin brigadira bila unaprijeđena sljedeća lica: Đuro Jovović, Krsto Popović, Marko Vučeraković, Joko Martinović, Milo Martinović, Ivan Bulatović, Blažo Marković, Jovan Vujović, Petar Gvozdenović i Stevan Pavlović. Kada su u pitanju Đuro Jovović, Joko Martinović, Milo Martinović, Petar Gvozdenović i Stevan Pavlović možemo reći da su bili dugogodišnji komandiri sa komandirskim stažom još od balkanskih rata, zvanično uglavnom svi unaprijeđeni 13. novembra 1913. godine. Navedena lica, osim Gvozdenovića i Pavlovića, komanova su brigadama i odredskim i divizijskim artiljerijama ili mješovitim bataljonima tj. različitim rodova što

je bio jedan od neophodnih uslova za sticanje višeg čina, a u komandirskom činu proveli su gotovo 8 godina čime su imali ispunjen i taj zakonski uslov. Marko Vučeraković, Krsto Popović, Blažo Marković i Jovan Vujović bili su kapetani sa daleko manje kapetanskog staža, koji su osim Popovića koji je komandovaо kombinovanim bataljonom i odredom u Prvom svjetskom ratu i Markovića koji je služio u štabu Lovćenskog odreda, nijesu imali neposredno iskustvo u komandovanju mješovitim ili većim jedinicama. Navedena grupa kapetana u emigraciji je avanzovala od čina kapetana preko komandira do brigadira jer je crnogorska vlada smatrala da su njihove zasluge velike i značajne u podizanju Božićnog ustanka kao i u vrijeme komitskih borbi i godina emigracije. Ivan Bulatović je zbog jednog teškog prestupa na Bregalnici bio zatvoren i ražalovan čina ali je u Prvom svjetskom ratu dobio nazad čin i postao komandir i ustanički komandant. Za razliku u odnosu na one za koje znamo da su dobili čin, Vojin Lazović i Petar Milov Lekić bili su takođe dugogodišnji iskusni pješadijski artiljerijski komandiri. Ostaje čudno i nejasno zašto nema evidentnih i ne-sumljivih podataka u vezi brigadirskog čina za Petra Laba Milova Lekića koji je bio ruski akademac, iskusni artiljerijski komandir i prvi komandant vojske u egzilu. Vjerujemo iako bez opipljivih dokaza da je i ova poznata ličnost crnogorskog oficirskog kora imao brig-

dirske epolete ali možda će neko novo vrijeme otkriti i ove dileme. Iako se crnogorska vlada nije lako opredjeljivala da daje brigadirske činove, međusobni sukobi sa Jovanom Plamencem su igrali važnu ulogu u tome da pojedini zaslužni oficiri ne budu makar planirani ili predloženi za brigadirske činove. O tome najbolje govore činjenica da je par lica i na samom spisku prekriženo. Ipak treba posebno istaći da su sva lica sa tzv. „brigadirskog spiska“ ostala do kraja privržena svojim početnim i mlađačkim idejama, najveći dio njih preminuo je 1930-ih godina zaboravljeni i zapostavljeni od svih. Manji dio njih poput Popovića, Markovića, Mila Martinovića i Vujovića čekaće i ne baš povoljne prilike da u Drugom svjetskom ratu još jednom se pokušaju boriti za vlastite ideje na način koji je možda bilo prevazišlo vrijeme.

Neki od planiranih ili stvarnih brigadira ostali su zauvijek u emigraciji poput Marka Vučerakovića u Belgiji i Vojina Lazovića u SSSR-u, dok su se ostali nakon višegodišnjeg teškog egzila vratili u državu koja im nije priznala stečene činove i prava. Sa nestankom Crne Gore nestalo je i sve ono što su predstavljali, ali oganj koji su palili tih godina, iako decenijama zapretan, bio je dovoljan da se na njemu ogriju generacije nakon gotovo jednog vijeka. Njihove vojne i oficirske karijere bile su zauvijek prekinute u zenitu snage i sposobnosti, ali bitka koju su oni vodili nije bila izgubljena, ona se samo odvijala na nekim novim frontovima na kojima nije bilo crnogorskih brigadira, ali jesu bile žive ideje i snovi koje su sačinjali dok su se potpuno predavalii svojoj Crnoj Gori.

Štab crnogorske vojske u Gaeti

RADE BOJOVIĆ

OSNOVE DRUŠTVENE I POLITIČKE MISIJE GRAĐANSKE INICIJATIVE „21. MAJ”

Rade Bojović (1962) pravnik, koordinator antiratnog pokreta 1991, koordinator ujedinjene crnogorske reformske opozicije 1992, osnivač i predsednik Izvršnog odbora SDPCG, poslanik u parlamentu SRJ (1992-1996), koordinator Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru 2006, osnivač političkog kluba „Pravedna Crna Gora“ 2012. ispred koga je nominovan za kandidata za predsednika Crne Gore 2013, osnivač i potpredsednik političkog pokreta URA 2015-2016, osnivač, član Savjeta i programski koordinator društvenog pokreta „21. maj“.

Građanska inicijativa „21. maj“ osnovana je u februaru 2021. godine od strane hiljadu građanki i građana iz Crne Gore i dijaspore i to u duhu Proglaša iz decembra prethodne godine. Ovim Proglašom građani su, kao odgovor na regresivnu i zabrinjavajuću promjenu vlasti, pozvani da podrže ideju o masovnom, neformalnom, društvenom i nadstranačkom Pokretu. U uvodnom dijelu Proglaša jasno je rečeno da: „Sвесни да се неодговорним поступањем нове власти подржавају темелне vrijednosti наše Države i укупног crnogorskog društva, дужни smo одбранити тековине на којима се заснива савремена Crna Gora, као грађанска, секуларна, евроатлатска, антифашистичка, мултиетничка и мултиконфесионална заједница слободних народа и грађана. Насупрот томе, нова власт свакодневним активностима отворено пориче и игорише ове vrijednosti које су темelj postojanja i trajanja Crne Gore као суверene i demokratske države. Популističkom retorikom, revanšizmom, nastavkom partitokratske prakse i otvorenosću prema snaženju velikosrpskog, kleronacionalistočkog i stranog uticaja novoformirana vlast vodi državu u neizvjesnost i poniranje. Истовремено, нова vlast negira crnogorski identitet, falsifici-kuje istoriju i svodi viševjekovnu bogatu kulturnu tradiciju na jednonacionalnu i jednovjersku. Nova vlast pokazuje namjeru da Crnu Goru učini državom bez pamćenja i samim tim bez smisla postojanja. И зато ова vlast mora biti demokratski smijenjena voljom crnogorskih građana kako bi Crna Gora ponovo ustala i opstala.“

Temeljni razlozi za osnivanje Pokreta leže u potrebi da se dugoročno i u cijeloj Crnoj Gori konstituiše mултиетнички društveni pokret koji će afirmisati, širiti i štititi vrijednosti bez kojih nije zamisliv prosperitet i razvoj naše države. Dosa-

dašnje iskustvo je pokazalo da političke stranke koje su baštinile ove vrijednosti ne mogu biti uspješan garant njihovog očuvanja i stabilnog prihvatanja od strane ubjedljive većine građana. Zato je bilo nužno da se formira društveni pokret koji će kroz masovni angažman građana obezbijediti da vrijednosti i tekovine koje su 21. maja 2006. godine postale temelj obnovljene proevropske crnogorske države postanu trajan dio društvene i političke svijesti što većeg broja građana. To je jedini način da se Crna Gora trajno zaštitи od političkih obrta koji ugrožavaju ove vrijednosti i samim tim dovode u opasnost civilizacijsku orientaciju savremene Crne Gore. Osnivači su ocijenili da je od presudnog značaja da se putem organizovane i masovne društvene akcije razvije emancipatorski i autonomni društveni pokret koji će biti u stanju da prosjeviti i dugoročno afirmise i štiti fundamentalne vrijednosti moderne Crne Gore. Riječ je o slijedećim vrijednostima:

1) Državotvornost i konstitucionalizam (Ustavnost, nezavisnost, međunarodna suverenost i unutrašnji stabilni suverenitet uslov su napretka naše države. Neprihvatljiva je i diskreditujuća je svaka vladajuća politika koja dopušta narušavanje i kompromitaciju državotvorne ideje, što je trenutno slučaj. Takođe, ne prihvatom da se državnost CG podriva bilo kakvim jednostranim politikama u oblasti državljanstva, biračkih spiskova i izbornog sistema);

2) Evroatlantska orientacija (Što skrije učlanjenje u EU, pored integriranosti u NATO aliansi, je primarni zadatak patriotske i prosvjetiteljske politike);

3) Građanska demokratija (Za nas građanska demokratija i građansko društvo nemaju alternativu. Ustavna opredijeljenost za građansku državu mora dobiti svoj iskaz u izbornom za-

konodavstvu i pravnim rješenjima koje će ograničiti partitokratsku praksu i neprihvatljivu moć političkih stranaka. Crnoj Gori je potreban izborni sistem koji će favorizovati građanske-političke inicijative i istovremeno destimirati politički poredak sa brojnim strankama koje se pretvaraju u klijentističke i feudalizirane grupe uz ignorisanje javnog interesa);

4) Sekularizam i antifašizam (Naša država je ustavom definisana kao sekularna zajednica i to ostaje naš društveni prioritet. Pravo na različite vjeroispovjesti, kao i ateistička, agnostička ili nereligiozna uvjerenja temelji su liberalnog i demokratskog društva. To isključuje i vjeronauku u državnim školama. Odvojenost vjerskih zajednica od države isključuje političko miješanje crkava u državnu politiku što je tipično za SPC, baš kao što je aktuelna vlada proizvod neprihvatljive pravoslavne-svetosavske klerikalizacije društva. Politička favorizacija SPC čija je ključna briga vezana za srpski nacionalni identitet uz osporavanje crnogorske nacije i duhovnosti je neprihvatljiva. Baš kao što je neprihvatljiva diskriminisanja državna politika prema CPC kao pravoslavnoj crkvi vjerujućih Crnogoraca. Istovremeno, pitanje crnogorske sakralne imovine i kulturne baštine koja je trenutno u posjedu SPC i pod zaštitom aktuelne vlade za nas nije riješeno i zahtijeva reviziju čim se promijene političke okolnosti. Takođe, crnogorska antifašistička tradicija koja je naša snažna legitimacija i na putu u EU ostaje naš ugaoni istorijski kamen. Za nas je neprihvatljiv bilo kakav istorijski revisionizam koji za cilj ima da profašističkim i kolaboracionističkim snagama iz II svjetskog rata obezbijedi politički, obrazovni ili društveni legitimitet);

5) Pravedna i pravna država (Sadašnja Crna Gora iz niza razloga, od ekonomskih, socijalnih, identitetskih pa do po-

litičkih, nije pravedna država, niti je obezbijeđena funkcionalna vladavina prava. To je primarno odgovornost bivše vlasti, ali je sada i odraz novouspostavljene vladine politike. Bez pravde i pravičnosti bila bi ugrožena budućnost Crne Gore);

6) Razvojna i humanizovana ekonomija, društvo znanja i kulturnih inovacija (Nasleđe bivše vlasti je teretno i destimirajuće. Crna Gora je u lošem ekonomskom stanju, bezperspektivna je za mlade generacije, država i građani su prezaduženi, struktura privrede je ranjiva i niskoakumulativna, stopa nezaposlenosti je deprimirajuća, projektične zarade su dehumanizirajuće, korupcija i klijentelizam su rašireni. Najveći dio privrede bori se za opstanak dok je aktuelna vlast do sada pokazala potpunu nesposobnost na planu ekonomskog oporavka. Obrazovni sistem je zapušten i neuatonoman, kulturne ustanove sporo napreduju i na margini su društva. Država zavisi od kredita i milostinje Brisela. Crnoj Gori je potreban radikalni preobražaj u sferi ekonomije, socijalne politike, obrazovanja i kulture);

7) Zaštita kolektivnih identiteta (Crna Gora je multietnička i multikonfesionalna zajednica i to je njena posebna istorijska i savremena vrijednost. Zašti-

ta i afirmacija kolektivnih identiteta je u fokusu naših opredijeljenja i dio naše društvene politike. Istovremeno, protivimo se bilo kakvim pokušajima šovinizacije identiteta, njihove asimilacije ili nacionalnog hegemonizma. Naša ustavnost štiti slobodu nacionalnog i vjerskog identiteta i tako mora ostati. U fokusu identitetetskog pitanja je ne-pomirljiv sukob između velikosrpske asimilatorske i hegemonističke identitetske politike i crnogorskog naroda. Negiranje crnogorske kulture, jezika, nacije, crkve i države, nije samo odavno poznati istorijski kontinuitet u srpskoj velikodržavnoj politici, već je i krupan aktuelni problem koji opterećuje stabilnost i perspektive naše države i društva. Zato su marginalizacija i potiskivanje velikosrpske politike, osim što je to uslov za očuvanje crnogorskog nacionalnog, kulturnog i duhovnog identiteta, od presudnog značaja za opstanak građanskog društva i koncepta građanske i multietničke države);

8) Zaštita individualnih prava (Pokret će biti posvećen zaštiti univerzalnih ljudskih prava i sloboda, dok će se narocito boriti za prava LGBT zajednice, osoba sa invaliditetom, kao i drugih ranjivih grupa, s ciljem njihove vidljive i dinamičnije političke, društvene i kulturne uključenosti).

U cilju institucionalne i političke zaštite akcentiranih vrijednosti Pokret je opredijeljen da preko samostalne građanske liste učestvuje na budućim parlamentarnim izborima. To je zaloga njegove autonomnosti i nužnosti u procesu potencijalnog političkog i građanskog angažovanja, pritom oslobođenog od pritiska i zakulisnih kalkulacija manje ili više diskreditovanih partija ili drugih političkih grupa. Politički profil Pokreta bi se, pored kontinuiranog afirmiranja i zaštite vrijednosti koje nadilaze stranačku politiku i imaju odlučujući aksiološki značaj, ogledao u slijedećim odnosima: a) Odnos prema aktuelnoj vlasti – Pokret bi djelovao kao snažan, stabilan i kompetentan društveni kritičar nove vlasti u duhu objavljenog Proglasa. Temeljni zadatak je opredijeljenost za smjenu aktuelne vlasti na redovnim ili vanrednim parlamentarnim izborima; b) Odnos prema državotvornim strankama – Pokret bi u *bona fides* duhu težio konstruktivnim odnosima sa partijama bivše vlasti ali ovo ne bi

isključivalo kritičku percepciju tih partija ukoliko se procjenjuje da odsustvom nužnih reformi ili perspektivne politike te stranke ugrožavaju smjenu aktuelne vlasti, što je trenutno slučaj; c) Postizborni stav - Pokret bi podržao formiranje vlasti koju bi činile proevropske i državotvorne partije. Politički i personalni uslovi podrške kao i položaj Pokreta u novoj vlasti definisali bi se u zavisnosti od unutrašnjih prilika i međunarodnih okolnosti.

Pokret u ovom trenutku ima oko 1950 članova. Pokretom upravlja Savjet koji ima 81 člana, dok tekućim radom Pokreta rukovodi Koordinacioni odbor od 15 članova. Predsednik Savjeta je Miodrag Živković, bivši lider LSCG, dok su potpredsednici Savjeta Ilija Vujošević, bivši predsednik SDPCG, Branko Lukovac, bivši koordinator Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru, Nada Buškilić, bivša predsednica Foruma žena LSCG i Ferid Šarkinović, bivši poslanik i predsednik Plavskog odbora Pokreta

za nezavisnu evropsku Crnu Goru. Koordinacionim odborom rukovodi izvršni koordinator Ljubomir Filipović, politikolog, programski koordinator je Rade Bojović, bivši koordinator Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru, koordinator za međunarodne odnose je pravnik Vladimir Šibalić, koordinator za dijasporu je ekonomista Izudin Gušmirović, koordinator za marketing je Stefan Aleksić, dok je organizaciona koordinatorica advokatka Ana Ivanović. Pokret je trenutno prisutan na društvenim mrežama preko svoje fb stranice, dok su lideri i članovi Pokreta posljednjih mjeseci često medijski i javno promovisali ideje i stavove Pokreta tako da je u ovom trenutku Pokret već opšte poznat u crnogorskoj političkoj i široj javnosti.

Članovi Savjeta

Adžić Novak, pravnik/istoričar; Bakić Andra, psihološkinja; Baletić Branko, filmski reditelj; Barjaktarović Ivona, profesorica crnogorskog jezika; Batrićević Nebojša, advokat; Belada Nikola, advokat; Bojović Rade, pravnik; Borović Gordana, politikološkinja; Bošković Bole, kompozitor; Bralić Ramo, ekonomista; Bukilić Nada, dramski pisac; Čatović Dženana, studentkinja; Čirgić Sead, mr ekonomskih nauka; Čović Jaćimović Ivona, glumica; Drašković Čedomir, kulturolog; Drašković Laković Marijana, pravnica; Đukanović Ivo, dijaspora SAD, preduzetnik; Đuranović Draško, novinar; Feratović Dino, istoričar; Filipović Ljubomir, politikolog; Ivančević Dragan, turizmolog; Ivanović Andela, pravnica; Ivanović Ivan, profesor filozofije; Ivanović Veselin, univerzitetski professor, Ivezić Danilo, dijaspora Hrvatska, politikolog; Kadričić Samir, teolog; Kalić Muaamer, univerzitetski professor; Kapičić Ande, istoričarka umjetnosti; Kilibarda Vesna, univerzitetska profesorica; Klikovac Andrijana, profesorica crnogorskog jezika; Kovačević Radoman Aleksandra, profesorica književnosti; Krivokapić Marija, vanredni profesor na UCG; Krsmanović Kačuša, novinarka; Krsmanović Whiffen Radenka, naučnica; Lalović Dragutin, dijaspora Hrvatska, univerzitetski professor; Ljumović Janko, univerzitetski professor; Lukovac Branko, ambasador u penziji; Martinović Bogojević Jelena, univerzitetska profesorica; Marunović Danilo, pozorišni reditelj; Maslovar Dragan, menadžer u brodogradnji; Međedović Mersudin, profesor hemije; Mićunović Igor, dr medicinskih nauka; Mrvaljević Ivana, glumica; Nikčević Milorad, dijaspora Hrvatska, univerzitetski profesor; Nikčević Nebojša, šahovski velemajstor; Nikolaidis Andrej, književnik; Nikolaidis Jovan, pisac; Orlandić Miroljub, dijaspora Makedonija; Oštir Žaklina, glumica; Pavićević Tanja, novinarka; Perović Dragan, publicist; Popović Dimitrije, dijaspora Hrvatska, slikar; Pulević Vukić, univerzitetski profesor; Pustahija Milorad, ekonomista; Rabrenović Jadranka, novinarka; Radojičić Mihailo, pisac/novinar; Radončić Refik, dijaspora SAD, inžinjer elektrotehnike; Radonjić Mojaš, fudbalski trener; Radunović Ljubica, ljekarka; Rastoder Mirsad, novinar; Rastoder Samir, novinar; Ratković Rade, univerzitetski profesor; Samardžić Novica, publicist; Šarkinović Ferid, politikolog; Šćepanović Ranko, inžinjer; Šibalić Vladimir, pravnik; Sorat Nenad, ljekar; Špadijer Marko, publicist; Sredanović Blažo, dijaspora SAD, inžinjer; Stanić Vojko, slikar; Stevović Nenad, dijaspora Srbija, politikolog; Todorović Tijana, dizajnerka; Velimirović Goran, advokat; Vučinić Nebojša, univerzitetski profesor; Vujošević Ilija, univerzitetski profesor; Vukčević Vesna, profesorica; Vukotić Ana, pozorišna rediteljka; Vukotić Vukota, istoričar; Vušanović Igor, univerzitetski profesor; Žeković Aleksandar, aktivista za ljudska prava; Živković Miodrag, advokat.

monodrama

MILUŠA MRGUDOVA

(Pred slikom Dušana Ilina, svoga domaćina)

Tek krenusmo iz Želenike. Još se ni oči ne bijahu osušile, ni prsti odlijepili od rodne grude, kad mi Radovan poče kašljat. Pa sve jače. Vrućina ga uhavati i znoj obli. Reče đede da ovako ne oboljevaju đeca. Da je ovo neko zlo! Reče: „Da sam barem u planinu pa da nađem onu travu, no, ovako bez doktora, bez lijeka, bojim se!“

Treći dan pred zoru, dok je ona čađavica brujala, zatraži mi nešto rukom. Pomislih, gladan je! Naložih ono malo jada na lastru, napravih mu kašu, mišljah: možda će ga to povratit?!... On kopni, nestaje. Čini mi se da se topi ko ona grudva loja iz zatopa. I pogled mu postao drugačiji. Bolan, iskrivljen i molečiv. Više ne izvlači ruke i s pod onih ponjava sa kojim sam ga utopljavala... A jesen kasna. Ladnoća u kost. Nekako te podmuklo boli od te studi. Svaki dan ladnije. Stud u tijelo, stud u dušu... A Radovan mi sve crveniji, sve vrući. Dade mi Žorka Živkova neku travu što je od same sebe krila, ako kakva nesrećna bolest bude naišla. Veli: „Valjda će mu to pomoći“. Žalih ga tom vrelom vodom iz koje se neki čudan miris poče širit po vagonu. Zagrcnu se. Mišljah da mi ga to Bog uzima. Malo se smiri i zaspava...

Đede ga je, ona tri dana, ona tri dana, ona tri dana drža na ruke. Ne čaše ga ni meni dat. Sve ga uza sebe privija. Ka da ga tijelom svojim utopljava ili ka da

mu je svoj život stio tako prenijet i izvuč ga iz zle sodbine. Slutio je, valjda, zlo?!

...Bješe to osmi dan puta. Jutro. Neđe oko sedam. Taman počelo svićat. Bio me san, bar jedno po ure prevario. Pogledah u đeda! On ne mrda, ne trepće, izrogačio oči ka da će svaki čas duša iz njih, duša da mu izleti. Pogledam u Radovana: on miran. Više ni ono crvenilo ne slutim kroz tu neviđelicu. Vidim!... Podiže ruku... Onako lomno i krhko. Mišljah, oće nešto da mi kaže. Naslonih lice na njegovo da ga čujem. Odjednom ošetih njegove usne na obraz. I sad mi sve govori da je htio da me poljubi... A usne mu ladne. Kad je sva ona vatra iz njega isigurela... I sad mi je, po nekad, ladno ovđe na ovo mjesto. Jer, naslonih mu, nekako, jagodicu... Zatreperi očima nekoliko puta. Zaigraše mu podbradak i vratne žile.

Đed, ko da tiho zaleleka: „Plači Miluša, plači i u kam zatucaj dan i uru kad vas krenuh. Kuni me Miluša neće li mi duša prije izać. Kuni me Miluša, e se tako smrt prije odaziva!“

A ja, nijema. Oči suve i pucaju. Pucaju ka ona zemlja pred kraj sušnog ljeta. Bar da mi je kap jedna da iscuri, da mi spere tu sušu. A boli, boli, boli!

... Ne leleći đede! Tiše! ovaj će se narod, što je s nama, probudit. I njima je dosta, dosta... a i što će ti lelek, kad je sve lelek!...

Koliko ti je samo ličio moj Dušane! One oči – ka tvoje! Boja im ka boja ljutog kamenja. A usta?! Ona nemirna, sikativa, kao da će svakog časa planut. Pa šaka mu velika, koščata. Misliš gruba, a ona nježna, umilna, svojna...

Dan odmiče. Na kožu se zalijepila tuga. Voz ide, a čini mi se, nekako tužnije, laganije. Više i ne brunda ona čađavica. Ko da sve čuti oko nas. Tad sam prvi put pomislila da i voz ima svoju sudbinu. Da i on nije svoj. Da i njega određuju. Da i njemu daju zapovijest. Da je i on nečija božja volja koja se mora sprovest. A, taman sam htjela da ga kunem, da mu kam zatucam namjeru, da ga pozovem i prizovem da zasikćem na njega, da mu prokunem one velike gvozdene točkove, da mu pod njih podbacim boga i božju vjeru, da mu prekunem put i osudim dolazak.

Posta mi najednom vruće. Ko da me na mah uhvati neka vrućica. Provuče mi se taj plam i kroz kosu. Zasvrblje me, zasvrblje me tako jako da zamašlo kosu ne počupah. Provuče se i kroz lice. Zagrebah noktima da ga zgulim, a on sve jači, sve više žari, reže, rasparmećuje... Grudi me zabolješe, naduše se, naduše, ko ono kad naiđe mljeku da nahraniš dijete. A što li se sad nadimaju, što li se sad pune mljekom. Sad, u ovom času?! Na ono jade bluze, ošetih, kako se izliše nekoliko kapi. Nekako mi se, u isti mah, niz leđa sli ladan znoj. Tek ga ošetih kad me i leđa zasvrbeše. A njih ne mogu dohvativat. Njih bar da zderem ovim noktima. Njima da prenesem plam duše. U njih da svalim svu tugu i gorčinu. Njima da se osvetim i za milovanja i za umiranja.

A đede! Prekri ponjavom Radovana preko lica, klimnu glavom i prekrstise. Tiho, tiho jedva da ga čuh: „Miluša snaho, teža mi je jutros Radovanova

smrt no kad mi ono jutro mrtvoga donesoše Dušana, pred kuću. I, zapamti! Ovu Radovanovu neću preboljet!“

Prvi put od kako sam u vašu kuću da mi je đede rekao „snaho“! Malo me to štrecnu. Nekako se uplaših. Uhvati me slutnja za njega: neće, valjda, i on?!... Tako me neka slutnja mučila i pred tvoju smrt.

2. dio

Ćutimo, usta se isušila od one vrućice. Rapava. Misliš da ni riječ ne može da izade iz njih. Jezik odebljao, toliko, da te prosto strah eće te udavit. A, i ta tišina nije obična, ona planinska tišina u kojoj čuješ rz, i vjetar, i drveće kako diše. Ova je zlokobna, ista je ka glogov trn kad ti se uvali u uvo, pa krv iz uveta procuri. Od nje i jagodice zaigraju, i ramena zbole i zasvrbti te potiljak. Sav si nekako napet, ko da ćeš odlećet, odlećet neđe odakle se ne vraća.

Tad sam prvi put ošetila da postoji tišina – koja boli!... Još ni bol, a kamo li tuga, da splasne, kad neko u dno vagona jauknu.... Ono Gospava Lukina. Ni probudila se nije, a ona sotona od domaćina joj štapom, pa po rtenici. Više: „Diž kučko!“ Nijesam je do sad čula da jekne. Ne, valjda je jedna spavalna, pa ne uspje zadržat jauk... A on?! Sotona!... Sotona!... Pomislih... ne bi ti vala mene tako... da si živ?

Skoči đede i viknu na njega: „Što ti je nesoju, što po vazdan tijem štapom po njoj? Nije to govedo, no čeljade, čeljade od krvi i mesa. Od krvi!.. i to bolje od tvoje. Od soja je ona! A ti tu bazdiš po vazdan, nepokretan, i još je biješ. I, čuj što ti velim, da ima imalo mozga izbačila bi te takvog jadova iz voza, pa da smrđiš neđe uz te puteve, a ne te služila ka robinja. I da ti pošteno kažem: bolji je čojek od tebe“.

Nijesam nikad viđela đeda tako ljutoga. Luka samo puhnu, i ne odgovori. Bojah se, jer sam znala da je prijek naravi, a i znala sam da nosi levor za pas.

„Taj dan i duvan savih. Ali ga ne savih đedu, ka što sam to bezbroj puta činješ... već sebi. Đedu ne bi milo. Pogleda me, ali ništa ne reče. Okreće glavu ka da me ne vidi. Teško mu... A i meni je teško, ne mož bit teže! Ošećam da bi reka, ali ka da ga nešto suzdržava, a i zna da me je on naučio da savijam, kako bih mu dok radi mogla cigar duvana pripremit, da ne prekida. Činjelo mi se da mu nije to teško zbog njega samog, već zbog drugih. Da mu neko ne reče: kako to Iliju, da ti snaha Miluša, po ocu Mrgudova, savija cigar duvana i džibri?

Nije me tada bilo stalo oče li ko što reć i oče li ko što zamjerit.

Nosiš mrtvo dijete sa sobom i ideš neđe, a ne znaš de. Mrtvo ti dijete, a tebi neko da zamjeri što očeš, bar za trenutak, da malo ispuhneš gorčine. Da malo ispuhneš smrt iz usta, da malo ispuhneš ognjište i dim sudbine.

Taman se, u tren, useli sjenka čutnje, kad đede poče sam sa sobom zborit, ka da kakav govor sebi sastavlja.

Neka ti đede priča sam sa sobom. Batali tu tvoju tugu, jer tu smo – de smo. Dočekaćemo ono što moramo. De ostali svijet, tu i mi. A ognjište je đede, ognjište, pa de god da si. Ognjište je svuda de je i čojek. Ognjište je tamo de čojek nije sam, de ima prijatelja, kuma, komšiju. Nije samo nebo ognjište i nije samo staro kućište – ognjište. Ognjište je čojek.

Pogleda me i učinje mi se da mi veli tijem pogledom više no da je to riječima. Možda čojek u tijem godinama više reče pogledom no riječima.

„Miluša, znaš li ti da se tamo, u tu ravnici, nema de čojek saranit. Nema tamo planine, pa da čojek u smrti bude tamo de mu valja bit. Jer, smrt nije, ka kad si živ, de očeš. Valja se za nju spremi. A i kad se od kosti očevih i đedovih odaljiš, a valja ti mrijet, valja, Miluša, sebe na kakav vrh, ili bar brežuljak, sahranit... Pođoh ja, Miluša, za ovom đecom Dušanovom, ali ti sad, na ovu uru, velim: nije čojek koji svoje ognjište ostavi. Ostaviš sve što su ti đed i otac krvavo i stvorili i odbranili i ideš neđe na gotovo. Ko će nam, nedaj bože, branit one kosti prađedovske... pa i Dušanove kosti, moja Miluša. I on je poginuo za onu grudu, koju ja pod stare dane napuštih, ka kukavica. Izdaja je ovo što ja učinjeh. I onu raku što ostavih, u koju ljetos napravih mješta i za sebe, pa da pored oca i sina budem... Uz koga ču ovamo bit?! Možda uz kakvog nesoja ili će me bačit u kakvu gnjilu. A, možda tamo i nema običaja ka što su naši: da čojeka ljudski, sa narodom isprate. Možda tamo i ne idu na pokajanje, ka što je jednom Dušan Vasov priča kad se vratio iz pečalbe, za neki, tamo, narod.

... A koji je, Miluša, tamo narod živio prije nas. Koga bi mi to, nedaj bože, šutra branili – čije kosti?! Možda bi se moglo desiti da branиш kosti nekih ti davnih neprijatelja. Neka Miluša, ne ubjeđuj me. Žnam ja da su naši i u Srbiju išli, da im pomognu kosti i ognjište da odbrane. Vidiš, kad su đedovske i prađedovske, kako se i prijatelj nađe.

Ne, ne zaboravi, neka ti je ovo ka amanet: sahranite mene i Radovana u istu raku. Njegova je smrt moja smrt. Neka

bude uz mene. Jer, čuješ li me, ja ga povedoh, i vodim ga do kraja.

Neka, ne tješi me. Žnam ja što je u mene. Davi me ova grudva tuge. Davi me ova smrt i smrt koju krijem od ljudi... i ova moja izdaja... sve ti je to grđe od sopstvne smrti. A ako, slučajno preživim, to me onda bog još duže kažnjava.

Đed uze Radovanovo tijelo u naručje... Prigrli ga. Nikad prije toga, i nikad više, ne viđeh suze u đedovim očima. Prigrlio ga uza se ka da želi da mu svoj život preda, da mu se oduži, ka da oče, ka da doziva svoju smrt. Trese se, a po licu mu neke crvene fleke iskaču, ka da mu se gorčina kroz kožu cijedi. Drhti, i sikće od meni neke nepoznate jeze. A sikće na smrt. Gledam ga i ne znam na koju sikće: na Radovanovu ili svoju. Možda na svoju, što već jednom ne dolazi kad je od srca zove, kad joj se ka stari ratnik predaje...

Joke Jojina zatuži. Ne znaš je li tuži ili stenje. Glas joj se uvuka u praznu utrobu, pa zavija.

Priđoše Veljko Savov i žena mu Čede i počeše me tješit. Ja gledam u njih i kroz njih... Ka da mi je neko ukra svjetlost. Bolje da i ne počinjahu da me tješe. Taman sam skupila snage da izdržim, kad oni u ranu. Iscuri mi sve iz mene... Tama, a sve oko mene odzvanja. Ka da zvone zvona Prediške crkve, ka da pop Radovan pjeva opijelo...

... Narod vas u crno. Žene zabradjene crnim. Kolona duga... od naše kuće do crkve. Pred crkvu neki čojek, stasit, pod uniformom. Ko da poskakuje, ko da se raduje što mu prilazimo. Ne ošeća smrt ni bol. Učinje mi se da si ti i to me trže.

A taman: Oj Miluša, sestro draga, lijepe na put krenu da smrt sina danas vidiš, teško tebe nesrećnici.

Ne dade joj Veljko da nastavi. Vidi da je tuge i ovako odviše, ne treba dolivat ulje. A mene u dnu stomaka struže. Ka da se zmija uljegla, pa otrovnim zubima struže sluzokožu. Ka da je tu zmijište. I baš tu, nekako, najviše боли... Mislila sam da, kad ti dijete umre, najviše боли srce. A ono stomak. Tu, ko da ti u mah useli kamen... i stud neka prokleta, pa štipa. Ko ona ciča kad stisne vilice...

3. dio

(Miluša ustade, uze sliku Dušanovu, duhnu, uze krpu i poče da je briše. Više je to ličilo na milovanje)

Bješe Vidovdan kad Miloš Lazarev iz Cuca, banu u kuću sa dva klipa rumećina i pravo kod đeda za taulin. „Viđ Iliju ovu božiju blagodet! Viđ čoječe božiji kako prava zemlja rađa. Ovo bi hranilo po Jevrope, a ne nas ovo malo bogalja. A i polja su tamo da im nema kraja. Tamo ti je drvo ka kod nas planina. Jedno jedino drvo pa se zabode u mene, ka što su se nekad naša kopljazabada. I kuće su velike da moš u njima igrat Crnogorsko kolo. Ne misli se, ako boga znaš. Vodi tu Dušanovu đecu u to bogatstvo. Dosta je ove sirotinje bilo.“!

Đede čuti. Vidim, odsutan je. Misli su mu neđe daleko. Samo mu se na lice, s vremenom, pojavi grč. „Miluša, donesi od one crkavice da popijemo po jednu“

Miloš pa u vatru. Vidi da đed ne reaguje, da mu ne daje dužnog značaja. Planu čojek, pa po tri put isto priča. Vidim da nam dobro želi, a i po zadatku je tu. „Pazi Miloše, nemoj se igrat sa ovom

đecom, e ti može falit kože na leđima!"

„Ne misliš Ilija, doista tako?!"

„Mislim, mislim i grde. Jer, znaš li ti Miloše Lazarev, da mi zbog leba nije-smo napuštali ognjište, no ono malo crkavice bratski dijelili. Pa i krv smo ođe svijeh ratova prosipali...a znaš li zašto?! Za ovu grudu!!! Za ovu ođe. Ovu na koju ođe sedimo ti i ja. Ovu za koju si se i ti moj đetiću, borio... Vjerujem ja tebi. Čestit si momak, a i pokaza si se ovoga rata... Jes da učeni ljudi zbore da je gruda tamo đe je čojek. Ali smo mi, Miloše, ođe vjekovima. Kako mene tamo može biti gruda, kad su mi ođe sahranjeni i đed i otac i sin? Kako, reci ti meni kao znaven čojek?".

Popiše još po neku, pa će mu đede: „Čuješ li me, Miloše, i ako odem, to je zbog tvojih i vaših ciljeva. A, dobro me čuj, da mi je Dušan živ, ne bi te pušto ni na kućni prag. Ovako, čuj me, i ako se odlučim to je zbog ove đece, i da znaš, protiv sebe, čuješ li?!"

I đed ti tri dana nije s nikim progovarao. Po vas dan se premišljao. Vidim ga kako se muči. Duvan ne vadi iz usta. Ide do tora i kad treba i kad ne treba. Psiće i Boga i svetog Jovana. Treći dan, neđe oko podna, kad uđe u kuću, viđeh mu suzu... Nije je, začudo, ni sakriva. Zatraži rakiju. Reče da mu iznesem one što sam ostavila u škrinju za Jovandan, kad treba kumove dočekat.

Učinje mi se, da će poslušat Miloša Lazareva. Zatraži i duvan, da mu duvan savijem. Zamisli se, pljunu u šake ka da se spremi za tešku rabotu, i...: „O Ilija Markov... i Marko Vasilijin... i Vasilija Petrov... i Petre Radovanov... i Radovane Jojin i Joja Ilin...u kam vam dan današnji, danas i dovjeka!"

...Siđosmo dolje. Ponesosmo sa sobom ono malo jada. Idem i okrećem se svaki čas. Zastajkujem. Noge mi se sapliću. Snaga, odjednom, neđe nestala. Pita me Radmila, najstarija, što je to sa mnom, što se saplićem, da mi pomogne. A kako da mi pomogne? Dijete pa ne ošeća. U onom košmaru, u onoj groznici, u onom strahu dijete nema vremena i mogućnosti da se šeti oca. Samo nemir, užurbanost... i đed obezvoljio. Ide... a korak mu težak, spor. Radmila nas požuruje, veli: „Ajde đede, što si, nekako, odjednom ostario?!"

Vučemo nogu pred nogu. I dok grabimo budućnost, vuče nas prošlost. Vučeš nas ti, Dušane... ti, koji ostaješ iza nas. Vuče nas tvoja šen, tvoja mladost, tvoje toplo ljudsko, tvoje nježno i u sinu i u ocu đece i u domaćinu. Vuče nas i dan i noć u kojima smo skupa. Vuče nas život iz kojeg bježimo i dim u očima iz kojeg smo pošli.

Taman siđosmo, kad oko nas graja. Onaj sin Ljuba Dušanova, jedinac, zagleda se u kćer Veliše Lukina, pa naumio za nju. Čuli da im je jedinac, Miloš poša za nju, oni za njim da ga vrate. Nađoše ga među rulju. Majka ga kumi, otac prijeti, a on žutalj, pa zablenuo. Ne čuje ni majčino proklinjanje mlijekom, ni očev poziv na kućista, ni ono zadnje kad otac reče da će se odreć od rđe.

A kako je bilo kad spomenu riječ: „odreć"... zadrhta, ruke mu spuštiše, mišljah eće jadan umrijet. Jedinac?! A ko će nastavljat ognjište ako ode. Ža koga žive ako ne za njega. No, što ćeš! Život je život. I kad je crn i kad je bijel-on je život.

Viđeše zlu priliku. A da se vraćaju u onu pustoš bez jedinca?! A on, zablenuo. Ka da ga je neko omađija. Ka da su mu dali kakve trave, pa zasljeplio. Mi-

sliš: niti vidi, niti čuje, niti diše, ne jede i sve misliš: od čega to momče živi. A on: jedar. Sav blista. Ne obrće se prema njima, pogled mu neđe drugo, samo ne tu đe stoji, samo ne prema majci i ocu. Njih ka da ne vidi. Pilji neđe. A đe? Pilji u neke svoje prostore. Po licu ka da mu se presula jabuka. Rumen, vedar, veseo. Gledaju u njega i otac i majka i čude se čudu. Misle, valjda, da ga je kakva vještica zamađijala.

Reče im Radovan Jojin, da po Mašanu Lukinu, pošto se vraća u Čevo, poruče Pekovu bratu da onog malog pošalje po onoj drugoj grupi, koja je trebala da krene idućeg mjeseca. Ništa im ne osta drugo... ni ka kukavica... za jedincem. Bi im sreća što ih smjestiše u isti vagon sa kumom im Jovanom.

Posle se Spasoje oženi sa tom čerkom Veliše Lukina i imade jedno muško dijete. No, kukavac, pogibe sa vršalice ni dvije godine pošto se oženi.

Zla je sudbina išla za nekim. Išla u stopu. Išla ka ono što sijenka ide za čojekom, dok kroz noć ide i pronosi luč. Ne znam ti ja, ali ošećam da su neki ljudi predskazani. Ka da ih je Bog odrijeđio za nesrećnike. No, jedna se nesreća kod njih nastavlja drugom, i tako u nedogled...

Evo, pogledaj moj Dušane. Pogledaj mi ovu suzu. Ovu ođe. Ovu što jedva oće da klizi iz oka. Ka da se zalijepila. Ali, kad ona krene... onda kreću i druge... i teku... teku...

4. dio

A i za onu sliku te ščah pitat. Onu što smo se pred sami rat slikali kod onog Jevrejina na Cetinje. Jednom si mi reka da je u škrinju. Poslije tvoje pogibije je tražih tamo, ali je ne nađoh. Da je niješi uezio onaj dan kad si se javio u parti-

zane... i da je možda metak nije pocijepa kad te ubiše na Resnu? Voljela bih sad da nas vidim. Da se malo uživim u nju. Da mi u ove vlažne oči uđe svjetlost. Da mi srce, bar za čas, razgali.

Jer, na ovu si sam. Pa mi se čini ka da nešto na nju fali. Ko da postoji neka praznina. Fali neka neizgovorena riječ. Ili neka svjetlost. Na ovu si ka nedovršeni san... ka onaj san od neku noć... Pravi san. Onaj ljudski. Onaj koji oživljava treptaje i slutnju, oživljava dodire i vlaži usne...

Ti jak! I polje pod tobom malešno! Samo što ne ržeš. I razbijaš vazduh i propinješ se u nebo da zvijezde dodirneš... Proljeće bi. Trava, pa pelin kroz nju. A u nozdrve ti ulazi plam da sikćeš i izbacaš miris pelina i jagorčvine. Pluća se razvlače i mislim eće popucat. Krv tutnji kroz mene ka da su mi zmije u njedrima... Ti, ka na vranom konju, hrliš mi ko da to iz neba izlazi silan junak opasan jataganom i voljom silovitom. Bog je pravičan, mislim!... Sat jedan igrahu se bogovi zeleni, i smreča i omorika bijahu ka mlađe nevjeste. Srce mi mahnito igra, ka što se ono u tor predvodnik zaigra, ka da ga treba puštati... učini mi se da iz mene curi krv i da mi je lakše. Utroba mi se smiri... Odjednom mi se učinje da onako blažena, uspavana umirem od neke tople ljudske smrti. Ko da putujem kroz mlađu šumu i lebdim na krilima proljećnog vjetra. Samo me cvrkut tica i tvoji uzdisaji prate kroz tu zelenu maglu. No, san to bi. I kratak. Kratak, kraći od odbljeska munje. Tek život malo dodirnuh, a on nesti.

Ne rekoh ti: brat ti se Krsto vrati na ognjište. Razbolje se naglo. Sve govorare eće umrijet. Nekako ka da je ima predoćećaj. Stari mu doktor Hartman, Hnjemac, al dobar čojek, reče: „Za Vas

gospodine Krsto, nema sem jednog lijeka. Da se vratite u Vašu Crnu Goru. Ovaj vazduh odje, vjerujte, već je mnoge usmratio. Pluća, gospodine Krsto, pluća odje stradaju. A Vaša su navikla na onaj čisti vazduh. Pluća obolijevaju od prašine, a Vi bolujete kao od neke druge bolesti! Ta nije organska, ona je kao neka bolest koja se stvara od tuge. Poslušajte me, vratite se. Odje će i tuberkoloza brzo. A ona, dragi moj Krsto, ona je prokleta bolest. Ona nosi. Ljudi umiru brzo i bolno. Idite. Idite dok je još vrijeme".

Zamisliše se i on i brat ti Božo. A to sve nebi dugo pošto dođoše sa onom drugom grupom. U kuću se uvukla tuga. Ratuje se sa samim sobom. Razum otvara želu, a želja razum. Đe opet nazad. Đe onim vozom bez kraja, đe se ponovo družit sa studi, sa jadom; đe ponovo kosti povlačit po vagonima. Đe bolestan na put. Pa, možda, umrijet u vagonu. A što ako ga budu morali sahraniti neđe usput. Jer, vozova je bilo, ali od tuda ovamo. Odavde tamo rijetko.

Proteže se tako čitava zima, on kopni ... kopni. Misliš e ga neka viša sila odnosi u nepoznata prostranstva. Nestaje. Naprsto se topi. Načera ga Božo da se odluci. Ali kad Božo shvati da mu brat može umrijet usput, da ga je on nagovorio, ne osta mu jadnomo ništa drugo, no da sa fameljom krene i on nazad... Muka bi na njega. Oče da spasi brata, a u isti mah ošeća neku grižu. Odje mu ostaju đeca od brata, i to od tebe, tebe koji si poginuo. Ostaju ta siročad, samo sa majkom. A odje mu je i otac sahranjen – treba i njega obić.

A tamo? Tamo ide da spasi Krsta, već kad si ti mrtav. Bar da ostane on. A i otac je mrtav... A majka je tamo sahranjena. Treba i nju, ponekad obić. A i ti si tamo, pa da bar braća budu zajedno.

5. dio

Sve mu to izgledaše, ni na put ni u dom! Đe će grđe, no kad te jadi razvlače na dvije strane, a ne znaš koje je зло manje.

Miluša tiho zatuzi:

*Tugo moja drugarice
družba moja vječita si
tužna smrti, tužnoga života... oj!*

„Neka ti Miluša. Nijesi se, ne daj bože, iskopala. Neka ti lelekanja. I da te otac Mrgud danas može čut, imala bi su čim. Reka bi ti: „Čuti Miluša, sramota je u tuzi tugovat. Valja biti čoje, a čoje je samo ako je jak. Ne plaču udovice, sramota je!"

Ne plaču udovice? Ne plačem ni ja! Već to u meni plaće Radovan... plače đede Ilija... plaće mladost i plaće zaprečeno ognjište... A plačem, moj Mrgude, plače i srce. Pa neka plače! Neka se samo suze ne pojavljuju. Jer one su samo sramota... A pita li se ko kako je Miluši Mrgudovoj?

No, da ne zaboravim. Kad se vraćah od tetke Milice, vozom, za Prvi maj, sretoh Andu Mirčetinu. Zaplaka kad me viđe. Mi smo onda došle zajedno istim vozom. Domaćin joj se ubrzo razbolio, pa mišljahu njegova braća da je to ka sa našim Krstom, pa ga vratise nazad. Tamo je bolova još jedan mjesec. Osta joj četvoro đece na vrat, bez iđe išta... Reče da ide ovamo bratu na svadbu. Jest, reče, da je odavno prispio, ali se nešće oženit dok ono dvoje starije ne umrije. Oni ga ne puštahu da se oženi. Govorahu mu da je to po našim običajima sramota. A on njima: „Po vašem je sramota, po mojim nije. Moji su običaji ovdašnji, jer ja odje živim, a ne tamo u tu Crnu Goru. I puštite me već jednom, na mir. Oču da učinim ono što mi srce oče, a ne ono što vi mislite da

je pravo. Srce je jedini sudija. Sudija od Boga i pravde. Sudija od naroda, jer i narod mora imat srce!"

Možda je, moj Dušane, i u pravu!

Malo joj teško pada, reče, što je uzeo udovicu sa dvoje đece. No će, valjda, ostaviti potomka za sobom. Nije se mrčenica ni ona udavala pa joj je čudno da to može činjet žena sa đecom. No, brat joj je, pa misli: neka se jednoga dana zna da je iza Mila Mirčetina ostao potomak i da im se trag nije iskopa. A i brat je brat! To ti je ka neka svetinja: i ne znaš ko ti je bliži: brat ili sin? A i koliko vidim od ovoga naroda: brat nije ono što je kod nas. Brat je za sebe, a sestra za sebe. Nije to ni blizu onome našem: brat je za sebe, sestra za brata.

Dosta je toga bilo za ovu moju ojađelu glavu. Jedno sam bila naučila, a odje se to drugačije dešava, drugačije razmišlja, drugačiji je moral, običaji, navike. Ka da svi ljudi nisu od krvi i mesa? Ka da sve ljudi ne boli jednak? Ka da nekoga boli manje, nekoga više?

I u tome njenome viđeh neku nepravdu prema njoj, prema sebi, prema svim udovicama. A, koji je to običaj za nas, odje u ovu ravnicu? Ka da se odje ne diše istim plućima, ili ne jede istim ustima. Ka da odje nijesu noći ka tamo? Ka da bol nema istu snagu i istu tugu i jad?! Bi mi ţa', nekako i nje i sebe. Vršnjakinje smo i ova nas priča nekako još više zbliži. Ka sestre. Sestre po tuzi, po sudbini. Jedna drugoj šećamo boli!

... Ne daj ti bože, Miluša Mrgudova, da se ti udaš. Za uklin bi ostala, đe među svoj narod. Gavrilo bi: što učinje onoj đeci, što im jade zada?!. A, bi li se iko, iko zapita kako je meni sve ove godine tuge i samotinje, ove sirotinje, ovog ambisa u kojem žena nema prava da

bude žena, već rob, i kamen, i željezo... jer su želje sramotne i pohotne. Ka da kroz mene ne teče krv. Ko da u mene tvojom smrću moraju da umru i damari, da uvene život.

A to, što su oni tako divlji sa svojim ženama, i njihove žene tako pohotne sa svojim domaćinima, to je ono poštano na koje samo oni imaju pravo. Samo oni, i u prikrajku, samo one. A one isto, one ka sudije sude, i panjkaju i laju. One koje. bezbožnički uzimaju za sebe, krijući sve višje mладости, svu krv i svu vrelinu. A one isto sude i zaklinju se kako one nebi. Kunu se u svoje najbliže. A one bi najprije. Jer, znam, one to od straha da se njima ne desi, jer napadaju krijući svoju nesigurnost, svoju bojažan od samih sebe. I zato se obruše na sve, sve one koje to urade. A ima ih.

Moj Dušane. Sve što vrijeme više odmice, sve mi se više neki crv u krv uvlači. Sve me više žmarci noću golicaju. Sve mi se više san ko kamen spušta na oči, i noći su mi sve teže i sve duže. Nikad da se završe.

Šćela bih imati domaćina, jer vrijeme sve više odmice, pa me sve više strah. A i đeca će brzo narast i otići. A onda? Sto onda da činim, sama? Samotinja prije, samotinja poslije. Samotinja u mладости, samotinja u starosti. Nije odje ka gore kod nas. Odje đeca ne ostaju u roditeljski dom. Žive za sebe, svoj život! I ne vode ti računa kako ti je u duši. Da li te boli taj njihov odlazak, ili ne! Sve više se odje čuje neka riječ: „samostalnost"... prosto mi je nejasna. Ne smijem nikoga ni pitat što znači. Eto, samo slutim ja to baš ovo: da neće više s nama, oče sama, a o nama neka Bog misli, i Sveti Vasilije.

Ne misle oni ni o tebi, o tvojim idealima, o tvojoj borbi. Kažu „ovo je njihova

borba, njihova sloboda". I ne daju je! Kažu da će se i protiv nas boriti u koliko im budemo uskraćivali. Oni tvoru borbu upoređuju sa ovom njihovom?! Ali oni neće da gube život. Oni hoće da žive. Hoće slobodu „ljepote", slobodu „dostojanstva", slobodu „ličnosti"!?

Bojim se ostat sama, moj Dušane. Da mi je imati nekoga da na tebe liči: da su mu vjeđe guste, a čelo tvrdo ka jasen, da su mu ramena široka ka stogovi sijena pod snijegom, da mu je glas ka zvuk cetinjske Tablje. Da mi je, ah...

6. dio

No, ...neki ti dan na groblje, ispraćamo Andu Jovovu. Kukavica pogibe pod odronom zemlje za vrijeme jedne akcije. Zapalih đedu svjeću. Savih cigar duvana i stavih ga na uzglavlje. Dim nemiran. Viori. I misliš eće nestat, kad ono dim ko da se vraća. Pa u krug. I taman misliš eće se ugasit, kad ono odjednom se žar pojača i dim zakulja. Eto, da ne znam, pomislila bih da to neko živo biće uvlači dim.

Podigla sam đedu spomenik. Lijep je. Ljepši od onoga što je đede podiga pred crkvu. Šćaše Božo da se đedove kosti prenose pred crkvu. Ja ne dadow. Rekoh mu da je đede s nama poša i da će s nama ostat... Rekoh mu i da mu je želja bila da se sahrani sa Radovanom. A i đeca kad čuše, počeše uglaš: „Đede je naš, nedamo da ga striko prenosi. A i tatu ćemo mi ovamo!"

Eto, oče đeca da te prenesemo. Da budеš tu uz nas. Oče, vele, da te svaki dan obilazimo. Poželete te, valjda, pa da se s tobom popričaju. Da ti se izjadaju. Da ti kažu što ih muči. Znaš, i njima bude teško. Naiđe im ta praznina, pa oče, oče da je bar malo nadoknade. Stasavaju pa im treba neko jak, da ih malo ohrabri, ojači. Treba im ka neka zašti-

ta. Pričam ja sa njima, ali to nije to. Njima fali tvoja, tvoja snažna riječ da im napuni uši. Možda bi im i to bilo dosta da si tu, da znaju da si uz njih. Da ih štitiš imenom i duhom. Drugačije je to kad si daleko. Onda se ljudi i ne osvrću. Ali, kad znaju da si tu, onda se i oni mijenjaju. Jer, nije ni njima sve jedno kad kažu: Dušan Jojin! Možda se protresu, zadrhte od tvoje veličine, od tvoje snaže. Znaš li kakav je narod. On ti jedno kad si tu, a jedno kad si daleko.

Možda se Božo i naljutio kad je dobio pismo od nas?... E, moj đede Ilija. Kad da ti je malo bilo putovanja. No oče ponovo s tobom na put. Znam što bi ti sad rekao: „Kad se živ ne vrati na ognjište nemojte me ni mrtvog vraćat. Ne mojte to činjet zbog duše. Bilo bi mi to ka neko kajanje, što sam izda ognjište. Ne mogu ja moju izdaju ni otkupit ni oplakat! Mogu je pravdat. Pravdat sa đecom Dušanovom. Pravdat sa većom silom, sa bogom, pravdat sa onim prokletnikom što me ubjeđivao da je ova zemlja ođe plodnija od one tamo. A da li može bit i jedna tuđa bolja od svoje, od svoje, iz čije si utrobe iznika ka zrno rumetinovo."

Isti smo! Krv nam svijema struji kroz žile. Isto nas ogrije sunce. Leb nam je isti i glad ista. I dan nam je jednak dugačak i noć jednak mračna. A mislimo?! Svi, mislimo nekako drugačije. Ti si Dušane mislio o nekim novim idealima, o borbi de se život prilaže kao žrtvenik. Tebi je domovina bila zacrtana svuda de se bio: i Bosna, i Hrvatska i Slovenija i za Liku si reka kako bi moga tamo živjet. Govorio si kako je lijepa, kako su ljudi pravi, kako su pošteni i veliki drugovi. Da su borci ka naši ljudi. Reče tada da te Slovenac spasio, Hrvat nahranio.

Vidiš, moj Dušane,... a đede nikako sebe da oprosti što ognjište ostavi. Stal-

no govoraše: ko će branit, ne daj bože, tvoje kosti?! Ko će branit kosti oca mu i majke. A, skoro da mu teško pade što ne znade koji je narod ođe sahranjivan i čije kosti, „u zao čas", treba branit! Sve se bojaše da je ođe sahranjen neki narod koji nam je bio neprijatelj. Do zadnje ure ne oprosti sebi što je poša. Stalno se pravda da je to učinio zbog đece, zbog tebe mrtvoga, zbog tvoje famelje.

A i nije ti mnogo mario za tvoje ideale. Žna je, ponekad uz duvan, reč: „Moj Dušane, nijesu ti vrijedni tvoji idealni ako izgubiš život. Ideali su za čovjeka, ali živog. Jer, što je za mrtvoga, sem ono malo zemlje za uzglavlje i ono malo zemlje poviše čela. A šećanje na mrtve koristiće živi. No čuvaj glavu, moj sine, da bi pred samim sobom opravdao svoju istinu i svoje želje!"

...A đeca?! I oni imaju neke svoje ideale. Oče da odrastu, da se iskažu, vele: oče da doprinesu bratstvu i jedinstvu, oče da izgrađuju Domovinu. Oni imaju, kažu, potrebe za nekom svojom borbom. Borbom za život! Vidiš po njima da vole život. Ne smijem im više spominjati tvoju smrt. Ka da se opiru tome. Valjda im teško pada spominjanje smrti. Oni vole spominjati život, i radost, i sreću!

A ja, za čega sam ja opredijeljena?! Za tugu, za bol. Za to da othranim, odnjivim, podignem... pa da me napušte kad mi najviše budu potrebni... isto ko i ti...kad si mi najviše trebao!

Ponekad i ja, ko đede, razmišljam o tebi, na isti način. Što je tvoj mrtvi ideal?! Što je tvoja smrt doprinijela meni-sem jada, bijede, samotinje. Ideali Dušane, ne idu sa fameljom. Stvoris je, stvoris dom, đece petoro,... i sve ostaviš i odeš, odeš za tim tvojim idealima. A

što te briga za mene, za đecu, za starog oca. Što te briga kako je nama, kako ćemo mi idržat rat. Ko će nas da brani i ko će uzradit da bi se preživjelo? Ne jadam ti se ja ovo, Dušane Ilin. Ovo ja, kao đede Ilija, iz mozga govorim! Život je jedno, a tvoji ideali, ti tvoji ideali-drugo!

Što si Dušane stvarao porodicu, kada si imao ideale jače od tog. Što ne oženi taj ideal prije nego mene srete, prije nego đecu srete. Što sam ne osta da svoje ideale možeš, možeš slobodno, pothranjivat. Da ih možeš odgajat, voljet, razvijat?

I ja sam imala ideale. Ideal da u ovu ravnici podignem Radovana... da bude momak, pa da ga majka oženi, da se ponosi s njim. To je bio moj ideal. I ja sam, kao i ti, imala pravo na to. A što sam doživjela. Smrt! Smrt i tvoju, i njegovu. I đedovu smrt... I svoju, svoju sopstvenu smrt. Ovo nije život za koji si se ti borio.

... Reci, reci ti meni, da li bi se ti borio, da li bi onako bezglavo jurišao na bunkere, da si znao da će ti Radovan onako umrijet. Umrijet daleko od ognjišta, daleko od tebe... da si znao da će te otac proklet, po ne znam ni ja koliko puta, što učinje od famelje. Da si znao za ovo što ti ja sada pričam. Kaži, kaži i nemoj čutnjom! Nemoj, samo s njom nemoj. Jer i onaj dan kad si odlazio, pitah te što će ti to. Ti odćuta. Odćuta sve ono što će se desit,... ka da si znao. Zato nemoj sada. Nemoj, jer ne mogu više podnosit tvoju čutnju. Raskida me. Utrobu mi odvaljuje, isto ko i Radanova smrt...

... Znam, ne možeš ništa reć. Ne možeš, jer nemaš s čime opravdat ove smrti. Opravdat i moju.

7. dio

Viđeh neki dan ženu onoga Miloša. Imaju najljepšu kuću u selo. I najveću. Vidim: obučeniji su od nas! Miloš uz ženu, pa ona nekako prkosno izgleda. A možda i namjerno daje sebi nešto što joj ne pripada. A on uz nju. Onako robustan, visok i plećat. Nekako me podseća na tebe.

A ona prkositi selu. Kočoperi se. Neka roba na nju. Takve još niko nije dobija u ovo selo. Samo ona. Da ne znam, mislila bi da ih je zaslužila. Ovako, znam da nije učestvovala, znam da je pobijedila, bez borbe, bez krvi, bez smrti. Pobijedila. Shvati, Dušane, da je ona pobijedila. To je pobjeda, ne ovo tvoje, ne ova tvoja neisplaćena smrt, koja sa sobom povuče i Radovana i đeda.

Ko je meni sve ovo kriv?! Ti, ti Dušane. Ne krivim tvoje ideale. Krivim tebe. Ti si ih odrijedio, izabralo, opredijelo se između njih i nas – za njih! Ti si jedini krivac! Dobro je govorio đede. Ideal je za žive, a grob za mrtve. I on je imao ideale. I to one što si ih ti trebao imati! Ideal da ti podigne đecu i izvede ih na put. Da ih prehrani.

Gоворио си да је идеал ljubav, ljubav према домовини, према човјеку. Да је идеал болji живот, sloga i ljubav. Jes, jes, мој мућениче! A, reci ti meni, што је твоја породица у свим твојим idealima, што је она добила? Radovanovu i đedovu smrt, i tvoju! I моју samotinju i tugu. A đe je ta ljubav о којој си говорио. Đe je i ко је користи. I kaži kako izgleda ta ljubav? Kaži mi bar da čujem, kada је већ nijesam видела i doživjela. Kaži, kaži sad, да ли може смрт đeteta, нашег đeteta, mog đeteta, biti ideal! ...I misliš li, da si ti mrtav, moј ideal. Varaš se, i to grdno! Misliš li da mi je bol u grudima ideal. Misliš li da sa snovima o tebi могу da živim. Misliš li da sa tvojim

idealima odlazim na groblje i obilazim svoju sopstvenu smrt. Misliš li da mogu živjet od te tvoje smrti?

Mrtvo je mrtvo. I kako noću, dok u meni teče i šumi rijeka, dok mi ramena drhne i ruke se tresu, kako da pozovem tvoj ideal i sa njim umirim krv, kako?! A govorio si kako je lako umrijeti za ideale. Kako je to sve dobro за nas! Pa čak i za mene! A đe je to dobro kojim si se uzvisivao i prkosio ka bor. Mrtve su te tvoje riječi, mrtve ko i istina o mojoj sreći, mrtve ko što je mrtva moja mladost i ko što je mrtva rijeka u mojim venama.

Ne ljuti se, ne mogu blaže. Ne mogu nježnije, iako sam to poželjela. Ne mogu, jer te krivim, jer moram da te krivim. Nijesi ti tada umio znati što je ideal. Ideal je Miloš. Onaj što je oko naše kuće obigravao kao vuk i đeda ubjeđivao da se odluci. Ideal su njegova žena i njegova đeca. Ideal su mirna noć i pritajena sreća. Ono, kad ti je srce puno ka šipak, kad poznaš da je vrijedelo.

A što je tebi vrijedelo. Osvojio si za sebe uzglavlje zemlje, za mene tugu i samotinju, za Radovana smrt, za oca odlazak sa grude i sramotnu smrt u vagonu, za đecu da budu siročad i još si, za sebe, osvojio zaborav.

Reci, kako sam mogla Radovanu izustit, dok su mu suze, one male, đečije, ostavljale trag po vrelom licu, kako sam mogla, dok mu život iz vena ističe-reć: tvoja je smrt, sine, ideal, očev ideal. Ti odlaziš očevim tragom za neko šutra. Kako, kako da njegovoj smrti objasnim tvoju žrtvu.

Bole me prsa. Ođe se nešto stislo. Otkida. Kao kakav strašni uljez. Ili ka pauk, onaj crni, ona crna udovica. Ka da me ona ubada, truje. Ka da krv iz mene teče i nestajem. Možda to ja, moј đede

Ilija, možda to ja vama idem. Boli me ovde, ovde u grudima. Možda me to vi bolite, možda me vi tražite da tugu svijem uz vašu. Možda se to sad niz moje srce slivaju Radovanove suze.

... Čuj me, Dušane Ilin, ako umrem, ako danas umrem, to će biti još jedna izdaja. Izdaja, kao što je ona đedova. Ako danas napuštim đecu, to će biti ka onaj tvoj odlazak. Čuteći, jer kažu, čuteći se lakše odlazi.

Sve, nekako, teže dišem. Ka ono đede. Ovo se tuga uselila u pluća, pa ni vazduh da uđe. Samoča je sad i u plućima. Samoča bez života. Čuješ li ovaj glas što ti hrli. Čuješ li kletvu koja me tebi vodi.

Nebo je mirno. Vjetar je stao. Ne znam odakle ovaj cvrkut tica? U ušima mi se izlijegle gušenice. Ramena mi podrhtavaju.

Još samo ovo, i neka Bog, neka dobri bog odnese svu moju krv. Još samo ovo da ti rečem: Prokleh dan i uru kad se rodih. Prokleh sat kad me za tebe dadoše. Prokleta mladost koja traži ljubav i materinstvo... neka je najprokletije napušteno ognjište! Neka se sve smrti u jednu pretvore. Sve, ali sve naše smrti, neka se pretvore u veliki spomenik propadanja, u veliki spomenik nezaslužnog propadanja. I neka su prokleti i otac i majka. Neka se samovanja pretvore u nova ratovanja.

Idem ti, domaćine, idem da svojom smrću pobijedim sve tvoje prazne ideale. I neka, čuj, nad nama izniknu obične travke. Zabranimo da zbog nas prljaju cvijeće. Za nas je dovoljna proljećna kiša. Idem ti, hrlim već. Samo mi korak usporava Radovan. Spava. Da ga ne budim. Može mu rez ladnog vjetra izazvat suze. To, to ne bi mogla da podnesem. Idem ti, domaći-

ne, idem divljim vozovima iz kojih teče plavičasta krv. Idem ti Dušane i nosim Radovana. Evo, tu sam. Iza mene je đed Ilija.

Dolazimo skupa, da s tobom podijelimo... Boli me ovde, ovde u utrobi. Otkida se nebo iz ovog zemljишta. Boli me tama u kojoj se sakrila sva moja ljubav, sva moja jalova ljubav. Boli me sudbina. Boli. Ajde, ajde neka krene taj voz. Putuju danas mrtvi ideali žene i majke. Ajde, krenite izgubljeni vozovi.

Ajde, ajde moj mrtvi domaćine. Ajde da se danas malo bolje počešljam. Da malo raspletevem ovu kosu. Da je malo stimam. Da iz nje izvučem sve upletene i uvele jeseni i isčešljam ovu stud. Masna je. Pomiješala se loj i mast, pa ne znaš koja je jača, koja jače zaudara. Ajde da danas ponovo pozovemo one naše kumove. Neka nam dođu. Neka se spreme ka,... ka ono kad se ide na vjenčanje. Pozovi ih, neka požure. Neka dođu prije onih što su se zaputili vozom iz naše Gore. Neka naši stignu bar jedan tren prije.

Stavljam felj. Oču da ti budem ponovo lijepa. Ka ono onada. I ovu nošnju, što sam je od pokojne babe dobila za ukop, sad ču da obučem. Oču da se uzvisim sa tvojim borovima.

Neki je vjetar. Zar ne ošećaš, odnekud dolazi stud i raznosi mi kosu. Dolazi stud, ona ista koja je bila đeveruša na dan našeg vjenčanja. Ona što nas je u stopu pratila. Da to nijesu poslali stud da te odagna od mene? Možda misle da sam predugo bila s tobom.

Boje se, boje. Boje se. Dolaze iz daleka, da me prose. A ako ih odbijem, što, što oni da kažu drugima. Dolaze. Čujem kako tutnji voz. A vidim pun je ljudi. Nema u njemu mjesta za mene.

Vidim, neko je šeo na moje mjesto. I maše mi, maše mi neka žena... Bojim sa samo da je i ona u crninu. Voz tutnji. Pričinjava mi se da si ti onaj što upravlja, pa da taj voz usporavaš. Usporavaš, ali ga voziš. Vaziš prema meni. Ko da si mu ti odredio pravac. Tutnji. Čujem kako vam se miješaju uzdisaji.

... Da, druže matičaru. Uđajem se, svojom voljom. Ja, Miluša Mrgudova, za Dušana Ilina. Da, druže matičaru, pri-

hvatom da promijenim i prihvatom njegovo. Od danas sam ponovo Miluša Dušanova.

Đeveri, ajte, đe ste? Ajde da požurimo. Čekaju nas pred kuću... Oće jabuku da prebačim. Da je prebačim preko kuće, ka znak, ka znak sreće. Ajte, dajte tu jabuku.

Što, što je to? Što je to Dušane Ilin? Ko je to razbio, tu našu jabuku?

Milivoje - Miško Abramović (1950-1996), rodio se u Lovćeniku de je završio osnovnu školu. Srednjoškolske dane proveo je u gimnaziji u Bačkoj Topoli, a višu školu za socijalni rad završio u Sarajevu, de je i započeo književno stvaralaštvo i ušao u društvo umjetnika. Kroz cijeli svoj radni i životni vijek okupiran je ljudskom nesrećom, sudbinom i stradanjem malog, običnog čovjeka, nepravdom, a kroz njegov literarni opus prožima se nostalgija za Crnom Gorom i neumitna bol za rano preminulim ocem Markom. Ostavio je dubok trag u kulturnom životu Vrbasa i Lovćenca.

NATAŠA ŽURIĆ

CRNOGORSKA PRIGANICA

Nataša Žurić (1967), živi i stvara u Mojkovcu. Članica je književnog kluba „Grlica“ i književnog kluba „Stihom govorim“ Autorka je zbirki poezije: *Haljina od leda; Led i oganj; Ognjena zamka; Koštač pod sidrom*, kao i romana *Vječnost u plamenu sna* i zbirke kratkih priča *Pupčanik*.

Vremena su prolaznost ili opstanak. Njihov brus oblikuje vrijednosti koje pretače u tradiciju, kulturu. Krš se mrvi, vremena se lome, tradicija se mukom obogaćuje, dobrom čuva, ka boljitu vremena. Opstaje vrijednost, isklesana u snazi familije na okupu, gosta na pragu, opomene preživljenog, vrijednostima opstankom izlivenim.

Važan dio tradicije jednog naroda, jeste njegova kuhinja, njena raznovrsnost. Kuhinja je kamen po kamen, naslagen vjekovima, od tronošca do stolice, od tavulina do stola, život, muka preživljavanja, procvat. Sva strujanja jednog podneblja, zarivaju se u zemlju kao žila kucavica. Ratovi su dolazili i prolazili,

boleštine su uzimale svoje žrtve. Istorija je nizala uspjehe i padove, nauka svoje podvige. Čovjek je i kosmos osvojio, ali je uvijek s čežnjom čekao na toplinu doma. A, đe je toplina koja okuplja familiju, negoli za trpezom? Đe najljepše mirišu sva jela negoli sa trpeze svoga doma? Đe god čeljade da se od doma otisne, sa sobom nosi mirise, koje ni u najskupljim restoranima ne može pronaći.

Vrijednost trpeze, od vajkada se cijenila, čuvala u crnogorskoj kući. Trpeza je mnogo više od mjesta za objedovanje. Trpeza je familija na okupu. Za stolom, sve nedaće nestaju. Dijeli se ono što se ima, od tvrde proje i gladnog zavijanja stomaka, do đakonija pred sitim oči-

ma. Za trpezom se učilo poštovanje ka ocu, ka majci, ka zalogaju koji se ustima prinosio.

U Crnoj Gori, kamen teškog života, ne-maštinom i crkvicom kukuruznog, ražanog, ječmenog hljeba, čvrsto je držao familiju na okupu. Vremenom je i kam popuštao svojom tvrdoćom. Žemlja je bivala blagorodnija, milosrdnija u ispruženoj darovitosti. Trpeze su postajale bogatije. Domaćice su svoje umijeće unosile u spravljanju novih jela. Ponosno su čuvale svoje recepte. Isto jelo bi se razlikovalo u nijansama od područja do područja, a opet je svako imalo miris i dušu crnogorske familije. Crnogorska kuhinja, danas obiluje svojom posebnošću. Kačamak, cicvara, grušavina, pršut, skorup, raštan, hljeb ispod sača, heldija, nezaobilazni su dio naše trpeze.

Dug put kroz teška vremena, morao je pronijeti svoja bremena, prokrčiti stazu ka boljitužu života pod nebeskim svitkom. Njega su pratila okupljanja za trpezom, familija kao neraskidiva spona i zalogaj koji je nosio miris duše, miris doma. Tako su ta ukusna jela postala dio tradicije, prepleta večere uz ognjište i gosta koji počasti dolaskom prag preko kojeg je zakročio. Ali, njihova „pret-hodnica“, koja dočekuje gosta, prije nego li preskoči prag, bila je priganica. Spremala se za vrijeme velikih praznika, svadbi, skupova. Bogatije kuće su njome dočekivale gosta. Uz komad hljeba i soli, priganica sa medom dobija svoje mjesto u dobradošći. Kolači su bili neznani za vremena, kada je zemlja čutala pod ratnim vihorovima, oskudica nadvijala svoju srdžbu iznad ognjišta. Đeca su nestrljivo maštala o najblžem prazniku, kad će kućom zamirisati baš ona, koja opstaje i dan danas, priganica. Da li bi njena jednostavnost pripreme, odolijevala vječkovima, da sa sobom nije ponijela znak dobro-

došlice, znak skrivene nemaštine u posnu domaćice koja „iz ničega“ spravi tu mirisnu đakoniju?

Vremena, nemaština, krš, izvor, zelena rud brdskih divova, ljepota rujne zore, slivali su se u domovima za trpezom. Komad hljeba, više kukuruzna negoli bijelog, vazda se mogao naći zaliven vinom ili rakijom, ovisno od nahije u koju je namjernik navrnuo. Gost je u Crnoj Gori od vajkada bio značajan za jednog domaćina. Kuća u koju su gosti dolazili, važila je za ognjište dobrog čo-jeka, domaćina, koji je bio glava familije. „Ništa crnje, nego kuća u koju nikone navrće“ – izreka koja osta do dana današnjeg. Dočekivanje gosta, podrazumijevalo je trpezu sa najboljim jelima koje bi domaćica s poštovanjem posluživala. Crna Gora, u ljepoti prirodnog bogatstva, raznolika od vrhova planina do morskog šuma, razlikovala se i u jelima. U svoj različitosti, zavisno od podneblja, priganica je bez razlike zauzimala važno mjesto kako na sjeveru, tako i na jugu i središnjem dijelu Crne Gore. Prva čast za „stidna“ gosta, prije nego li prag preskoči, bile su priganice i med, so i hljeb, vino i rakija. „Stidan“ gost, bijaše onaj, koji je rijetko navraćao, ali je imao važno mjesto za samu kuću, familiju.

Zanimljivo je, da ni moderna vremena nijesu izmijenila bilo kojim dodatkom, priganicu, sastavljenu od pšeničnog brašna, soli i vode. Najjednostavniji sastojci koje je svaka kuća, kako bogata, tako i siromašna, imala u bilo kojem trenu, donosili su tu okruglicu izuzetnog ukusa. Crnogorska priganica, ne može se istovjetiti sa krofnama ili bilo kojim drugim pecivom. Pržena na masti ili ulju, zlatnožute boje, okrugla, mirisna, ostavljala je posebnost ukusa. U primorskom i središnjem dijelu, pržena je sitnija, dok je na sjeveru dobijala krunički oblik, vješto razvučen prstima domaćice.

Davna vremena ne pamte obilje slatkisha, kolača, torti i ostalih peciva. Težak život između krša i neba, donosio je češće glad, negoli izobilje. U skromnom, čestitom domu, više se pekao kukuruzni, ražani i ječmeni hljeb, negoli bijeli. To je još jedna činjenica, koja potvrđuje značaj priganice, nastale upravo od tijesta, od kog se peče bijeli hljeb. Ulje se čuvalo poput žutog blaga. Koristilo se samo za posebne prilike, a za iste, pržene su bašte okruglice, čiji miris je držao dječicu okupljenu oko majčinih skutova. Kuće koje nijesu imale ulje, njine domaćice su ih pržile na mast, što nije umanjivalo njihov ukus. Crvčala je, narastala u vreloj masnoći. Trenuci koji su domaćinski dom ogrtali svečanom notom. Đeca su osjećala važnost, dok su istrajavala u čekanju da se gost posluži. Istrajavali su u čekanju kada će im majka dati znak očima, da njihove ruke pohrle ka već polupraznom tanjiru.

Nastala iz siromaštva, obogaćena trajanjem, opsta do danas. Tako je priganica postala poslastica, pržena isključivo za goste i velike crkvene praznike. Nije se mogla naći u svakodnevnom jelovniku.

To je doprinisalo njenoj posebnosti. Priganica je odolijevala vremenima. Njena hrskava, žutozlatna boja, caklila se ispred gosta, koji je njenim umakanjem u med bio počastovan u tom mirisu vremena, mirisu tradicije, gostoprimstva. Bio je počastovan ukusom, koji se ne bi postidio ni na jelovniku dvorova.

Danas, u vremenu u kom se na jelovniku nalaze raznovrsna jela nastala pod uticajem drugih nacionalnih kuhinja, priganica zadržava svoje mjesto u samom vrhu. U vremenu kada su poslastice dostupne u svakom restoranu, pekari, prodavnici, priganica nije izgubila svoju važnost, naprotiv. Njena ponuda nalazi se na meniju restorana, u posebnom ruhu, ruhu tradicionalnog jela. Sem toga, dobila je posebno mjesto na manifestacijama, prijemima, skupovima. Đevojke u crnogorskoj nošnji i osmijehom najvedrijih zora, sa poslužaonicima punim zlatnožutih okruglica, dočekuju važne goste koji nam dolaze iz raznih krajeva svijeta. Priganice i med, zaliveni vinom i rakijom, ostaju upamćen dio gostoprimstva, dio tradicije, dio crnogorske kuhinje, sve do dana današnjeg.

Tomislav M. Šarović (1935) pjesnik, rođen u selu Praga nadomak Nikšića. Odlaskom iz svoje postojbine u svijet, šesdesetih godina prošlog vijeka, sa sobom je ponio i Crnu Goru i tokom cijelog života je u sebi nosi. U pet objavljenih zbirki svojoj postojbini je posvetio veliki broj pjesama koje su inspirisane crnogorskim kamenom i damarima bitisnjem na njemu. Živio je duže vrijeme u Africi. Danas živi u Vrbusu, povremeno u Bratislavi i Pragu.

nemam crkve

Htio bih za blaženstvo i smiraj duše moje majke,
uz miris tamjana i tihu drhtaj plamena svijeće,
na krilima anđela božijoj moći
da se pomolim,
u svojoj crkvi da joj se klanjam
i s ljubavlju priklonim,
da na crkveni oltar svoj molečivi
pogled naslonim.

Ali, avaj, nemam crkve, niti glasa
njenog zvona u kamenu našem
da čujem kako zvoni,
na svijetu sam bez božijeg hrama,
bez njegovog svetilišta,
ostao jedini.

Bezbožni velesrbin mi crkvu na silu
već odavno ote,
njegovih popova mantije đavolske mi ostavi
da zulum njihovog crnila trpim i dvoram.
Uz blagoslov naše vlastele, bez stida
i njene sramote,
meni osta ledina samo će mogu tvorcu našem
kroz šapat da se pomolim.

Izložba Huana Vladimira Martinovića iz Buenos Ajresa u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu.
(više na str. 48-49)

SLOVENIJA
Čedo Đukanović

HRVATSKA
Željko Rutović

NJEMACKA
Nenad Popović

CRNA GORA
Anastazija Miranović
Dušan Pejaković
Srđa Martinović

SRBIJA
Nenad Stevović
Jana Krivokapić

RUSIJA
Igor Kosić

ARGENTINA
Silvana Ines Marković

BRAZIL
Milka Dragović

VELIKA BRITANIJA
Vladimir Pekić

ITALIJA
Ksenija Vujović Catapano

ISSN 2704-4912

9 772704 491002 >